

Ida
kořutic

SUVREMENA KNJIŽNICA »MATICE HRVATSKE«
KOLO I — KNJIGA 2

SIDA KOŠUTIĆ
S N A Š I H N J I V A

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU

2 536
SIDA KOŠUTIĆ
S N A Š I H N J I V A

(PLODOVI ZEMLJE)

ROMAN IZ SELJAČKOG ŽIVOTA

ZAGREB 1935/36

ZDANJE »MATICE HRVATSKE«

POSVEĆENO MOJOJ MAJCI

NACRT ZA KORICE IZRADIO ING. ZVONIMIR SUPEK

PRVO POGLAVLJE

I šume i polja i njive zlatilo je popodnevno ljetno sunce, veliko i crvenkasto, goruće i sjajno, te je i plavetnilo vedra neba izblijedjelo pred njim i razastiralo se preko kupole kao nježna prozirna maglica.

Sunce na nebu, sunce na zemlji, sunce posvud i u svim srcima Velikoga Sela, koje je izgledalo blagdanski svečano, premda je bio radni dan. Odanle se razlijevala pjesma, odavle dozivanje, ondje mlaćenje žita, ovdje podcikivanje i smijeh, pa je ipak čitav kraj odisao nekom nijemom svečanosti, jer je velika sunčeva pozlata pala na nj.

To drago sunce jedva su dočekali ljudi i sve živo. Pola je mjeseca bilo tmurno, pola mjeseca živjelo Veliko Selo u strahu pred olujom, koju su nagovješćivali brdoviti oblaci. Ali je tek ponešto škropila na mahove kiša, dok nije jučer navalio vjetar, studen, da takova u kolovozu malo tko pamti, pročistio nebo od kraja na kraj, i današnji je dan napokon svanuo u zlatnoj zori.

Ljudi su od radosti kao omamljeni.

U Podbrežju su na Gušićevoj njivi nekoliko žena i djevojaka okapale repu. Nešto od vrućine, a još više od rada oblijevao ih znoj, pa se starijima htjelo počinka, a mlađima ljenčarenja, no od bojazni, da ih odakle ne motri gazda Gušić, zadovoljile su se time, da u razgovoru dadu maha čuvstvima i željama.

A Eva Krušnjakova smijala se gotovo nezaustavno.

»E mlada si ti bukvice, lako se tebi previjati!«

»A da još nisi u onakovoj podrtini, da je čovjeka strah, ne će li ga najednom pritisnuti strop ... ne bi tebi bio nitko ravan«.

»Deset dinara nadnice, kupit će opet novi rubac, da u njemu težači na Gušićevim njivama, ne bi li kako omiljela gazdinu sinu«.

»A što vi tarete benave glave!« odjekne sad Evin zvonki glas. »Kad ste bile mlade, umiljavale ste se i same kao mačke. A sad, gdje i pas bježi od vas, htjele biste drugima prodivkovati više od samoga velečasnog«.

I nasmija se široko, a za njom se povele i druge djevojke. Nijesu Evu baš voljele, ali su joj uvijek spremno povlađivale, jer se svaka bojala njena jezika. Jao onome, tko se njoj zamjeri! Kadra je zavaditi najbolje prijatelje, navrebat i svačiju tajnu, raskinuti svačiju vezu. Nije bila lijepa. Lice joj je bilo odviše široko, a po njemu se oko nosa isticale pjege, sitne doduše, ali tako nagusto nakapane, da je uvijek izgledala zamrljana kao od blata. No oči njene, velike i smeđe, blještave od pritajena žara, pa njen smijeh i smiješak oko gorućih usana i pravilnoga niza zdravih zubi, kao da su potiskivali ono neljepo, to više, što je imala skladno razvijeno tijelo i hod takav, da je osvajala i ponajbolje momke i dovodila u napast najvjernije muževe.

Vrlo siromašna, doista iz podrtine, znala se za crkvu odjenuti, kao da je iz najbogatije kuće, a moglo se i u radni dan kod posla vidjeti, da je ljepše obučena od drugih. Nitko nije sumnjao, da mnogo toga nije baš svojim žuljevima stekla, ali znala je ona zaprijetiti svakome i pozvati se na to, da kod tuđih gospodara radi kao i druge djevojke, a što troši zaradu najviše na odijevanje, to tako mora biti, radije nego da se novac pljesnivi u strunjači. Napokon i ne može biti, da se djevojka ne kiti, i to baš ona, koja je navršila već dvadesetu godinu, a prevario ju svaki, s kim je prijateljevala i kome se nadala. A nije najljepše ni kod udovice matere ni kraj mlađega brata Jože, mucava i »malo krive pameti«, koji zapljeska, kad se ona obuče u blagdansko ruho, i trči za njom po cesti, te ga mora izvikivanjem i prijetnjama otpraviti kući, a mati se ponaša, kao da su Evi dvije godine, pa guče oko nje, pere joj rublje, kroz suze joj se smije i kroz smijeh plače, ne znajući ni sama, kako i čime da joj ugod i. I premda joj sve pušta na volju, uvjerena, da je njena Evica najpametnija i najljepša djevojka, sve je to Evi već dojadilo. Bilo je stoga po njenu mišljenju razloga, da se uplete svakamo, gdje je mislila naći svoje zadovoljstvo.

»Ako mi se prohtije, smotat ću i Janka oko prsta, a vi se pogrizite, kad se Eva preko noći preseli iz podrtine i nastani u krasnoj zidanici, crvenoj kao karanfil, ha-ha-ha! Ha-ha-ha!«

Zavrti glavom, zasiječe veselo motikom u zemlju, iz koje se izvijao svjež i pun miris, naspe oko repe pravilan humak, a posao joj išao od ruke, ne toliko od mara da radi, koliko od obijesti, koja je pucala u njenu smijehu i velikim očima, smeđima kao i zemlja pod njenim nogama.

»Da baš Janka smotaš, ne bi bilo čudnovato. Gušićevi su poznati prijatelji skrivenih grijeha. Samo stari, Toma Gušić, dao bi sinu nekoliko debelih preko leđa«.

»Ho-ho, i te kako!«

»Makar je sam u tim stvarima nevaljalac«.

Eva zastane i grohotom se nasmije.

»Zar Janko da se daje tući kao vol!? Onakav momak! Kad ga čovjek vidi, mislio bi, da je mladi hrast ustao iz šume, i vihar ga nosi, kad ide cestom. Sve zvoni, sve se praši, sve tutnji od njegovih koraka. Takav momak, pa ... da ga otac tuče! Onaj mali pijevac! Ha-ha-ha! Jo-o-oj!«

Sva grla zaore za njenim. I sama Dora Zecova, pogrbljena od svojih pedeset ljeta, bez prednjih zubi i sitna u licu, poduprla se drškom motike i piskutljivim glasom izražavala smijeh ljuljajući se amo i tamo.

»E mlada je ... mlada naša Evica! Ne misli ona zlo. Nego ... tako ... Ne taji, da je mlada. A zašto da malo ne operuša i Janka? Gušićevi su dosta bogati. Da su mi barem ovi slogovi repe! Bilo bi čime hraniti blago i svinje«.

»Vidi, vidi, kako se pojagmila! A da vam je barem što živa u staji!«

»Štakori i miševi!«

»Hi-hi«.

»Ne griješite duše. Ima zato moj sin dvije krmače i jednu kravu, kojoj sad svake noći prigledaju, da se ne oteli«.

»Dobro je vašemu Filipu potegnulo, kumo Doro. Bogato se priženio, našavši svakoga božjeg dara, pa i djece. Samo šteta, što se svake nedjelje, kad ulazimo u crkvu, natiskuje odmah iza Evice«.

»Što? Moj sin? Ne griješite duše, ljudi. I ne smijte se neoprano jeziku. Kad bi bio nevjeran, zar bi štefica njegova bila debela, kao da ju je naduo kvasac? On je, istina, volio prije drugu. Onu tamo — kimne na osamljenu djevojku, koja je bila podalje iza njih. — Volio ju, ali i morao zaboraviti. Mati je ne da. Premlada je, veli. No, Betika, barem podigni glavu. Zar su ti usta zalivena?«

Istom su sada poletjele misli s pogledima k Elizabeti Borekovoju, koja je zaista jedva podizala glavu, a njena je motika sjekla najbrže i gotovo u pravilnu razmaku vremena. Zaostala je za njima, jer je kod treće podjele slogova zapao svaku po jedan, a kod preostala dva sloga nastala prepirka i nikako se ne mogoše složiti, pa je Elizabeta preuzela oba sloga i radeći dvostruko nije ih potkraj mogla više stizavati. Ne bi se ona tako upregla, da se nije, čuvši prepirku, prestrašila, da se nesporazumak ne izrodi u gotovu svađu. To lakše se odlučila, što je Stana Milčekova obećala, da će joj pomagati i biti s njome stalno u istom pravcu. Betika je povjerovala. Stankina riječ je i onako uvijek na pravom mjestu. Ona je najbolja pjevačica na koru. Zna kojekakovih mudrolija, ne može za orguljama pjevati ma tkogod. Mora to biti ne samo lijepo grlo, nego i bistra glavica. Njen jezik ne obiluje suvišcima, stoga što reče, to i vrijedi. Možda i njen malo kukast nos sili čovjeka na poslušnost, jer ga baš nije ugodno pogledati. U tuđe se stvari nije vidno upletala, premda ima svakoj nešto prigovoriti. Čovjek se je ne treba bojati, jer u lice svakome povlađuje, a kad je opasnost, ili šuti ili potajice namigne sad ovoj, a poslije onoj strani. Sve to zato, jer je »najbolje živjeti u slozik. Poradi te sloge je i obećala Betiki svoju pripomoć, no ostavila ju je još na početku i zadržala samo jedan slog, kako bi mogla biti u veselijem društvu.

Šuteći je radila Elizabeta Borekova. Gdje je ne poznaju. Čudili bi se tome, no ovdje svatko dobro zna, da je Betika vrijedna na djelu i riječi. A bila bi ona i napadne ljepote, da nije iz nje strujala studen gladovanja i svake druge bijede. Duguljasto lice bilo je uzano i bljeđahno, čelo glatko i bijelo kao najbjelji papir, jedva ružičaste usne male kao u djeteta, a oči plave i tako umiljat pogled, kao da se uvijek za nešto ispričava. Baš te oči, orubljene crnim trepavicama i pod prekrasnim polumjesecom tankih obrva, kao da su izljevale iz sebe svu patnju neimaštine, iza koje tinja bezazleno nježno srce, pronicavost i neka tiha strpljivost, koja se ni na što ne tuži, već sve podnosi. Nešto slabašno tijelo nije zaostalo u razvitku, a mnogi su govorili, da je u Velikom Selu malo koja djevojka tako lijepa struka. Možda je baš zato nijesu djevojke naročito voljele, premda joj nijedna, izuzevši Evu Krušnjakovu, ne iskaza u lice kakovu zlovolju ili ljutnju.

Drugačije je dakako iza njenih leđa. Kako i ne bi! Svi najbolji mladići jagmili se za njom, pa kad bi jednoga dana tko od njih pokucao na vrata drugoj, čuo bi: »Sad je dobra i naša, kad nije uspio kod Borekove«. Zamjeralo se Jeli Borekovoju, što odbija svakog prosca svoje kćeri. Držalo se, da uduvica hlepi za bogatstvom, pa joj zato nikoji ne odgovara. Šaputalo se, da cilja na Gušićeva Janka i da će sigurno čekati s Betom doklegod je ovaj neoženjen.

A Jela se na sve to nije obazirala. Kćer je svoju upućivala kratko: »Premlada si«. Proscu odbijala kratko: »Premlada je«. Tko bi to vjerovao? Istina je, i ostale je tri kćeri poudala Jela istom onda, kad su djevojke navršile dvadeset godina. No da baš isto tako mora biti i kod Bete, koja je najljepša, to nije htio nitko razumjeti.

Samo je Beta shvaćala. Neograničeno poslušna majci, koju je voljela iznad svega na svijetu, odobravalu je svaki njen savjet. Nije mati trebala zapovijedati. Beta se ne sjeća ni batina ni zapovijedi, ni psovke ni kletve, pa ni ikakove ružne riječi iz njenih usta. Siromašna je uduvica sve četvero djece nježno poučavala i razborito ljubila, a ostavši pred nedugo sama s Betom, dospijevala je da još budnijim okom pazi na nju. I premda je već Beta sasvim poprimila materino naziranje o svakidašnjem životu, mati je po stoti put ponavljala isto. Kad se radilo na svome, radile su zajedno kao dvije najbolje drugarice. A kad bi Beta morala na težačenje, mati bi je još s praga poučavala: »Pazi, Betika, ideš na tuđe. Pošteno radi, jer ne vidi li te gospodar, Bog te vidi. A kad se oko tebe zlo smiju i ružno govore, ti šuti. Ne pristoji se djevojci širok smijeh, kamoli nepristojan jezik.

Beta se nije ogriješila o materin savjet. I sama joj se narav protivila nesavjesnom radu, a razgovor ju nije privlačio.

Čuvši da su je počeli spominjati i Dora Zecova ju pozvala, neka »podigne glavu«, ona još dublje poniknu i lako se zaručeni. Bila je kao ružičast cvijet. Bijeli rubac povuče više na čelo, tobože kao pred suncem.

»Gledajte, gledajte Betiku!« obijesno će Eva. »Pravi se kao dijete pred sisom, a htjela bi muža.

Beta jače porumeni. To joj se činilo ipak previše. Nepomičan pogled upilji u Evu, ali tek nakon poduže šutnje proizusti:

»Tjeraj ti dva sloga, pa ti ne će koješta padati na pamet.

»Bog te vidio«, podboči se Eva, »pa nije muž štogod. A što ti tjeraš dva sloga, nije teško pogoditi: jedan od Gušićevih sigurno vreba negdje iz šikare ili iza kakova hrasta na brijegu. Možda sam Janko«.

»Hi-hi-i-i! Jesi ti ... Evica ... Jesi ...«

»Pa zašto da se Janko ne zagleda u Betiku?«, primijeti Stana. »U nje su dobre ruke i pošteno srce. A nije ni ružna ...«

»Imaš pravo«, prihvati Eva na Stanin mig i zlobno nadoda: »Nije baš tako ružna ... Samo kažu, da nije dobro, kad velika sirota dođe među bogate. Nikad ne ugodi, a da joj ne bi predbacivali staroga krova«.

Beta začuđeno zastane. Bila je zažarena preko vrata.

»Nikad se nisam ni za koga otimala, a najmanje za Gušićeva Janka. To svi znadu. Ali je čudno, da se otimaš ti, koja si i veća sirota od mene«.

Sve glave kimnuše u znak potvrde. No u Evinim očima sijevne bljesak srdžbe. Ponosito uzdigne glavu i napola žmirnuvši omjeri Betu od glave do pete. Htjede nešto reći, ali se sa brijega začuje poznat muški glas. Sve prionuše uz posao. Stari je Gušić silazio k njima. Nizak, krupan, čvrst, širokih leđa, crvena lica, bijelih brkova uklanjao se grmlju kraj puteljka mašući crnim šeširom, dok je drugom rukom natezao rukav košulje i njime s lica otirao znoj.

»Jeste li gotove, žene? Skoro će zaći sunce i pasti noć. Vi tolike, pa još niste svršile ovo malo posla? Brbljate vi, brbljate, a motike vam se hvata rđa. A što ti tamo, Jelina suzo? Navalile na te, da vučeš kao ciganska kobila, ha? E pa, hvala Bogu. Samo kad si zdrava i možeš. A naplatit ću ja tebi pošteno. Ne boj se ...«

Korakne do nje te ju rukom potapka po ramenu, na što se ona samo stidljivo smiješila, a ostale izmijeniše mig oka.

»Zar vam samo ona vrijedi danas, kume?« smjelo će Eva. »Mučimo se i mi sirote. Meni već duša hoće na jezik«.

»Od brbljanja, brbljanja, he-he! Čuo sam ja i vidio sve«, slaže od srca, »ali neka ... neka ... Znam ja, da ćete požuriti. Ne će nijednoj biti krivo. Čeka vas i dobra večerica. E đavolska si ti djevojka! He-he!« uštinu Evu za obraz ne mogavši odoljeti zamamljivu pogledu i mekanom osmijehu. »Samo žurno, samo žurno. Danas mora biti gotovo. Sutra ćemo čupati konoplju. A trebalo bi još oplijeviti i okopati mrkvu, da sve bude gotovo do Božjega Lica. A? Što ti govoriš?« kimne na

Betu opasavši se čvršće oko pasa. Vidjelo se, da mu godi, što ga sve gledaju s poštovanjem. No zapravo su se više čudile, vidjevši ga dobre volje.

»Htjela sam vam reći«, smjerno progovori Beta, »da sutra ne ću doći. Naša je konoplja na redu. I mi bismo rado svršili sve do Božjega Lica. Majka je rekla, da ćemo zajedno poći k Majci Božjoj Bistričkoj. I dogovorila se već sa susjedovom Nežicom, da nam pazi na kuću i na kravicu sa živadi«.

»A ... a ... hm! Pa u ime Božje. Ljetos će i od nas netko na proštenje. Onda vi druge dođite sutra. Šest dana je do Božjega Lica. To će proći kao ništa. Treba zato požuriti. A je li vaša konoplja lijepa, Betika?«

Ona pobožno šapne, više kao uzdah nego riječ:

»Hvala Bogu! Ne možemo se potužiti. Doseže mi i preko glave, a sjemenjače su pune, da nemamo straha za na godinu«.

»A-ha? A-ha! No pa hvala Bogu. Neka samo vrijeme potraje. Ovih nas je dana dosta naplašilo. Čujem, da su sela podno Zagrebačke gore gotovo uništena. Satrla ih tuča«.

»Sačuvaj nas, Bože!«

»I Majka Božja Bistrička!«

»Jest ... jest ... Od Boga nam sve dobro. Idem ja sad gore u šumu. Netko mi posjekao tri mlade bukvice. Čuješ, kumo Dora? Da nisu tu prsti tvog Filipa, ha?«

Dora od stida samo da ne zaplače.

»Ne griješite, za ime Božje! Moj Filip, čestit kao svetac, pa da se polakomi za tri bukvice!? Zar ih niste sami poklonili župniku za tjelovski oltar? Sam Janko mu ih dovezao. I ne tri, nego puna kola. Bila sam upravo na župnom dvoru i vidjela na svoje oči«.

Gušić se nasmije. U vratu mu je kipljelo. Namigne lijevo pa desno, a najviše Evi Krušnjakovoj, koja nije s njega skidala očiju i sve se svijala nad Dorinom neprilikom. Nitko mu doduše nije vjerovao. On običava da tako nešto smisli, opali nenadano kao grom iz vedra neba, unese zabunu i napravi šalu, makar samo za sebe. Bolje i to, nego vidjeti ga u srdžbi, kad je napola lud i opasan. Zato se je nehotice smješkala i sama Betika. Jedva je vjerovala, da on može biti bijesan ili zao. Ne pozna ga ona kao druge. Danas je prvi put kod njega uposlana, a u kući je Gušićevoj nikad nije bilo.

Kradomice je pogledavala za njim, dok se crven kao puran uspinjao na brijeg, iza kojega se nalazila kuća, kakove

nema ni jedan gospodar u Selu. Stala je već ona nejedamput na zavoju ceste i znala provirivati kroz šljivik, iza kojega se bijeljela lijepa zidanica s crvenim trijemom u sredini, između dva prozora sa svake strane. Mamilu ju, da se prišulja i vidi izbliza onaj štagalj u dvorištu, triput veći od same kuće, pa lijepu staju, kojoj su veliki prozori bili napola ispunjeni crvenom ciglom, kako se to moglo vidjeti samo na gospodskim stajama. Pa i čula je Beta, kad je još bila malena, da je nekad boravila na Podbrežju neka stara vlastelinka, koja je poslije rasprodala seljacima jedan komad zemlje za drugim, a najposlije i kuću, te zauvijek ostala u gradu, gdje je i umrla.

»Ajde, ajde, Betika, da svršimo! Vidjet ćemo, kakvu smo večeru dočekale«.

Istom se sad Beta prene i prione uz posao.

Suton je u dolinu Podbrežja padao sve gušći. Žene su prignute išle naprijed, kao da bijele ovce pasu travu, a motike su sjekle u nepravilnim zamasima i zemlja je pod njima čavrljala muklim zasipanim glasom.

A na najvišim je vršcima naokolo Podbrežja ležao odraz ugasa sunca. Činilo se to kao isprekidana zlatna žica.

Stari je Gušić stajao na rubu svoje šume. U malenim sivim očima odražavala se sjeta. Često on nakon šale utone u neko bolno sanjarenje... Naslonjen na hrast gledao je dolje, u dolinu. Ne vidi se više jasno, a s pedeset i sedam godina i vid oslabio, ali je zato u njegovoj pameti točno obilježena svaka gruda zemlje, svaki slog, puteljak, grm, trs. Starac ne vidi, ali jasno razlikuje sve ono, što je suton stao prekrivati.

Izgleda to njegovo Podbrežje kao polovica izdubene jabuke, kojoj se na dnu smjestile njive i oranice, a okolo ih opasao lanac brežuljaka s pašnjakom, šumom i vinogradom. Maleni su ti brežuljci, bez visokih strmina, kao baš toliki, da mogu od vjetrova štititi usjeve onih njiva u dubini, a blagom uzvisinom da opet ne priječe suncu, te ih uzmogne cjelivati od svitanja do sutona, dok ga samo ima na svodu.

Ljubio je stari tu zemlju iznad svega. Hranila je ona još njegova djeda, samo onda još Podbrežje nije bilo čitavo u rukama Gušićevih. Istom je Toma, marljiv kao crv, a škrt da mu nije bilo premca, sretno pokupovao jutro po jutro, nešto opet naslijedio i napokon postao jedinim gospodarom čitavoga zaokruženog imanja. Šaputalo se doduše, da kod tog sticanja

nisu ostali Tomini prsti čisti; da je kod pogodbe nadmudrio seljake, te su mu prodali zemlju u besćenje; da je neke od njih opio; da je krivom prisegom istisnuo sa suvlasništva svoja dva brata, koji su danas već u grobu, a kojima je, kao i njemu, otac ostavio u baštinu oko deset jutara najboljih livada i šuma. Na svemu tome je bilo mnogo istine, no nije to njega smetalo. Radi zemlje se kolju čitavi narodi, a svaki pravi gospodar mora nastojati i uložiti sve sile u to, da proširuje svoju živicu.

Ali kod tih mu se misli šuljao nemir u dušu. Stoji doduše, da je on još uvijek najbogatiji čovjek u Velikom Selu, no bilo bi toga i više, da nije trebalo nadijeliti onu nesreću... kćer. U gotovu isplatiti petnaest tisuća! Poludio bi, kad se sjeti toga. Onda ga još ona zmija, njen muž, izmuzao, da im je poklonio tri jutra zemlje. Mati pak doma navaljivala i izgrizala ga sve dotle, dok im nije dao još dvije najljepše junice. Plakao je, kad su ih vukli iz staje. Živinče se jedno i drugo okretalo za njim. Sirotice su mukale, da mu je srce pucalo, dok je stajao na dvorišnom pragu kuće, pa se zavukao u sobu i stao uz prozor, da ih još jednom vidi na cesti ispod šljivika. Suznim je očima saslušao njihov posljednji pozdrav, zadnje mukanje... Onda je Plečko čestito udario svaku kraj repa i životinje su požurile niz cestu... O, nije on plakao tako ni za jednim djetetom u grobu, ni za Magdom, kad mu je odlazila iz kuće, pa ni za starijim sinom, kad se iselio u svoju kuću. Lako njima seliti sa njegovim na njegovo. Čestito je on nadijelio i Ivana. Doduše ne žali. Sin je. Dao bi mu svoje krvi. Uvijek je Ivan bio mekan i poslušan ocu. Nikad na materinoj strani. Jednom ju je dapače skoro istukao, što je uvrijedila oca. Udario ju već po leđima, da je sve zazvonilo, no srećom je bio prisutan on, Gušić, te umirio sina i spasio mater iz Ivanovih ruku. Nikad toga ne će Gušić zaboraviti. Istina, griješio je ono, teško griješio, ali bilo je to samo iz ljubavi prema ocu. Janko nešto takova sigurno ne bi učinio. Psić je skloniji materi nego ocu, a kad počne da živi na svojim nogama, onda će zalajati i zarežati na oboje. Takva su poneka djeca, i baš Janko.

I zastenje Gušić glasno:

»Bože, svome se rođenom ocu protivi! Jezik mu je duži od kravina repa. Samo se potuli i nešto smišlja. E da, smišlja on, kako bi mu palo u gubicu moje Podbrežje«.

Opsuje nekoliko puta i pljune sa svom snagom, da je odjeknulo u šumi. Nema dana, da se starac ne rasrdi na Janka, otkad se povratio iz vojske. Smrdi njemu posao — uvjeren je otac — na gospodsku se odijeva, rasteže svoju harmoniku i zguda njome kao gladno prase, noću dolazi kući, a odakle? Odakle, nego s nepoštena posla! Nema bez njega svadbe, i kad je nanjuši, ajde s njom i s harmonikom u birtiju, da svira, a katkad i zapleše. Pred dvije sedmice naplesao se s Evom u Trbuhekovoj krčmi. Istina je, takove čovjeku pomute pamet, hoćeš, ne ćeš.

Gušić se i nehotice zagleda na njivu i podiđe ga vrući nemir.

— Ali ne valja takav život, ne valja! — pljune sa svom žestinom počesavši se za uhom. Imao je on takovih nesreća i prijašnjih godina. I bilo je radi toga dosta pakla sa ženom. I pakla i sramote i grižnje savjesti. Teške su njegove noći, kad mu jedna nesretnica ne da mira, pa sanja o njoj najstrašnije sne. Muči ga to, guši se i hropće, pa ga žena nejedamput mora buditi. I baš sada, posljednjih mjeseci, sjeća se svoje prošlosti, ali što je nekad bilo najzamamnije i najsvjetlije, sad mu dolazi pred oči u najcrnijim slikama. Baš ona nesretnica, Cvijeta. Bila je to ljepota, a zaniijela se za njim te ga osvojila, da se je doista mislio oženiti njome. Ali vrela narav njegova dovele je do toga, te su podlegli u prerano vrijeme, i Toma, znajući za posljedice, stao najednom da se stidi pred svijetom. Izbjegavao je potajne sastanke s njom, klonio se ljudi i bio razjaren na svakoga i sve, a najviše na oca, koji mu nije dopuštao ženidbe, jer je sam bio udovac i spremio se da sebi dovede u kuću ženu. Tisuću je nevolja satiralo Tomu, lutao je i režao, ne znajući ni sam, što da počne. Napokon odluči, da pođe s djevojkom pred oltar i nastani se s njome kod ujaka, dok se prilike ne poprave. Ujak, čovjek mekane duše, bio je sporazuman. No bilo je sve prekasno. Cvijeta, uvjeren da ju je Toma napustio, počini nešto na utrobi i za nekoliko dana izdahne. S potoka su je donijeli onesviještenu i više nije otvorila očiju.

Čudio se svijet njenoj smrti. Nitko nije znao, što ju je satrlo. Sirota se požurila ususret smrti, dok još nije bilo vidjeti griješnih posljedica. No kao da je baš zato Toma još više patio. I da zaboravi jad, prepustio se raspuštenu životu. Potajice ga je provodio i onda, kad se oženio s Katom Lisja-

kovom, no sapet otada gospodarskim brigama, zaboravio je napokon, što je i želio.

Bilo bi sve dobro, kad bi čovjekov život bio nešto stalno. Ali, evo, što je već davno pamet zakopala, sad se najednom vraća u svijet. Nitko i ne sluti, koliko se izgriza u sebi, a da i sam ne zna niti pita, zašto. Samo ga progoni Cvijeta, i htio bi, da se njegov Janko oženi Betikom. Osjeća, da bi mu to donijelo neko smirenje, Božji blagoslov, nekako bi se odužio pokojnoj nesretnici, koja je bila rođena sestra Jele Borekove. Bila je onda Jela još malena. Istom je imala osam godinica. Toma se sjeća njena ridanja nad mrtvom sestrom.

Što bi Jela, kad bi znala? Bi li joj željela pokoj duši? Ili bi je se stidjela? Ne, ne bi je bilo stid. Da joj sve Toma i otkrije, Jela ne bi vjerovala. Sve su one bile uvijek čestite, sve djeca vrijednih roditelja. A što je Cvijeta popustila, bilo je više njegovim nasiljem.

»O, Bože, Bože!« šapne i ne znajući sam, koliko mu je duša izmorena. Sjeti se riječi, koje se često čuju pod svakim seljačkim krovom: Čovjek se sjeća svojih grijeha onda, kad mu je blizu smrt. I proturječi Gušić, tupo se zagleda na svod i prostoji časak. A onda zakašlje, pljune, i odlučnim se koracima spusti u dvorište.

Janko je na vilama iznosio iz staje gnoj i bacao ga na hrpu do zida. Mrk je potihom psovao, sporo se micao i vile izvlačio iz gnoja tako nehajno, kao da će ih svakog časa pustiti iz ruku da padnu:

»Zar sad istom čistiš, kad je blago već u staji?«

»Staja je čista, pogledajte! Samo sad iznosim, što sam prije premetnuo u kut k vratima.«

Gušić samo žmirne i gledaše ga na jedno oko. Otresitost ga je palila, ali ga ne htjede psovati, da ga još više ne razjari. Malo treba, da plane. Bio je i on takav u mladosti. Godine čovjeka umekšaju, dozovu ga k pameti.

»Kad svršiš posao, dođi unutra... Imam s tobom nešto govoriti... Samo se žuri.«

I ode u kuću. Ali nije se Janku žurilo, a prkos ga prožimao od glave do pete. Istom se onda pokorio, kad ga je otac po drugi puta zvao.

»Nemam ja vremena čekati tako dugo. Još moram dolje, da vidim, jesu li barem natovarili one posječene bukve. Evo ti novaca, da platiš ženama. Svakoj po deseticu. Prema

pagodbi. Drugi ne plaćaju ni toliko. Župnik jedva istisne osam dinara. Slab ti je to gospodin, kad nije ni seljaku ravan. Nego... o... o... Znaš, lijepo ih isplati, i neka bi došle i sutra... Da bude sve gotovo na vrijeme. Dakle svakoj po deseticu. Nego...»

Zamisli se, izvuče još jednom žutu novčarku od teleće kože i stane premetati sitniš. Dugo se skanjivao, boreći se sam sa sobom, i pošto je po drugi puta spremio novčarku u džep i zakrenuo već k vratima, vrati se, pljesne rukom po džepu, ponosito zabaci glavu unatrag i otvoreno pogleda sina tražeći mu u mraku oči: »Što je pravo, pravo je! Evo« — utisne mu u ruku dva dinara. »To ćeš dati Beti. Samo... ne trebaju sve vidjeti. Jezik je — jezik. A Betiki sam obećao, da ću joj pošteno platiti. Zavrijedila je više nego druge klepetuše. Bolja je ona nego najvjernije marvinče. A ti poslije dođi za mnom. Sluge još nema. Sigurno konji ne mogu izvesti na brijeg«.

Iz dvorišta dopre veselo čavrljanje. Gušić brzo izađe, a malo zatim uniđe Eva i za njom ostale.

»Hvaljen Isus!«

»Navijeke hvaljen!« odvrati Gušićka idući odmah iza nje, da prostre brzo stol.

»Dobar večer!«

»Bog nam dao!« uzvraćala je stara i Janko, koji ih nije gledao, jer je ponad stola palio petrolejsku svjetiljku i mislio samo na to, da mu iz ruke ne ispane cilindar.

»Ajde, ajde samo za stol, da se trudne okrijepite«, pozivala ih domaćica mršava lica i uzanih ramena, ispod kojih su na leđima stršile lopatice. Stara, bosonoga, dosta otrcane odjeće, nikako nije ulijevala ono poštovanje, s kojim se inače govorilo o njoj kao o najbogatijoj ženi u Velikom Selu, pa su zato bile djevojke vrlo slobodne.

»Jesmo, jesmo zavrijedile dobru večericu. Bog vam platio«.

»Tko da ne ogladni kraj ovolikih slogova, a sve to svršiti u jedan dan!«

»Nisam se u svom životu toliko naradila kao danas«.

»Istina... istina!«

»Vrijedne ste vi, vrijedne. Pa znamo mi, koga uzimamo. Nego tebe, Betika skoro i ne poznajem«.

Nagne se, da joj bolje vidi lice, na kojem se odražavala velika smetenost, jer ju je sa suprotne strane promatrao

Janko, naslonjen jednim laktom o policu prozora. Odviše se već naslušala o tim ljudima, a da bi se sad mogla oduprijeti navali utisaka svega onoga, što ju je okružilo.

Posljednja je sjela na kraj klupe, koja je sezala do kuta te opet uz drugi zid od kuta do prozora. Na tome je kraju sjedjela Eva. Namjerice se smjestila ovdje, da bude što je moguće dalje od Bete. Dvije strane stola ostale su slobodne. Na lijevom se, uz Betu, smjesti domaćica, primaknuvši teški stolac s naslonom u obliku srca. Bilo bi nepristojno ne jesti sa stranim. Izgledalo bi to, kao da gospodari čuvaju za se bolji zalogaj, a lošijim časte. Zato je starica i Janka nutkala, da sjedne i s njima večera.

»Idite, idite k nama, da vam bude kao i nama«.

I sjede Janko uz praznu stranu stola, između majke i Eve. Pobožno se svi prekrste, saznavši Boga, da im blagoslovi obrok.

A upravo se zamamljiv miris dizao iz zemljane zdjele, gdje su se pušili žganci, žuti kao pilići, a posuti tako obilno čvarcima, da ih je bilo milina pogledati. Ipak su jele polako i redom, jedna za drugom, a svaka je pazila, da prije nego prinese zalogaj k ustima, dobro potegne žlicom o rub zdjele, kako se sa donje plohe ne bi po crveno isprutanom stolnjaku prosula koja omaštena mrvica.

Dora Zecova voljela bi kakovu jušicu, nego na četiri jedina zuba navaliti toliki teret žvakanja. No vidjevši, da je dobro omašteno te samo oklizne niz grlo, bila je sa svojom žlicom uvijek u pravi čas priprava i pogađala svagda ono mjesto, gdje su se čvarci najviše crvenjeli.

Kao da toga nije nitko primjećivao, a cviljenje žlica je još više pojačavalo domaći topli ugođaj, koji se osjećao u sobi. Sva je soba odisala ljupkošću, svi su predmeti govorili o nekom zadovoljstvu. Vidjeti je, da pod tim krovom nema ni rasipnosti ni stradanja. Nasuprot stolu bile su smještene uza zid dvije postelje, jedna iza druge, obje visoke i pokrite bijelim platnom, s isto tako crvenim prugama, kakove su oživljavale i stolnjak. Između dvije postelje i vrata stajala je u kutu na stolcu vedrica, na njoj visio zajimač, a ponad toga na zidu šarenila se velika polica, sva krcata išaranim tanjurima i zdjelama. U najgornjem su redu bili poslagani lončići, veći i manji, crveni i žuti, jednobojni i oslikani, a ispod svakoga su reda visjele čipke od žuta papira, na kojemu se rumenjeje naslikane jabuke s cvijećem. U suprotnom se

kutu zelenjela peć, zapravo izbočeni zid obložen zelenim pločicama, u kojoj su ložili ljeti samo onda, kad je Katica Gušićeva pekla kruh. Sad je na peći ležala sjekira tesarica i cjeperica, nekoliko srpova, par rogova za brus koscima, kožna torba s dugim remenom, kojom se Gušić služi, kad polazi na sajam. Uz peć su na zidu odmah do limenog žličnjaka visjela dva posve nova vijenca luka crljenca s tako žarkim i svijetlim glavicama, kao da su odjevene u svijetlo ružičastu svilu, a na dva susjedna klina visjelo je svečano muško odijelo. Pokraj klinčanice stajao je širok ormar s jednim vratima, sigurno čuvar Gušićeva blaga, jer se vidjele na njemu dvije brave. A tek cvijeće! Krasno cvijeće na prozoru, malone iza leđa Betikinih. Kao da će izgorjeti od žara cvjetovi dviju pelargonija, između kojih se stidljivo progurala vodenika, sva osuta crvenim cvjetićima. Nad svim tim kao da su oživjeli likovi svetih slika, koje su visjele nad stolom i nad posteljama. Sveto Trojstvo bilo je, štoviše, u pozlaćenu okviru. Barem se činilo, da je ukrašen pozlatom. Ispod te slike bile su pravilno na vlas poređane sličice Majke Božje Bistričke. Jedna duguljasto četverokutna, druga u obliku srca, treća kao pravilna četvorina, četvrta po veličini drugačija i s tiskanim riječima: »U Mariji Bistrici sam mislio na te, pa sam, dušo, donio dar za te«. Na drugom zidu iznad stola tugovalo je u smeđem okviru i pod raspuknutim staklom lice Žalosne Majke Božje, kojoj je srce probo mač i rana je zakrvavljena. Samo je ona šarena papirnata ružica, koja je stajala odozgo, kao i na svakoj slici, tješila gledaoca, da ovdje ne proplače, nego da se ugleda u uzor strpljivosti i da snaša nevolje, dok ne sine svijetlo pomoći od nebeske Majčice. Samo zrcalo u kutu između oba ova zida nije bilo okićeno. Privezano drvetom za kolutić i osigurano dolje sa dva čavla, stajalo je nagnuto tako, da se je u njemu odražavao stol, pokazivalo kretanje po sobi i svakoga, tko bi se pojavio na vratima.

Sve je to iznenadilo Betiku, a ništa manje i pod, od pravih dasaka pod, Bože! Gotovo čitavo Selo ima u sobi zemlju pod nogama, pa je tako i kod njene majke. A ovdje!

Nikad nešto takovo nije vidjela. Divila se svemu, na što joj pogled padao, pa i samome Janku, kome ju toliko dosuđuju. Jak, visok, bujne plave kose začesljane unatrag, kako je to sigurno naučio dok je bio u vojsci, svijetlih očiju, podugih spuštenih brkova, sjedio je mirno i čvrsto žvakao omaštene

grude. Isprva ju pažljivo držao na oku, no poslije je svoj pogled više upravljao na Evu, koja mu je bila najbliža, a tako tužna, te su se sve glave čudile.

»Našoj Evici ili ne prija večera ili se preumorila poslom«, primjeti prva Gušićka, tek da nešto rekne, a nipošto zato, što bi tako i mislila. Nije ona već davno potrošila toliko masti. Ne bi ni danas, da joj Gušić nije naložio. Pa da ne bi jednoj siroti gladnici išlo takovo jelo u slast ili da bi se lomila nad poslom, tko bi u to vjerovao! Drugdje su razlozi, zašto se Eva pokunjila.

Ništa nije odgovorila na Gušićkinu primjedbu. Jela je polako i samo katkad pogledala ispod oka na Janka, da uhvati njegov pogled. A Janko je to čekao. Sjeti se, kako je pred dvije sedmice plesao s njome u Trbuhekovoj krčmi. Sve je tutnjilo od njegovih peta, vrtio se s njome do iznemoglosti, a kad su ostali podlegli vinu, izgubio se s njome u noć. Poslije se više nijesu sastali. Ponos mu nije dopuštao, da se prilijepi uz nju i ugovara s njome potajne sastanke. Bila mu je, štoviše, i odvratna. Ali sada ga je ponovo svlađavala neka omaglica, njena ga blizina zapletala u mrežu bezglave opojnosti. Stao je da se šali sa svima, kako bi mogao i njoj nešto primijetiti, dodirnuti je i zaroniti joj u mekane oči. Najmanje se obraćao Beti, koja mu se kraj Eve činila ledeno beskrvna i pobožnjački tupa za svaku životnu radost. Pogotovo ju je teško podnosio, kad je, pošto se iza večere prekrížila, stala prebirati usnicama, a oči oborila i bila nalik više na mrtvaca, nego na živi stvor.

Svi se prekrížili, poustajali, glasno zahvalili Bogu i domaćici, a Beta je još uvijek sjedila i najtiše šaputala svoju molitvu. Janko se više nije osvrtao. Stade ih isplaćivati, svakoj turne u ruku po deseticu, Betinu stavi na stol, ravno pred nju, a Evi još nešto šapne, što nije nitko zamijetio.

»Sutra onda dođite, da okapamo mrkvu. Vrijeme se danas iskazalo, vedro je, sigurno će svanuti lijep dan.«

»Lijepo je, hvala Bogu. Doći ćemo.«

»O petoj uri već smo u Podbrežju. Samo ako ne zaspimo.«

»Sram vas bilo!« zapiskuta Dora Zecova. »Tako mlade, pa bi ljenčarile! U vašim sam godinama letjela kao ptica, s jednog drveta na drugo, s jednog posla na drugi.«

»Pa i sad vi letite, kumo! Sve zato, da bude Filipu više za duhan.«

»A njegovoj materi kruha manje.«

Sirota Dora zakima glavom, i na iznenađenje sviju stane plakati, prinesavši k licu okrajak pregače.

»Nemojte, kumo Doro! Nismo mislile zlo!« mirila ju Stana Milčekova, a Marica Pohižekova, malena i ogarena u licu kao da se natrla ugljevinom, primi staru za ruku i glavu joj nasloni na rame. Ne rekne ni riječ, nego joj samo stiskivala ruku.

»Na koncu će se babe još posvađati!« smijao se Janko i prišuljao se k Evi, utisnuo joj u ruku dvodinarku i stisnuo ju oko pasa, da je malone vrisnula. Užarena i vesela spremno se zauzme za Doru, potegnu joj pregaču i ruku skine s lica.

»Nemojte, kumice...! Nemojte plakati. Uvijek svijet vrijeđa nevine. Ne treba sve uzeti k srcu.«

Vidjevši Dora, da su je svi okružili, primiri se malo i rekne:

»Danas vam je moj Filip neprestano na jeziku. Dobro, dobro... Mogla bi vas stići kazna za njega, siromaka. Ako Bog hoće, ustrijeli i motika.«

Zaori smijeh, u kojem se najjače čuo grohot Jankova glasa. I stara je Gušićka bila vesela i ljubezna kao uvijek, kad su joj strani bili u kući. Napojila ih je još vodom, i dok su se opraštale od nje, Janka više nije bilo u kući.

»Sigurno je otišao dalje za ocem. Posječeno stablo ne smije da se ostavi u šumi. Noć je noć, ljudi su ljudi. Uvijek se rado nađe takovih, koji rado... pozajme ono, na što im već rastu zazubice.«

»E pravo govorite, kumo! Gdje se ne čuva, nema se jednog dana što čuvati. Pa — laku noć.«

»Laku noć!«

»Bog nam dao laku noć!«

»Bog vam platio na svemu i laku noć« pozdravi posljednja Beta i pođe s ostalima preko dvorišta. Bilo je tamno, jedva se vidjelo. Spustile se niz puteljak pokraj šljivika i našle se na cesti, gdje je trebalo da se podijele. Beta je sa Stanom krenula nalijevo i požurile su se što su samo mogle, a ostale su još stajale na zavoju i nagovarale Evu, da pođe, kao obično, s njima.

»Kome ćeš tud dolje, preko jarka, po toj tami?«

»Ne će tebe danas vidjeti mati. Znaš, da će te smotati coprnice. Sad su već sigurno na potoku.«

»Pustite ju! Zna ona, da nije sad Janko išao u Podbrežje. Boli njega glava za bukve kao i mene.«

Eva ih više nije slušala. Ispod ceste se spuštala preko pašnjaka, vijugala brzo kao zmija i izgubila se kraj kukuruza.

Na okolnim su brežuljcima bila rasvijetljena okna. Više kuća na okupu izgledalo je s tim rasvijetljenim proozrima kao hrpa zvijezda.

Ništa se nije čulo, nego tek lavež pasa.

DRUGO POGLAVLJE

Nije još svanulo jutro, kad se Beta sa svojom majkom spremala da ostavi kuću. Ustale su po običaju rano, dok je gusti sumrak još rasprostirao rošno tkivo nad krajem.

U niskoj se sobi jedva nešto vidjelo. Bio je tu još veći mrak, jer su prozori bili i maleni i zatrpani loncima cvijeća.

Beta se micala sporo. Od jučerašnjeg ju posla boljeli udovi, a i na dušu joj pao neki sumrak. Pred oči joj dolazila sad slika Gušićeva doma, sad Jankovo lice, odmah do njega Eva, nasmiješena, radosna, te je i u ušima čula odjek njena poklika. Nije sama znala, zašto je nevesela, što je smeta. Tek osjeti u dnu duše, da je beskrajno bijedan i njen dom i ona sama.

Kao da je prvi put prekoračila jučer svoj prag, gledala je oko sebe i po prvi put vidjela nešto, što prije nije znala. Oči su je samo vodile od predmeta do predmeta, izgledale su pasle pohlepno, a svuda ih je dočekivala ledena bijeda. Kao da je prvi put osjetila, da je zemljani pod hladan, vlažan, pun vonja. Nema toliko ni slika kao kod . . . njih. Dvije, izbljedjele već od starosti, bez stakla izložene mrljanju muha, izlizane i ogrebene tko zna od čega, izgledale su tužno od zapuštenosti, i jedva se moglo raspoznati, da je jedna Srce Isusovo, a druga Srce Marijino. Za svakom je bila zataknuta suha kita vrbe ive sa drijenkom, jedna Betina, druga mamina, što su još na Cvjetnicu donijele iz crkve. Jedna postelja, smještena u kutu nekaleko od ognjišta, bila je za majku, dok je Beta spavala na podnici, dva pedlja povišenoj od zemlje. Taj je ležaj načinio još pokojni otac: zbio zajedno nekoliko dasaka, onda to čavlima pričvrstio na okvir od balvana, naprijed još na prva dva ćoška stavio dva istesana stupa, da se može objesiti odijelo, te odredio podnici mjesto u kutu, a Jela se pobrinula za vreće, napunila ih sijenom, prostrla plahtom — i to je bila postelja za djecu. Baš se ni po čemu

nije ta soba razlikovala od drugih sirotinjskih soba. Tek su dvije velike škrinje čuvale bogatstvo. Bile su pune ruha, što ga je Jela Borekova sama satkala sa kćerima. Bile su tu suknje s oplećkom, rukavci s bijelim uzorcima na prsima i na okrajcima rukava, pregače opšivene dolje i ukrašene uzanom čipkom od pamuka, rupci za glavu za običan dan i svileni za blag dane, crne surke, stisnute u pasu, s nekoliko nabora. Naučena na bijedu i prisiljena da štedi, nije Jela pretjerivala u odijevanju niti je kćerima dopuštala, da se odviše kite. Pazilo se na svaku stvarcu kao malo gdje, staro se krpalo, novo se čuvalo, pa je Beta po nekoliko godina nosila isto ruho, a dva svilena rupca sačuvala joj je majka još od svoje udaje.

No što je sve to prema bogatstvu Gušićevih! Ne stidi se Beta ni svog poda, ni postelje, ni onoga stola, kojemu je jedna noga podložena kamenom, jer se je slomila od starosti, te je za dobru petinu kraća od drugih nogu. Sve je to priraslo njenu srcu. No stale su je progoniti slike jučerašnjeg dana, i kao da osjeća, da je upravo u njenu siromaštvu uzrok, da ju je Eva izvrgnula ruglu, kad joj je podmetnula otimanje za Jankom.

Odjenule su se šuteći. Umile se brzo. Najprije je Beta lijevala majci vodu iz zemljana vrča, a onda je mati njoj izlila ostatak u otvorene dlanove, te je dva puta polila lice, otrla ga zatim istim ručnikom, kojim i mati. Potom je uzela sa stola pola hljeba kukuruzna kruha, zatakla o pas okrajke pregače i turila u nju kruh, a mati je ponijela sa sobom dvije sjekirice.

»U ime Božje, pođimo!« šapne mati, potištena i sama od Betina držanja. Ne htjede je sinoć ništa ispitivati, no sad se u njenim prekrasnim očima izražavala i briga i radoznalost.

Bila je ona uopće lijepa žena. Pavisoka, puna, a mladolika, da se svatko čudio njenim godinama. Minula je četrdeset sedam, a pravilne crte njena lica bile su blage i mekane, malone kao u kćeri. Jaka joj se i široka ramena nešto već pognula, svinuo ih posao, hod joj bio malo težak, od porođaja joj oslabile noge, no bila je živa i izoštreduha i tako pokretljiva, da je svatko vidio u njoj ljepotu. Zato je ona imala prosaca i pošto je obudovjela i premda je ostala s više male djece. Mnogi su je nagovarali, da prihvati ponudu makar čiju, jer će joj uvijek biti lakše, nego da sama briga o gošpodarstvu i o djeci. No Jelina se čud protivila tome, njeno

shvaćanje vidjelo u tome razlog, da se stidi. Istina, stotinu puta je lakše u kući, gdje gospodari muška glava. No bila je njoj odviše sveta uspomena na pokojnog muža i nije htjela, da njegovoj siročadi još dađe na svijet polubratića i dovede im očuha, koji će ih zapostavljati ili i prezirati. Pouzdavala se u božju pomoć i odlučila ostati udovicom. A ni nad kojim djetetom nije toliko bdjela, koliko nad Betom, s kojom je najviše proživjela. I kako je ona kao najmlađa bila svagda prikraćena, da bi se mogle što bolje opremiti starije kćerke, Jela je tkala i skrbila, kidala od usta te napokon dostigla od svake vrste ruha po toliko komada, koliko je dopalo starije Betine sestre. Mnogi su govorili, da joj je ona najmilije dijete. Kad bi to doprlo i do Jelinih ušiju, ljutila se i svakoga korila, ma tko bio, jer je velikim grijehom držala takvo razlučivanje djece u roditeljskom srcu. I završila bi: Neka mi Bog blagoslovi svako dijete, no za najmlađe najviše strepim, jer još ne znam, kakva sudbina čeka Betiku.

I sada se u njenu muku osjećala briga i strepnja. Išle su vijugavim puteljkom, pokraj šume, niz brežuljak, prešle preko kliska brvna na potoku i za četvrt sata hoda stigle već do svoga konopljišta. Nebo je bilo još zvjezdano, no blijedjelo je, zvijezde su naočigled iščezavale, a na istoku se svod sve više žario. Sve je bilo vlažno od rose, te ih je zeblo bosonoge; nebrojeni mirisi ispunjavali su svježi hladni uzduh. Na brežuljku su još spavale kuće, koje su ostavile. Nije bilo čuti nikakva glasa, tek su pijevci pjevali.

»Evo se javlja i naš, čujete ga majko?« napokon se oglasi nešto veselije, i Jela se zadovoljno nasmiješi te i nehotice pogleda na brijeg, gdje se iznad sviju krovova, u osami, uzdizala njihova kućica sa slamnim krovom, i sa svoja dva malena prozora gledala u dolinu.

»Jači mu je glas od svakog muzikaša. Nego... Betika? Ti si rekla Gušiću, da danas čupamo konoplju...?«

»Rekla sam... rekla«, odgovori s toliko začuđenja, te ju mati pogleda.

Nakon poduže šutnje progovori najiskrenije:

»Dobro je, da si rekla. Po istini i poštenju. Drugačije bi staroga moglo uvrijediti, što si mu odbila posao. Znaš i sama, da je već nekoliko puta dolazio po tebe, da mu ideš na rad. Rekao je, da on zna tvoje ruke. Pa svaka čast i rukama i ponudi. No ja sam stalno odbijala, da tvoje noge gaze po Gu-

šićevim njivama. Svagda sam to ispričavala našim poslom. Ali kako si ti ipak za to vrijeme znala polaziti na posao k velečasnome, a Gušić to nanjušio, došao je, da mi to spočitne. Neprilika je... neprilika uvrijediti čovjeka, takvoga gazdu, kao što je on. Zato sam pristala, te si jučer pošla u Podbrežje. Uvrede dovode do svađa, svađe do sudova, očuvao nas Bog! A nisi mi ništa rekla, kako ti se svidjelo gore... kako su se ponijeli prema tebi.«

»Pa, ništa, majko! Stari je bio ljubezan po običaju, i htio je da bih došla i danas. Što bi se pak imali oni ponijeti prema meni drugačije, nego prema svakoj sirotici? Nisam ja toga željna. Ne vuče me srce k njima.«

»Znam... znam« zašapće mati zamišljeno. »Mislila sam samo, da im je bilo na jeziku što i na srcu. Znaš i sama, da Selo već pola godine nosi na jeziku tebe i Janka. Kadgod stari prođe ovud i navrati se do mene, svatko misli, da to snubi za svog Janka. Ako me nagovori pred crkvom, već šapću, da je sve ugovoreno i da će jesenas biti svadba. Ali jesen je tu, a od svega ništa, Bogu hvala! Bog nas čuvao od bogata krova, pod kojim nema božjega blagoslova.«

Završi Jela glasom, u kojem se osjećala sigurnost i prizvuk zlovolje. Premda nije nikad spomenula, u dnu joj duše ipak znala proklijati želja, da bude istinom ono, što se govorilo, a neki joj tajnoviti glas govorio, da njenoj Betiki možda ne bi pod Gušićevim krovom bilo baš tako zlo. Ali je ni zašto na svijetu ne bi tjerala protiv njene volje, a nastojala je, da odagna od sebe napast takovih misli.

Šutjele su, a ruke im letjele za poslom. Niske su konoplje s tamnozelenim stabljikama ostajale za njima, da im sjeme još dozrijeva, a vitke i visoke morale su iz zemlje. Pošto bi pojedinu iščupale, odmah je pod zamahom sjekirice padao najprije korijen, a potom vršak, koji se od težine svijao, jer su mu se bijeli cvjetovi napili noćne rose.

Što su duže radile, sve više je Betu ostavljala tuga. Na što da ona misli, čime da tare glavu?! Ta lijepo je njoj kraj matere, na svome. Onaj mirisni zrak, što talasa među zagorskim brežuljcima, na nebu rađanje sunca, koje mijenja haljetak kraja, raspršuje maglu u dolinama, skida s vrhunaca sive prevlake i zlato rasipa na njih sve više, sve šire, sve dublje... Bože! Beta ništa ne zna, no Beta sve osjeća. Živeći s tom zemljom dan na dan, u svako doba noći, za najvećih vi-

hora, za najljube studeni, u svitanju i mraku, prirasla je dušom i tijelom uz tu zemlju, ljubila njene jade i plodne jeseni, čula kako šuma diše i osjećala spavanje trava pod snijegom. Godinama joj je noge mila rosa, godinama joj ruke kopale, sijale, žele, čupale vitku konoplju, a ona je pritom bila uvijek sretna, nasmijana, zanosna.

»Što me briga za njihovo brbljanje!? Neka Janku radije prišiju Evu. Ne će barem slagati« I zapjeva punim glasom: »Oj sunašce krasno, sini nam jasno, po dolu i brijegu, po svemu svijetu.«

Razlila je pjesmu širom kraja, a Jela ju je potihom pratila sustežući se, da ju tko ne čuje i ne izruguje se njenim godinama i udovištvu. Prepustila se napjevu, koji plače i kad je vedar, i svršavala ga visokim zavijucima podižući duše nekamo u svemir, u nedoglednost. Beti se od milja nadimala grudima. Obrazi joj zarumenjeli, u očima usplamtjela čežnja za nečim, što je lijepo i priraslo za njeno biće, a tako daleko, da to nikad ne će dostići. Smiješak nevina djevojaštva, koji je titrao oko njenih usana, bio je sjetan kao i pjesma i njen glas, no iz nje je navalno prodirala snaga dozrele i još ne-taknute mladosti. Došavši na kraj sloga, stala je sabirati iščupanu konoplju i bacati rukoveti na hrpu.

Mati ju je stizavala ponosite glave i sjetivši se, da je i sam velečasni pohvalio Betikin glas i da mu u vrtu cvate proljeće, kad ona propjeva. Potkraj je sasvim umuknula, slušajući slatko talasanje njena pjevanja.

Nije ni čula dovikivanje izdaleka. Milčekovi su dolazili puteljkom između pašnjaka i Jeline repe. Stariji brat Marko grabio je velikim koracima tako tvrdo, kao da bi htio zabiti noge u zemlju. Malo škiljav, s ukočenom grudom kose na čelu, koja mu je stršila ispod smeđega šešira, veselo je nasmijavao široko rumeno lice, dok je Stanko, blizanac sestre Stane, uzanih ramena, nizak i kraj brata slabašan, koračao za njim sitno kao djevojčica i plaho kao da se nečega boji. Bosonog i u gaćama drhturio je i gledajući Markova leđa mislio u sebi: lako tebi, kad ti otac daje i svoje hlače i svoj kaput, a meni tek prsluk! A sve zato, što je Marko jak, da može zamijeniti i vola, kad to ustreba. Idući za njim mogao se ipak i on veseliti, barem u srcu, koje mu stade nemirno udarati, kad je čuo i spazio Borekove.

»Bog dao sreću!« vikne napokon Marko, da je odjeknulo, i Jela se okrene.

»O-o! Bog nam dao! Evo i susjedi uranili. Lijep nam je dan započeo. A vi da žanjete zob?«

»Mora se, mora. Da ju one noći nije pomrsio vjetar, mogla bi se kositi. Ovako nas sve bez žene zadesio ženski posao.«

Govorio je Marko, a činilo se da tutnji, koliko mu jak i krupan bio glas. Stanko je klimao glavom i ponavljao isto, samo na drugi način:

»Sve bez žena... Sve bez žena... muški rade ženski posao. Mora se, nego što drugo?«

»Pa nije baš tako, momci!« smiješila im se Jela, dok je Betika samo šutjela i slušala. »Imate vi Stanku kod kuće, samo ne može ona dospjeti na sve.«

»A-a što!« mahne Marko rukom, gledajući ispod oka na Betu. »Stana voli njivu, kad joj se plati. Inače je ne možeš dobiti iz kuće. Milije je njoj prati lonce i rublje, nego mahati srpom. A da barem učini nešto! Nego nikad kraja, nikad reda. Bog te čuvao nevolje, kad ti je sestra jedino žensko u kući. Trebalo bi da se ženim... otac me nagovara...«

Jela uhvati njegov pogled i domisli se ubrzo, kamo smjera. Ozbiljno reče više za sebe:

»Širok je svijet i dosta djevojaka takovih, kakav si ti momak. Samo ti pođi pa traži!«

I pođe za Betom, da uporedo s njome sabire konoplje. Tiho joj šapne, te je samo ona mogla čuti: »Velike li sreće za ženu, kojoj muž mrzi svoju sestru! Bolje se ne roditi, nego s takovim pred oltar«.

Beta isto tako izusti:

»Krivo je njemu što Stanika skriva svoju zaradu u škri-nju i nosi ključ u njedrima. A što će jadna kraj takova brata i oca, kome je miliji pas nego kći!«

»Sirota, Stanko joj je bolji, ali što i on može?! Po njima bi bila gola i bosa. Šteta, što joj ne živi mati. I voda je suha kraj materina krila, a pokojnica je bila vrijedna i čestita. Samo što je razborite opomene previše kitila psovka, pa se jadna najela više batina, nego hljeba. Tukao je nju i sam Marko.«

»Nije to jedino kod njih... još tiše rekne Beta i žalosno zakima glavom.

»Da... da... I kod Gušićevih je bilo toga grijeha, oču-
vao nas Bog! Nejedamput je stara sirotica cviljela pod udar-
cima svog Ivana, a koliko tek pod Gušićevim šakama, jo-o-oj!
Ne vidio Lica Božjega, tko na mater diže ruku. Zato i nikad
sreće tamo. Makar i imao Ivan tri dojne krave, lijepu kuću
i osam jutara zemlje, sve je to premalo, da mu izbriše grijeh
s duše.«

Dok su one međusobno šaputale, Marko je sa svojim bra-
tom već žeo. Bio je mrk, otresit. Stanko se strašljivo držao
svog sloga, žeo kao mahnit, samo da mu brat ne bi prigo-
vorio. Bojao se on Marka više nego bijesna psa, ali ga je i
mrzio više nego ikoga. Oprezno je i kradomice dizao oči prema
Betikinoj strani, čekao da se ona okrene, da ga pogleda, našto
bi se on tada nasmijeo. Ona bi to razumjela. Ne smeta, što
joj se još nigda nije približio i nijednim joj znakom otkrio
tajnu svog srca. Bilo ga stid, a uza to se bojao, da to ne bi
došlo do uši Marku, koji se isto tako rado zagledao u nju.
Istina, ne bi se trebalo uvijek osvrutati na to. Ludo je to. Ne
može uvijek ići po Markovoj žici. Mladoženja je i on, probili
i njemu brci, i upravo je Betikinih godina. A i kako da se
neprestance utajiva, pogotovu sada, gdje mu srce poigrava
tako živo, kao da će čitavo izletjeti na usta!? Ona doduše ne
mari da gleda prema njima. Ali zna Stanko, zašto. Ne će da
vidi Marka, kojega je Jela onako lijepo otppravila u svijet
da traži djevojku.

Bio je to uzrok Stankove radosti. Borekove su mu po-
stale dvostruko draže, te je bacao i bacao poglede k njima,
uvjeren da Marko to ne zamjećuje.

A on je vidio sve. Bijesno je hvatao rukoveti zobi, bacao
ih o tle, mahao srpom s tolikom snagom kao da siječe šumu,
a pod svakim zamahom čuo se piskutljiv i oštar fijuk. Čelo
mu je bilo naborano, dok mu se iz škiljavih crnih očiju una-
krštavale strijele.

»Nema nigdje oblaka. Vaša će se zob lijepo osušiti!« pri-
mijeti Jela došavši s poslom do njih.

Marko odvrati ne gledajući je:

»Kako Bog da! Uzmakne li kruha ovdje, ima ga drugdje.
Širok je svijet. Za siromahe...«

Posljednje je riječi izgovorio tiho, gotovo sažalno. Osje-
ćalo se, da mu se grca.

Bude ga žao Jeli. Ne smije ona čuti riječi o siromaštvu.
Zna dobro, koliko nevolje nasrće s njime.

»Svi smo mi siromasi, Marko. Nije za nas ni u svijetu
bolje. Zato ipak ne treba da čovjek očajava. Što je Bog odsu-
dio, ne mogu ni sveci oduzeti.

Marko podigne glavu i zagleda se u Jelu. Dugo je smi-
šljao, a onda s podsmjehom reče:

»Istinu govorite, kumo. Živu istinu. U Boga je sve mo-
guće. Samo što ima tako bogatih đavola, da sa svojom harmo-
nikom zatule i zauraju kad siromah moli, pa Bog ne čuje
molitve!«

Jela slegne ramenima ne znajući ni sama, što da odgo-
vori. Nije ga pravo razumjela. Ipak osjeti, na što je smjerao
nišan. Navikla je već primjedbama o harmonici. Ali makar
ih je mnogo čula iz usta Betinih prosaca, malokad se toliko
ozlovoljila kao sada, jer je držala, da je Marko od svih naj-
manje vrijedan Betike.

»A ti onda pođi, kamo te pamet vodi i noge nose!«

Okrene mu leđa i osvrne se za Betom, koja se upravo
naprezala, da na leđa naprti veliki naramak konoplje i odnese
ga na baru usred pašnjaka. Jela poskoči, da joj pomogne, no
brži je bio Stanko. Poletio je kao zec i skidao s Betinih ra-
mena tešku hrpu.

»Malo sam jači od Betike, pa zašto da joj ne pomognem?«

Govorio je zbunjen, zapravo najviše stoga, da se opravda
pred Markom, koji je prestao žeti i stajao ukočeno kao veliki
crni hrast. Beta se nije ustručavala primiti Stankovu pomoć.
Povrijedila bi ga, da mu reče, kako ga drži slabijim od sebe.
No kad je htio da nosi i ostalu konoplju, zamolila ga, neka
bi, umjesto njoj, radije pomogao majci, koja je starija i više
izmučena od nje.

Stanko ju veselo poslušao. U stidljivosti je bio kao veliki
dječak. Pa i bilo je njegovo lice vrlo nježno i pravilnih crta,
tek se moglo požaliti, što ga nagrđuje veliki nos, jednak ono-
me u blizance Stane. I tjelesna mu je snaga bila jedna.
Nitko ne bi rekao, da već preko dvadeset godina udiše zrak
sunčanih bregova i tamnih šuma. U prsluku mu prsi bile još
uzanije, ramena još više kosa. Baš kao dječak! mislila je Beta
i u sebi se čudila njegovu umiljavanju, premda ga nije ismi-
javala. Naprotiv se trudila, da bude prema njemu što obzir-
nija i bolja.

No Jeli ne bijaše pravo, što se on mota oko njih.

»Ajde... ajde na svoj posao, Stanko! Nismo mi gospod-ske žene ni tako slabe, da ne bismo podnijeje ovakvih tereta«.

Rekla je to s toliko ozbiljnosti, da je to zazvučilo otesito. Stanko se pokunjen vrati na svoj slog.

Bile su mu sad za leđima. Kod bare su sjele na hrpu konoplja i teško žvakale kruh, koji su ponijeje sa sobom. Ne izmijeniše riječi. Bile su gladne, no takav im zajutak nije išao u slast. Bosonoge su u rosi ponešto ozeble, sunce još nije bilo visoko, da bi zemlju ugrijalo, i bila bi tečnija prežgana juha, koju prirede, kad su kod kuće, ne tek nedjeljom, nego i po tripit sedmično.

Ogladnjeli i Milčekovi. Marko je psovao, što tako dugo nema Stane. Okretao se često, ne će li je spaziti, gdje iz dvorišta silazi niz brijeg sa žutom košaricom u ruci. I onako već razjađen, ljutio se gladan još više i zabadao u Stanka, što neprestano vrti glavom, da vidi Betu.

»Što zuriš tamo, pseto?« napokon mu dojadi i škrine zubima. »Zar misliš, da ću ja kao vol vući i za tebe? Mogle bi ti dati i žderati, kad si im htio prtiti konoplju. Slab si, slab si, ha? A tamo ti se leđa nisu svijala, ha? Pseto šugavo!

Stanko zadržće, no bio je veći bijes od straha. Upilji mu se u jedno oko, a po glavi mu se rojile sve psovke ovog svijeta.

Pljune, opsuje i izruži ga, što je najbolje znao. Ali nije nakon toga još trenuo, kad ga Marko željeznom desnicom spo-pane za šiju, prodrma ga i rine sa svom snagom, te je pao udarivši licem o zemlju.

Beta vrisne. Jela vrisne. Stadoše zapomagati, dozivati susjede. Pritrčale su k Milčekovima, podigle Stanka, kome je iz nosa tekla krv i nikako se nije htjela zaustaviti.

»Dat ću ja tebi, znat ćeš ti, kako se odgovara starijemu bratu. Znat ćeš ti, na kome je red da se ženi, na tebi ili na meni. Ne bi l' ti još doveo u kuću đavla, pa da me varate, vučete moj dio k sebi? A ti, Marko, najmi se negdje za slugu ili trpi, trpi, jer je zeleniš osnovao svoje gospodarstvo kraj rođenih mi očiju! Jok, pseto! Prije ćeš ti u grob. Ubit ću te na mjestu. Izgovori samo riječ!«

Režao je bijesno, prijetio stisnutom pesnicom, ali ga ne udari, jer se najednom sjatili susjedi. Svi su Milčeki izašli iz

svojih kuća i preplavili brijeg, trkom došli k momcima i okružili ih kao najgušćom živicom. Trčala je i Stana što su je noge nosile, a na viku i trku uplašila se krava Nežice Crlenjak, podigla rep i stala bježati naokolo gazeći sve, što joj je došlo pod noge.

»Pogazit će mi zelje, prokleta Liska!«

»Primi je za rep, uništiti će mi repu!«

»Soli, soli joj ponudi! I nemoj bježati, jer je to još više plaši. Zovi ju samo. Na-a, na-a, Liska, na-a! Na, na, na-a Liska, na-a!«

Svi se okrenuše. Stari je Gušić ispruženom rukom mamio kravu i hodao za njom, dok nije stala. Onda ju je uhvatio za uže i predao Nežici uz opomenu, da nikad ne trči za uplašenim živinčedom.

»Nisam je ja ni uplašila. Nego oni tamo... Bože, Isuse, braća, pa se kolju!«

Od straha je i nadalje plakala, dok je Gušić prilazio k ljudima, sluteći, u čemu je stvar. Poznavao je on Milčeke i rekao nejedamput, da su »prosta pasmina«. Ne samo njih dvojica, nego cijelo selo, ispod dvorišta Borekovih. Svi Milčeki, od prvoga do posljednjega. Niti znaju privrijediti, niti što imaju. A goropadni su kao vukovi. Pa se takva pasmina omo-tava oko Borekove Bete! »Ej, reći ću ja njima!« izgovori po-tiho sam za sebe. Proguravši se među ljude i ugledavši Stanka u smrtnom bljedilu i krvi, vrlo se iznenadi i malo sažali.

»Vode... vode... bi trebalo! Ajde, žene, djevojke, što li ste, nosite vodu, da mu zaustavimo krv!«

Betika prvo potrči. Za čas se vratila s punom vedricom Gušić je primi i snažnim zamahom pljusne u Stanka. Kako je krv još dalje tekla, Beta je ponovno htjela k bari, da donese vode. Istom se nakon pete vedrice krv zaustavila. Stanko je drhturio sav moker i blijed. Košulja i gaće se prilijepile na njemu, isprugane krvlju. No sad vidješe da crveni mlaz teče ispod prsluka na leđima. Stana mu sa strahom izvuče košu-lju, podigne je i pogleda. Oči joj panu na srp, koji je s krvavim vrškom ležao na pokošenoj zobi.

»Pao je na nj...! O ljudi, ljudi, smilujte se! Bog će te pokarati, Marko, za taj grijeh!«

»Ne cvili sad! Da vidimo!« pogleda i Gušić Stankovu ranu. »Ne izgleda baš tako zlo. Malo zečjega sala, pa poviti!«

Stanko se borio sa svom snagom da se održi pri svijesti. Teturao je na sve strane. Sjedne. Glava mu klone na prsi. Ruke se kao same od sebe ovjesile i pale na zemlju. Drhtao je po cijelom tijelu, zubi su cvokotali. Sumoran pogled teško podigne tražeći brata. Žene stadoše plakati.

»Treballo je to... Treballo? Luđaci vi, kao da je i jedan od vas za ženidbu!« mrmljao je Gušić prema Marku i ranjenome. »Ovaj tu... kržljavac, a ti... ti... ćorav napola, pa se jagmiš za takovom djevojkom. Malo drugačiji treba da je momak Borekove Betike. Bogme ne takav kao vi, pa iz kuće, koja se nagnula, da ste je morali poduprijeti nekakvim kladama, kako vam se ne bi otkotrljala niz brijeg. Stidjet bi se morali, stidjeti, a ne kočoperiti. Na! Stankinom ukosnicom nakovrčio je kosu, pa spustio lisu na čelo kao konj... To će ti biti vrijedan gazda! A rabijatan, rabijatan... da nas Bog očuvao! Vrijedni ste obojica debelih batina, a ti još, Marko, da ti čovjek odreže uši. Možda bi onda bolje čuo, što je poštenje, a što sramota.«

Izrunio Gušić kao iz knjige. Nitko mu se nije suprotio, samo je u Marku uzavrjelo, i najradije bi poletio na nj, da mu stisne grkljan.

»Niste vi moj sudac! Beta ne pripada vašem selu. Nije vas briga za nju.«

Nasta mrmljanje i prepiranje, ali sve potihlo, jer ne htjede nitko, da se zamjeri Gušiću. Tek Jela, koja je pažljivo slušala, zamisli se, i prije nego se s Betom udaljila, smjelo reče:

»Ne treba nikoga izrugivati ni poradi siromaštva ni poradi njegova lica. Svi smo onakvi, kakove nas je Bog stvorio. A Betika nije ničija, da bi se poradi nje smio netko svađati i tući. Zato i ti, Marko, i vi, kume, ostavite nas na miru. Živjele smo dosad u poštenju, pa ćemo i odsad.«

Kao talas prođe od jednih do drugih usta povlađivanje. Svi su joj odobravali, a neki se podsmjehivali Gušiću, što je on zamijetio i namršteno pogledavao za Borekovima. Nakon kojih deset koračaja sustale su kraj bare i latile se posla, ne osvrćući se ni nalijevo ni nadesno. Pažnja sviju pade ponovo na Stanka. Neki ga sažaljevali i tvrdili, da je grehota, kad se pijetao postavlja na pilence. Drugi su bili na strani Markovoj, jer se ne pristoji, da se mlađi brat ne pokorava starijemu. Razvi se prepirka, iza nje dobacivanje krupnih riječi i naposljetku svađa, koja bi se možda izvrgla u tučnjavu, da ne

ugledaše staroga Milčeka. Šepav na desnu nogu, podupirao se štapom, a na svakom mu se koraku zatresla glava kao u groznici. Iz usana, obraštenih sjedinom brkova i brade, vijsjela mu je bijela porculanska lula na dugačkom kamišu od višnjevine. Kad se približio, šuteći pogleda sad Marka sad Stanka. Male crne očice su pitale, dok ga većina ne stade vičući uvjeravati, da se »zeleniš protivi starijem bratu«.

»Je li istina, ha?« izdere se na Stanka, i prije no je dospio ovaj odgovoriti, zamahne prutom preko Stankovih leđa. Jedamput. Dvaput. I treći put. Mlađić više nije mogao ni zastenjati. Ležao je kao mrtav. Ostavila ga svijest.

Stari Milček odahne. Na glasove onih, koji su prigovarali, promrmlja: »Neka crkne! Od njega mi nikakve koristi. Samo ždere i ždere ono malo kruha, što mi ga je pod krovom. Dosta mi je, odavna dosta. Imam ja njega u nosu. Ha, zašto si vrijeđao Marka?« — zamahne ponovo, ali Gušić mu uhvati ruku i opsuje ga s takvom žestinom, da su se svi trgnuli. Nije birao ni osvrtao se na to, što ga čuju Borekove. Da ne zna za strah božji, zadavio bi Milčeka, kolik mu je bio gnjev.

»Proklet da si za sav život, kad ubijaš sina! Jeste vi... jeste đavolska pasmina. Ali tako se ipak ne postupa. Najprije ga Marko zamalo ubio, a ti... ti sad hoćeš da ga dočučeš. Jesi li poludio? Zar misliš, da nema Boga? Pa ne ždere ti Stanko više, nego ovaj tvoj miljenik. Pusti ga nek živi, makar kao pašče. Ponesimo ga kući... Idem ja... I ti, Stanka. Nas dvoje ćemo ga nositi, kad nema drugih...«

Uto iz skupine neko krikne. Ne prođe tren, kad se razlegne krik do neba. Žene se uplašile, neke stadoše bježati, neke skočiše u stranu i stiskoše se u klupko. Ali ubrzo nasta smijeh. Bio je to Joža Krušnjak. Mlađići su ga rukama i nogama gurali iz svoga kola. Uvijek se on nađe, gdje mu se nitko ne nada. Odrpan u dronjcima, razgaljene košulje te mu se vidjela guša, napeta kao bubanj, vrzao se i smijao, pokazivao pritom velike rijetke zube, žute kao vosak i nakrive, kao da ih je netko ispremetao.

»Smrdi, kao da ga je vještica okupala u kotlu.«

»Ne pere njega mati kao Evicu.«

»Što se i taj đavo plete ovud? Daj mu malo nogom!«

Padale su slične riječi kao tuča. On ih je slabo razumio, no bol je i te kako osjećao pod leđima, gdje su ga izudarali nogom. Izvukao se na čistinu i slijedio očima Betinu ruku,

koja mu je pokazivala put preko brijega, iza kojega se šćurila njegova potleušica.

»Pođi, Joža, kući! Pođi, da ti tko ne izguli još kožu!« sućutno ga nagovarala, no on se samo smješкао, a donja mu se usnica objesila i svinula kao uvijek, kad se trudi, da nešto razumije. Najednom ga podišla takova obijest, da se stao naglavce prebacivati preko pašnjaka, urlikati i rzati, pa se valjati kao ždrijebe. Svi su se smijali, a to kao da ga je još više podjarivalo, da se veseli na svoj način. Ipak ne dugo. Nenadano sjedne. Smiri se. S bezdanom se turobnosti nepomično zagleda za Stankom, kojega je pod ramenima držao Gušić, a za noge Stana, i nosili ga tako prema brijegu. Držao je, da je to sprovod. Potrči za njima i dostignuvši ih skine šeširić, prekrsti se i sklopljenim je rukama nešto šaputao, te koraćao odmah iza Stane. Na mahove je glavu nagnuo, da vidi »mrtvaca«, a izatoga mu se oči napunile istinskim suzama. Prolazeći kraj ljeskova grma, dosjeti se Joža, da otkine šibu, prelomi je na dva nejednaka dijela i za tren ih sastavi kao križ, koji je zatim objema rukama visoko podignuo i započeo nešto pjevati, nalik na opijelo.

Ljudi se svijali od smijeha. Nitko više nije mislio na Stanka, premda su svi potrćali za njima. Stari Milčćek išao je posljednji. Višeput je morao stati, da otpočine, jer ga je na svakom koraku presijecao bol te se kod spuštanja na kraću nogu svakiput zatresao. Od srdžbe mu se stiskalo srce, u sebi je sad proklinjao Marka, uvjeren, da je njegovom krivnjom Stanko ili već mrtav ili će se doskora otegnuti, a on, otac, morat će da isplati pogreb!! S jedne strane trošak, a onda, sigurno će tražiti Marko, da mu sve preda u vlast, a njega samoga potom natjerati u svijet na prosjaćenje. Jer boji se on Marka, pa je i maločas oderao mlađega i opsovao ga najviše zato, da i njega ne pograbe željezne Markove ruke. To bi se sigurno dogodilo kao i svagda, kad se zauzme i zaštićuje Stanka u času zlostavljanja. No još se to nekako može podnijeti među četiri zida, ali ovdje pred svijetom? Saćuvaj Bože! Lako Gušić brblja, kad ne zna, što je i kako je.

Stari Milčćek padne iz srdžbe u žalost, koja ga je sve više obuzimala i napokon ga uljuljala u neku bezbolnu i nemislenu noć, u kojoj više nema ni pitanja ni odgovora, ni misli ni osjećaja. Tako tup i ravnodušan slijepo je išao za njima, ne mareći da što vidi i što čuje. Bio je odvojen bijednik one

povorke, kojom je vladao Joža Krušnjak, isprva da sve zabavi i nasmije, a potom da ih stiša i ispuni im duše iskrivljenim žalobnim napjevom nad umirućim životom.

Jedini ih je Gušić sve redom smatrao budalama i u srcu se na mahove smijao neubrojivom Joži. Kad bi to bio netko drugi, odrapio bi on njemu ili pustio sve i otišao netragom. Toliko ga je uznemirivala žalobna pjesma. No iz Jožinih usta zvućila je ona kao da se pseto oglašuje iz bubnja, pa ga je to u jednu ruku zabavljalo. Ktome on nije zaboravio Borekovich i kojiput je okrenuo glavu, da ih vidi.

Beta je s majkom umakala konoplju u baru. Nekaleko od njih žeo je Marko. Nijesu se ni pogledali, kamoli da izmijene rijeć.

»Što je samo donijelo Gušića ovamo? Kao da je pao s neba!« rekne Beta ozbiljnim glasom. Bila je blijeda od proživjelih utisaka.

»A što bi ga donijelo drugo, nego da se osvjedoć, jesi li doista danas kod kuće. Sigurno je sumnjao i držao, da si kod velećasnoga. A da ti po istini rećem...« tu Jela malo sustane i gotovo ju strogo pogleda. »Stari mi se svidio. Bio mu je jezik malo neopran, to je istina. Nije trebao baš sve prostote spominjati. Ali se ćovjek odviše razjario. Inaće se ponio baš pošteno, po volji božjoj i poštenih ljudi. Dobro je on oćitao staromu Milććeku. Oslobodio nas Bog takova sjemena!«

»Sve mi se ćini, da je Jožin križ zao predznak. O majko! Bilo bi bolje, da nismo s Milććekovima progovorile ni rijeći. Tišti me srce, kao da sam nešto kriva.«

»I mene... I mene...«

Briznuše u tihi plać, ali nisu ostavljale posla. Nežica Crlešnjakova bila im je nedaleko, pa što bi rekla, da ih vidi u plaću? Mislila bi, da su doista nešto skrivile. Djevojka je kojiput s njome progovorila, dok je idući uz Lisku vezla rukavce. Voljela ih je i nehotice nastojala, da im bude što bliže, jer je time bila dalje od Marka, koga se bojala kao samoga nećastivog.

Na najveće iznenaćenje njihovo zatutnji najednom njegov glas. Zapjevao je. Zadrhtale su i nijemo se pogledale. On im se nasmiješio i dalje pjevao, kao da se gora trese i pećina lomi.

»O nije Bog s njime, nije!« zaklima Jela. »Onako s bratom, pa još pjeva.«

Oči im bile pune suza kao trava rose. I Liska je podizala glavu i osluškivala gromovit glas.

»Ajde... ajde, pasi samo, pa se ne plaši« ovine joj Nežica ruku oko vrata, a drugu joj Liska olizala svojim hrapavim jezikom, kao u znak zahvaljivanja, pa joj je djevojka dalje govorila: »Dobra si ti, dobra... da, da! Liska moja! Ne bi ti ni maločas podigla rep, da te nisu uplašili. No... no, pasi samo, mala moja!«

»A jesi li što zagrizla, Nežica? Pomogni nam, imamo krušca« pozove je Betika znajući, da je više gladna, nego sita.

»Nisam još, nisam... No dajte onda, da dijelimo i posao. Moja Liska mirno pase.«

»Bog ti platilo, pomози, ako ti nije teško« rekne Jela i pruži djevojci težak odrezak kruha. I Borekove su zagrizle, kako Nežici ne bi izgledalo, da su joj poklonile, što je njima preostalo.

A pjesma Marka Milčeka i dalje je tutnjila i rušila se kao divlja bujica, da preplavi kraj.

TREĆE POGLAVLJE

U predvečerje istoga dana sve su se kuće na brijegu Milčekovih utišale. Znanci i susjedi skupljali se u dvorištima i krenuli jedan za drugim pred kuću šepavoga Milčeka. Neki su posjedali na zemlju, neki se naslonili na stabla oraha, neki na drveni trijem, koji se kao otvoren hodnik protezao uzduž pročelne strane kuće. Svatko je počesto upirao oči na dva osvijetljena prozora, koji su sjali kao dva oka ispod šubare pocrnjena krova od slame.

U kuću ne htjede nitko unići, jer je svaki čas mogao doći velečasni. Nežica Crlenjakova odbježala je pred koji sat po njega. Čuli su, kad joj je Stana dovikivala, da je Stanku gore. Znali su, da je stari Gušić, Bog mu naplatio, poslao zečjega sala. Donio ga sam Janko. I povili su bolesniku ranu. Ipak su se pokazali zli znaci. O tome se pronijela vijest svim selima i malo pomalo privirali su k brijegu i seljaci iz udaljenih sela.

Stari Pohizek, sav oronuo i iznemogao, dovukao se na batini, da čuje i vidi stvar na licu mjesta. Nekad kao općinski odbornik iskusio je i proživio dosta nevolja i znao svakoga savjetovati, da je najbolje uvjeriti se o svakoj stvari na »licu mjesta«, kako je čuo govoriti od općinskoga bilježnika, jer se drugačije čovjek može prevariti.

Došao je i krčmar Trbuhek, krupan, lijepo izbrijan, malih crnih brčića zavnutih u kotačić, u cipelama, što ih je nosio i zimi, na začuđenje sviju ljudi. Tjednim danom i onako nema u krčmi velikih računa. Za ono malo posjetnika, što bi se možda mogli svrnuti pod njegov krov, napunio je vinom pet boca kisele vode, što će nakon povratka lako moći izmjeriti i osvjedočiti se, je li ga žena varala. Njemu je Stanko ostao dužan dvije litre vina, pa sad treba da bude na čistu s tim dugom: ili mu ga oprostiti ili, ako ostane živ, produžiti rok uplate — do njegove volje. Nije Trbuhek zao čovjek, poznaju ga svi i svake nedjelje pune mu krčmu, jer hoće on dati i

na veresiju. Domaći je sin, pa razumije svoje ljude. Na putu je sreo Filipa Zeca s vjernom pratilicom lulom u ustima i spočitnuo mu, zašto se radije ne krijepi vinom, umjesto da se truže duhanom i nosi novac u džep židova. Ovaj je samo slegnuo ramenima i dalje vukao teške čizme, okovane potkovom. I onako težak na govoru, još manje je mario za razgovor sada, gdje je mislio samo na Milčekove. Bio je on dobar prijatelj s Markom, osobito od dana, kako ga je Borekova Jela odbila i u prkos se već za tri nedjelje vjenčao sa Štefom, pravom nećakinjom krčmara Antuna Trbuheka. Premda je držao, da je i Marko uzalud utuvio sebi u glavu Jelinu Betu, nije mu to rekao, nego ga naprotiv uvjeravao, da je on jak i lijep momak, susjed Betikin, iz istoga sela, i ništa za nj zgodnije nego zagospodariti zemljom, koja se i onako drži njegovih slogova. A u sebi je Filip mislio: Znat će onda Borekove, da bi lakše bilo s miroljubivim Filipom, nego s rabijatnim Markom. Svake su se nedjelje njih dvojica sastajali i razgovarali o Beti. Svaku ugaslu nadu znao je Filip u njegovoj duši nanovo upaliti, pa je sada jedino on znao pravi razlog, zašto je došlo do nesreće između braće. Nema dođuše zla na tome, ako su se potukli. Ta kakvi bi to mladići bili, koji se ne bi uhvatili za mišice, da jedan drugoga sroza na zemlju i pokaže se, tko je junak. U selu nema dana bez toga. Ali — sudbina se kod Milčekovih grdno poigrala, kad je Stana morala po svećenika.

O toj je sudbini u sivom polumraku išao šapat od usta do usta. Svi su osjećali neku bojazan, nešto veliko, prijeteće i nedokučivo u nevidljivoj ruci, koja ih je dovela ovamo i stisnula u klupko, sapela im duše i mamila suze na oči. Nitko nije ni pomislio, da dirne ili se samo izrugaju Joži Krušnjaku, koji je obilazio svakoga, virio u lice i cerio se pritom napola životinjskim glasom. Istinitiji od duhovitih dosjetaka je nijemi osjećaj nemoći pred neumoljivom sudbinom, koja stoji nad glavom svakoga od njih, tek se ne zna, koji je prije na redu.

Stana je po nekoliko puta otvorila vrata i nagnula se nad drvenom ogradom.

»Kako mu je?«, dopro je do nje šapat mnogih, a ona je kroz plač samo proizustila:

»Gori!«

Voljela je ona blizanca, kadgod su ga zapostavljali, sučustvovala je s njime. Siromah je nejedamput izvukao batine,

koje su imale dopasti nju. A odsad, izgubi li ga, ne će imati više nikoga, tko bi je zaštićivao. Kad je pekla kruh, znala je potajice za njega umijesiti mali hljebac. O blagdanima bi spremila za nj pogačicu, a već četiri puta mu sa sajma donijela kobasicu, od kojih je samo jednu podijelila s njime, i to na tavanu, kad su izbirali grah za sjeme. Pa da ne plače! Da joj se ne lomi srce nad jedinim bratom, kojega je voljela.

Plaćući je pomela sobu, prostrla stol, uzajmila kod Borekovih petroleja i svijeću, Bože, blagoslovenu svjećicu, ispletenu u oblik molitvenika i zelene boje! To za slučaj ... sudbine ... Pod glavu mu je stavila svoj vlastiti jastuk u krasnoj šarenoj prevlaci, koju je već dvije godine čuvala u škrinji, da za nju nitko nije znao.

Ali preslabo je tu pažnju zamjećivao blizanaac. Ležao je na klupi, pokrit debelim gunjevima i kaputom. Jednom mu je sestra previla ranu. Bilo je u njoj zemlje. Isprala ju, koliko je samo mogla. Sve se nije dalo, jer je vikao, kao da ga prevrće stotinu usijanih žarača. Pustila ga dakle, a on se smirio. Ležao je nepomično, dok nije počela groznica. Zubi mu cvokotali, drhtao je i na mahove zastenjao:

»Boli ... Isuse ... boli ...«.

»Boli? Boli ... ? Proći će, pomoći će Majčica Božja«, mirila ga sestra, no i sama je soptala u plaču i gubila nadu, jer je počeo naticati.

Otac je sjedio u kutu na tronošku i pušio lulu. Marko se za stolom podbočio i nijemo zurio preda se. Ni jedan ni drugi nije progovorio. Bilo im je, kao da im se pomutila pamet i ništa nijesu kadri pravo razabrati. Stankovo stanje im je pričin i san, koji je odjednom nadošao, pa bi trebalo da i prođe odjednom. A umjesto toga, sve više ih zapliće sumnja i jad im pritište prsi, da jedva dišu.

»Čuj!«, obrati se napokon ocu. »Nije mu pomoglo zečje salo. Ali bilo bi dobro, da imamo živu gatalinčicu. Samo gdje da je sad nađem!«

Stari Milček samo zine:

»Ha?«

I ponovo utone u svoj san. U dubljini duše nešto ga tišti. Mislio je na to, kako je Stanka triput oderao. I kao da mu je žao. No sjeti se, da to nije bilo prvi put. Bar svakog mjeseca dao mu je okušati, što znači očeva zapovijed i poslušnost starijemu bratu. I svagda je dobro prošlo: meni

ništa, tebi ništa. Ali ovako...? Aj nesretna stara glava! Kao da mu se magli pred očima, pa ih stade trti, a potom pljućne na zemlju i jače potegne iz lule. Zna on, da je negdje u sobi nečastivi. Dolazi svagda, kad tko umire, kako bi oteo dušu. Pa ne uspije li kod umirućega, skakuće oko zdravih i prišaptava im na uho: ti si kriv to i to, ti opet to i to... Samo da izazove grijeh, napravi svađu i otme dušu. A onda? Lijepo zavine rep, pritisne dušu na prsi i ode s njome u pakao. Ali ne ćeš, vraže!, pomisli Milček odlučno i pritisne palcem duhan u luli.

»Oj, Bar-ba-ra... mu-če-ni-ca...«, zašapće Stanko, a otac, Marko i Stana nadovežu glasno u isti mah:

»Budi nama pomoćnica!«

Kao molitva se razlegne po sobi, našto se sva tri srca prvi put sjediniše u glasnom jecaju.

Marko stupi k bratovu ležaju, nadnese mu se nad lice i stade ga zaklinjati, neka mu oprosti. Hvatao ga za kosu, za ruke, otkrivao mu prsi, da bi mogao lakše disati, glas mu bio prigušen i stegnut kao nikad u životu, pa je Stanko jedva vjerovao, da je to zaista on. Prišuljao se sad i otac i prignuo se nad sinom:

»Nisam ja... onako mislio... da te zaboli... Znaš... mislio sam samo tako, da red nekakav mora biti... Kakav bi ja i bio otac, da ti puštam na volju... i ne pokažem zube... Bilo bi to sramota za nas. Oj, sveta Barbara, mučenica, budi bolesnomu pomoćnica. Ili smrt ili život. Glavno da nečastivi ne odnese dušu njegovu u razbijeljeni kotao«.

Stanko se sabirao, ali je tek napola slušao. U beskrajnom se bolu zavezao u drugi svijet i činilo mu se, da mu ta lica oko njega nijesu baš ništa, nego ih je tek negdje vidio. Tako svladan i ravnodušan za ovaj svijet, imao je u očima odraz nadzemaljskog mira, a oko usana smiješak neke tišine, kakva noću odiše sa zvijezda. Život, koji gasne i traje; kojega više ne će ispresijecati nikakva bujica nemira i jada; koji polako ide sigurnim pravcem ususret Isukrstu. Čini mu se, da je On negdje u blizini i govori mu mekanim glasom: Volja je mog Oca, da ne izgubim ništa, štogod mi je dao. Stoga i tvoju dušu, raskajanu, zovem da pođe sa mnom u veselje.

Gdje je Stanko o tome slušao? Jedne nedjelje u crkvi? Da, u crkvi Svetoga Križa je upravo tako govorio velečasni. Ali ne velečasni. Sam Isukrst. Dobro Ga je vidio, dobro čuo

i zapamtio. On nikad velečasnoga i nije vidio, nego samo Gospodina. Kad je u crkvi zvonilo, to je On dozivao duše k službi Božjoj. Kad je dijelio hostiju, to je kidao svoje tijelo i hranio ljude. On je o svakome Uskrsu i Božiću sjedio u ispovijedaonici i opraštao grijehe, pa poučavao ljude, kakvim životom valja živjeti.

»O, oprosti mi... Isukrste... što te nisam poslušao«, isprekidano stade glasno govoriti, sav u vatri i ne znajući, da je unišao svećenik, a pred njim zvonarov sin sa zvoncem u ruci. Na pritvorena se vrata došuljao Joža Krušnjak, oprezno primio velečasnomu okrajak široke čipke na bijeloj navlačnoj košulji i stade je cjelivati, pa pokazivati rukom na klupu.

»Dobro... dobro, Joža. Znam ja... Izađi ti samo napolje. Izađite svi. I ti, Stanka«.

Premda je bio stroga držanja i strogih pravilnih crta, bio mu je pogled blag i glas mekan, pa je i zapovijed zvučala iz njegovih usta kao molba. Visok i ponešto ugojen, s prosijedom crnom kosom, kretao se brzo, u trenu zahvatao pogledom sve predmete i znao se snaći pod najsiromašnijim krovom, kao da je uvijek proživio u njemu. Poznavao je on svoje ljude, jer ih je ljubio. I radovao se s njima i stradavao s njima.

Primaknuvši tronožak sjede na nj i najprije pregleda stanje bolesnikovo. Opipa mu bilo, a potom htjede vidjeti ranu, pa mu je uspjelo nagovoriti Stanka, da se uz njegovu pomoć malo pridigne. Ali se predomisli, kad je vidio, da je tijelo mladića nateklo i sve se više ukočuje. Otrovanje! — pomisli i bolno kimne. Pokrije ga i zagleda mu se u otvorene oči.

»Siromašno moje dijete. Hoćeš li moći da se ispovjediš, pa da te onda okrijepi Gospodin Isukrst i da bude sveta tvoja duša? Nemoj se ti mene bojati. Evo ti dajem ruku i budi jak«.

Stanko prihvati pruženu ruku, a oči mu se još više otvoriše. Nije znao, je li to velečasni ili zaista Isukrst. Svladan i posve nemoćan, uronjen u nebo, otkrivao je svoje grijehe, kao da stoji pred Prijestoljem Božjim; plaćući je sklapao ruke, podizao ih prema svećenikovu licu, molio raskidanim tihim glasom, a kad ugleda u bijeloj ruci hostiju, sav zadržec, htjede se uspraviti i pokleknuti, no nije mogao. Jedva otvorivši napola usta i primivši hostiju, klone i ukoči se. Disao je nepravilno.

Pomalo su ulazili ukućani. Za njima susjedi. Joža Krušnjakov progurao se i šćućurio uz Stanka. Donja mu je usna

visjela. Trudio se, da nešto razumije. Je li shvatio štogod ili nije, tko bi znao. Gledali ga svi, sad njega sad bolesnika, ali vidješe mu tek u očima suze. Ipak i to je bio prolom srca.

Kad se nitko ne bi nadao, izvadio je iz džepa glavu od zmiје. Bila je privezana na kožnu vezicu od cipele. Prebacio ju i navukao spretno preko Stankove glave, tako da je glava od zmiје pala na prsi. Zatim ga je čvrsto pokrio.

Svi se poveselili, samo je velečasni značajno kimao glavom:

»Mislite li, da će to pomoći? A zar ne znate, da je grijeh nešto takvo vjerovati?«

»Bože nas oslobodi grijeha! Ne vjerujemo mi ... nego tako ...«

»Dobro je, velečasni, dobro sve pokušati. Kažu, da je korisna i ona pjena, što je konji povrate, kad piju vodu«.

»I popiti u rakiji tri glave od muhe. Tako su radili naši stari, pa nije grijeh, ako se i mi zatečemo onome, što su nas naučili«.

»A kažu, da je baš glava od zmiје i te kako od pomoći svakome bolesniku«.

»Pa to zna i Jožina pamet, Bog je blagoslovio. Možda će ipak pomoći«.

»Ljudi!«, ozbiljno će velečasni. »U Božju se pomoć možete i morate pouzdavati. Stvorio vas je na svoju sliku i priliku. Ali ovakove su čarolije besmislice. Radije se molimo, da nam bude razum uvijek prosvijetljen, pa da živimo po Božjim zapovijedima. Ne svađajte se. Isus je rekao, da se ljubite međusobno. Opraštajte jedan drugome, kao što i On oprašta naše grijehe. Evo vidite i danas, čemu dovodi mržnja i okrutnost. Brat ubija brata. Jest, Marko je skrivio nesreću, da je unesrećen pao na srp, koji je što rđom što zemljom uzročio otrovanje. Kad bi se nešto takvo dogodilo u gradu, Marko bi platio grijeh teškim zatvorom. A ovdje na selu, gdje nas sunce grije i oluje biju, gdje je duša naroda u svakome stvorenju, u svakome slogu, u svakoj travi i cvijetu, gdje smo otvoreni nebu, ostaje grijeh pred nebom. Svi treba da k tom nebu upremo oči i sklopljenih ruku molimo Oca nebeskoga, da nam oprostí nerazumne grijehe i blagoslovi naše putove i misli«.

»Da ... da ... istina je«, stupi naprijed stari Pohizek, skine s glave crni šeširić s uskim obodom. Poguren od

poniznosti još se više svine, a staračko lice podigne prema svećeniku. Tresao se, čvrsto se upro u štap, čeljust mu podrhtavala, ali riječi su njegove bile razgovijetne. »Ja sam star, velečasni. Poznam život. I znam, da je svaka vaša riječ pozlačena. Jest, ljudi! Tako je. Od Boga smo došli, k Bogu se vraćamo. Moramo živjeti u slozi i u poštenju. Ja sam bio uvijek siromah. Još od kolijevke. Kad sam se oženio, umrla mi žena. Ostavila dijete. Sina sam odgojio, naučio ga svakome poslu. Sve bez ženske ruke. Onda se oženio i sin. Pa što? Jedne godine ... Znete ono ... kad je nekakva groznica harala ...«. Tu starac stisne usnice i glas mu zagrcne. »Onda je najednom umro i sin i žena mu«. Opet stane i jače se zatrese, a glavom ponikne. »Pa što?«, slegne ramenima i čvrsto pogleda malenim sivim očicama. »Ostala mi unučica, Marica. Hvala Bogu i na tome. Naučio sam i nju svakome poštenju. Danas je ona radnica, da joj treba para tražiti. Bome u Podbrežju ne pomiču s mjesta grudicu zemlje, a da ne bi ona bila kod posla. Stari Toma Gušić, vrijedan gazda ... pa svagda zove ... Koga? Bome Maricu Pohizek. E da, tako je to. A velim vam, da ne bi toga bilo, da se ne pouzdam u Boga. On mi je pomogao, da sam proturao svoje godinice i sa sedamdeset njih se ne trebam danas stidjeti pred svijetom ni bojati od smrti. Tako je to, tako. Više vrijedi pošten glas, nego zlatan pas. Mjesto u krčmu, radije u crkvu. Mjesto psovke i kletve, radije molitva i post«.

Doreče jedva dišući, kao da se idući za mislima uspinjao na najviše brdo. Kako su prije velečasnomu, tako su sada njemu povlađivali svi redom. Samo se krčmar Trbuhek malo uzvrpoljio. Svlađavao se, da ne provali u kakvu nepristojnost, pa pr.mijeti sustezljivim i tako promijenjenim glasom, te su se svi okrenuli:

»Ne valja tako ... udariti po krčmi, dragi Pohizek. Nije vino za svinje, nego za ljude. Kamo će doći svijet, ako se barem nedjeljom i blagdanom ne bude kriepio zlatnom kapljicom naših gorica?! A zato ipak ne mora zaboraviti Boga i crkvu«.

»Tako je, tako. Istinu govorite«.

»Samo sve u mjeri«.

»Da ... da, sve umjereno«.

Svi se odmah sporazumjeli, odobravali, spremali da jedan za drugoga sve podnesu, da podijele sve boli i sve nade.

Trbuhek je u sav glas izjavio, da od sveg srca prašta Stanku dug od šesnaest dinara; Filip Zec je tješio Marka, da odviše ne tuguje nad sudbinom, kojom ravna Bog; stari Milček je zatakao svoju lulu u čizmu i sklopljenih ruku nešto šaputao u kutu; Krušnjakov Joža zurio je blaženo sad u velečasnoga, sad u Stanka.

Samo je Stanko bio na sve nijem i gluhi. Potajice su ipak svi, izuzevši velečasnoga, očekivali u svom srcu, da će ona zmijina glava najednom oživjeti mladića. No on je već sasvim utonuo u beskrajne daljine nebeske domovine, slušao glas andeoskih truba, gledao u lice Majčice Božje, pa Isukrsta, i osjećao, da ga sve dublje i sve dalje nestaje.

Stana ga je na uho glasno pitala, kako mu je. U tom trenutku otvori oči i pogleda oko sebe. Umjesto odgovora pružao je ruku i u zraku hvatao prstima. Sestra upali blagoslovenu svijeću i utakne mu je u ruku. Grčevito ju je stisnuo, malo se zatrzao i napokon otegnuo, glasno izdahnuvši.

Plač, naricanje prolomi se sobom. Ljudi su s velečasnima popadali na koljena i glasno molili za dušu pokojnikovu »Oče naš«. Unišle i Jela i Beta i Nežica s bratom, dječakom od sedam godina. Za njima su dotapkale starice, sve Milčkovice i bake i majke, moleći glasno još sa praga.

Petrolejska je svjetiljka bacala sa trama slabo svijetlo, žućkasto i sumorno, a vani su zavijali psi, kao svake noći, tek je sada lavež odjekivao kao samrtno bespomoćno trzanje, ulijevao stravu, i ljudi su čekali, da će na prozorima popucati stakla. Joža Krušnjakov već je čuo trijesak i šćućurio se u gomili, sav zaplakan i gotov da od straha umre. Stari Milček drhturio je u zapećku, sklapao ruke, pa se češao za uhom, ne mogavši još vjerovati, da je doista — svršeno, da sad treba otparati strunjaču i izvaditi čarapu s nekoliko srebrnika i nešto sitniša, što će sve trebati sutra za pogreb. »Siromašni Stanko, da barem nisi umro! Tko je kriv? Marko?«, pitao se u sebi, a kad je velečasni ustao i za njim ostali, stari Milček došepa k Marku i pusti mu na rame tešku ruku:

»Ne bi ja bio odrapio njemu, da nema tebe ... Bog to zna ... Da, da, Stanek, kunem se pred tvojim mrtvim tijelom, da govorim istinu. O jo-oj, Stanek, jo-o-j! Stanek!«, zarida i spusti se kraj mrtvacu, pa ga hrapavom rukom pogladi po hladnom licu. Marko se nije ispričavao. Sjede za stol, podboči se na obje ruke i zaškilji na Betu, koja je s materom i

s velečasnima mirila Stanu. Bila je vrlo blijeda i kao zaplašena. Nije li ona uzrok?, sine mu najednom, ali ne reče ništa, nego stisne zube i spusti glavu na stol, mrk, bolan, utučen od prisutnosti mrtva brata.

»Sutra ću služiti svetu misu za pokojnoga. Ne plaćite, ljudi. Božjoj volji moramo se svi pokoravati. Ostajte dobri, pa laka vam noć! Ti ćeš, Stanika, već druge nedjelje pjevati na koru. Zato čuvaj grlo, da ti ne promukne. Hvaljen Isus!«

Odilazio je praćen muklim odzdravljanjem, a za njim Pohizek i krčmar Trbuhek, kome su se od uzbuđenja tresli kotačići brkova. Ostali su još nastavili molitvu. Jela Borekova predvodila je čislo otežući tako sućutno, da su svima ponovo navirale suze.

Istom se pred ponoć stali razilaziti. Stanu su odvele Borekove, da kod njih prospava, a uz Marka i oca ostao je bdjeti Andraš Milček i Filip Zec. U razgovoru će zajedno lakše dočekati jutro, tim više, što se u kući našlo preko tri četvrtine litre rakije. Izvadio ju stari Milček iz drvena sanduka ispod kreveta, ponudio svakoga, pa i Marka, a onda sam najprije gucnuo, zatim potegao kao da pije iz zdenca.

Ne prođe ni pola sata, već mu se glava stane klanjati, i napokon pade na stol i glasno zahrče.

»A da i mi tako ... ha?«, migne Zec i posegne za bocom. »Znaš ... Marko ... Božjoj volji moramo se pokoravati ... Umro — pa umro! Hvala Bogu, sad je u raj. A mi se ovdje mučimo i kinimo. Ne znamo, što nas čeka. Jesi li vidio Betiku? Baš se drži kao sveta ... Ha? Što si rekao?«

»Ništa. Šuti. Drijema mi se ... Čuj ... Što je to?«, osvrne se Marko na prozor.

U sobu dopre zavijanje i stenjanje.

Joža Krušnjakov je obilazio oko kuće tražeći prenoćište, jer je zaboravio put k domu.

»A-a-ko ...! A-a-ko!«, zvao je Stanka u noć.

ČETVRTO POGLAVLJE

Dan za danom brzo je prolazio, jer se sve žurilo, da do Božjega Lica posvršava poslove, koji su bili na redu. Gotovo nije bilo njive, gdje se u svako doba dana ne bi vidio barem jedan radnik. Ljudi su plijevali mrkvu, okapali repu, želi zob, čupali konoplju, svatko svoje, a svi su govorili samo o Milčeka i o Borekovima.

Beta se stidjela izlaziti iz kuće, a kad je već morala da ipak krene na posao i bude sa susjedima, sve joj je vladanje bilo potišteno, trpkno, povučeno i nehajno, tako te su neki jedan drugomu prišaptavali, da joj srce boluje za pokojnim Stankom, pa nije ni čudo, da je između braće došlo do obračuna. Govorili su, da je s prevelikom ljubaznošću jednako gledala i na Marka i na Stanka, kako bi u svakom slučaju jednoga osigurala za se; da je Jela s time ne samo sporazumna, nego se i veseli, što će joj ljubimica ostati gotovo pod istim krovom, koliko su im blizu kuće; prekorači samo preko plotu, pa je već kod Marka Milčeka. A Marko je svakome tvrdo izjavljivao, da će još ove jeseni s Betom pred oltar.

Bilo je u subotu iza podneva, kad je Beta s majkom vjetрила posteljinu, iznoseći jastuke i perine, da ih pomeće po drvenoj ogradi iza kuće, kamo je upiralo sunce i zalijetao se vjetar s juga, ohlađen gorskim strujanjem.

Kod šepavoga Milčeka još su bile karmine. Četvorica muževa sjedjela su za stolom, među njima i Filip Zec, kome se danas sjale čizme, da bi se čovjek mogao u njima vidjeti kao u zrcalu. Svi se već dobrobrano ponapili, ta od jutra se časte, ali stari Milček ih je ipak nudio sad rakijom, sad slaninom i pogačom, ljuljao se na jednoj nozi i svečano govorio:

»Dragi moji težaki... Ali niste moji težaki... Nego ste težaki mrtvog tijela, koje ste spremili u grobnu palaču, u vjekovječnu domovinu. Bog vas poživi, pa izmolimo za pokoj-

noga Oče naš i Zdravo Mariju, da ga Bog primi među svoje odabrane«.

I molili su svi kao jedan, a u glasu im je romonila tužna jesen, o kojoj su ponapivši se stali pjevati, da se je kuća tresla. Bolno ridanje cijepalo se u toj pjesmi, neka čežnja i snatrenje, te uljuljavanje u rijeku života, da ih nosi, kamo ju je volja i kako hoće, jer oni su u svemu ravnodušni. Hvalili su domaćina, koji ih je pogostio kao pravi gazda, tješili ga, da će mu odsad gospodarstvo još bolje napredovati.

»Sad vam je ostao samo Marko, neka se oženi momak i vodi kuću. A Staniku opet dajte ... nekome ... Vrijedna je, naći će se za nju i bolji momak... A Stanku Bog dao duši lako...«.

Teško se kidale riječi Andrašu Milčeku, koji je ispruživši noge od sebe više ležao negoli sjedio na klupi. I ostali su jedva držali oči otvorene, no bilo je na stolu još rakije, pa su posezali za čašama, razgovarali i pjevali. Soba je bila puna dima, bili su kao u magli, jer je i domaćinu i Zecu visjela iz usta lula, danas već četiri puta iznova punjena duhanskim lišćem.

Naizmjenice su svi susjedi redom dolazili u kuću, da se na karminama sjete pokojnika, da izmole jedan Oče naš i jednom čašicom ogriju tijelo, prohlađeno jesenskim jutrom. Padale su primjedbe o Beti, kod čega je svatko značajno mignuo na Marka, a on se opijen sokolio i uvjeravao, da će Stankovim putem poći svaki, tko se usudi pokucati na Betina vrata. I zanio bi se sjetnim pjevanjem, napola plačući napola prijeteći svemu i svačemu, te se i drugi povelili za njim i zajednički podigli snagu grla, da se je čulo nadaleko.

Beta se nije ni osvrnula niz brijeg. Makar su susjede, mati je odlučila, da ni jedna od njih ne će prekoračiti Milčkova praga, da požale gubitak Stanka.

»Jedva su mrtvaca položili u grob, i već bruse jezike. Neka, neka. Ti ne tuguj, Betika. Nije te briga ni za koga. Bog zna istinu, i svatko će dobiti što je zaslužio«.

»Znam ... majko!«, potišteno zašapće, a onda reče glasno, pogledavši je ozbiljno: »Jeste li vi, majko, voljeli moga pokojnog oca?«

Jela se vidljivo smete. Stavi jastuk na ogradu, podboči se rukama o bokove i neko vrijeme šuteći gledaše kćer. Nije vjerovala svojim ušima. Tražila je odgovor, ali joj se name-

tala samo jedna misao: kako se usuđuje to pitati. Nije ni trenula okom, koliko se skamenila od začuđenja. Da se možda ne vrze tko po Betinoj glavici? Da joj tko nije smutio pamet? Da ne nosi možda neku tajnu u srcu? Onda je mora povjeriti.

Primi je za ruku i posjedne na klupu kraj ograde.

»Malo ćemo i otpočiniti... I onako još danas nismo sjele. Betika!«, toplo izusti i ponovo je prihvati za ruku. »Nemoj mi zamjeriti... Ali nije u redu, kad djevojka nešto takovo zapitkuje. Čuvaj ti srce od takovih misli. A kad si me već zapitala, po istini ću ti reći. U tvojim godinama ja nisam znala, što znači voljeti. Radila sam kao crv i molila se Bogu. A moja majka i moj otac — Bog im dao duši lako — brinuli se i smišljali, kako bi za me bilo bolje. Pa su oni i odredili, da pođem za Nikolu Boreka, tvog oca...«. Tu se Jela ponovo skruši i zazove pokoj duši. »Bili su pametniji od mene, znali su, gdje bi me pratilo dobro, a gdje zlo. Vrijedan gospodar, uvijek se vrlo lijepo vladao. Bio je siromah, ali čestit, čestit... O tome sam se i sama uvjerila. Nikad on nije proklinjao, nikad psovao. U našoj se kući glasno molilo svakog jutra, svakog podneva i svake večeri. I tamo, u roditeljskoj kući, i ovdje, pod našim krovom. A ono... voljeti, što me ti pitaš? Ja ne znam. Pa bilo je tako nešto... Slušali smo se, po dogovoru smo radili svaki posao, skrbili što smo najviše mogli... I tako... živjeli smo, kako je Bog odredio. Nemoj zamjeriti, Betika, ali meni nije nikad to padalo na um. Niti sam ja njega pitala, da li me voli, niti on mene. A znam, da je zlo po djevojku, koja time tare glavu. Obično to nisu djevojke na svome mjestu«.

Polako doreče, no čvrstim i sigurnim glasom. Beti bude neprijatno, rumenila se sve više i napokon ponikne, zastiđena u dnu srca. Žalila je svoje pitanje, majka evo nešto sumnja, a nije mislila ništa zla. Ne samo to. Uopće ne zna, što je mislila i zašto joj je takovo pitanje izletjelo iz usta. Došlo je najednom, baš najednom.

»Zar ti je na srcu kakva tajna?«, dopiralo joj do ušiju. a ona sad dublje ponikne i zamalo provali u plač.

Jela nije znala, što da počne. Tresla ju za ruku, nago-varala da se izjada, da joj ništa ne zataji, molila ju, neka se smiri i ispričavala se, da je nije mislila povrijediti. Vidjevši, da je sve uzalud, i sama tiho zaplače.

Istom to Betu trgne, podigne glavu i zagleda u materino suzno oko.

»Ne... ne, majko! Nemojte vi plakati. Nisam ja toga vrijedna. Dosta ste suza prolili, dok ste me postavili na noge. Meni je samo tako nešto palo na pamet. Samo tako... Pa vidite, da se toliko govori o meni... Svaki jezik je kao nož. Ne znam, što sam skrivila svijetu, da me ne ostavlja na miru«.

Zajeca iznova, zatisnuvši bijelo lice u ogarene ruke.

»Pusti ih, pusti... Neka govore. Pošten pravo sudi, a do nepoštenih nam nije!«

Uvjeravala ju mati, no i sama je trpjela od istoga jada, a još ju je k tome mučila sumnja, da nije zaista uljezao tko u Betikino srce. Ona joj doduše vjeruje. Oj, nikad Betika ne laže! Ali možda ni sama ne zna... ne zna pravo. Bog bi znao, što je. Tek jedno je sigurno: prije je povazan pjevala, sve do dana, kad je prvi put pošla u Podbrežje. Otad se kanda nešto promijenila. Samo je jednom zapjevala. I to kao na silu.

Turoban i zamišljen pogled spusti na nju, skrstivši ruke na prsima. Svaki je trzaj Betikinih ramena dopirao u njeno srce, a pjesma je s podbrđa još pojačavala bol.

Nisu čule korake za leđima. Anica Cvekova stajala je iza njih držeći smeđu kotaricu u ruci.

»Kakova je nesreća, da vi dvije plaćete, majko? Hvaljen Isus i Marija«. Uskoči preko ogradnog prohoda u dvorište, spusti kotaricu na travu i približi se k njima.

»Ti si, Anice? Uvijeke hvaljen Isus i Marija«, obraduje se mati, a za njom Betika, koja umah obriše pregačom lice i rasvijetli se smiješkom. Zagrli sestru, posjedne je na klupu, a sama ostane stajati zapitavši za maloga.

»A-a! Doći će za čas. Zaostao je Julček za mnom... Čuo je žunu, pa bi joj htio staviti na rep soli. Ah djeca! Uvijek imaju svoje brige. Nego... došla sam, da vas vidim. Donijela sam nešto... brašna i masti. Domaće je, pa da podijelimo. Ispecite, majko, pogačicu. Znam je i ja ispeći, ali ne ide mi u slast kao vaša. Pa da imamo nešto za put... Zavjetovala sam se radi Julčeka Majci Božjoj Bistričkoj. Znate i same, da nije mogao stati na noge. Sve sam pokušavala uzalud. Tad sam se obratila Majčici Božjoj Bistričkoj, obećala sam joj, da ću pješice doći i natašte biti do podneva. Pa idemo sutra u ime Božje. Moj muž će čuvati kuću i paziti na dijete. A nas tri...

Na križanju ću vas počekati. Samo se pobrinite za pogačicu. Za drugo sam se ja poskrabila».

Otkrije bijelu krpu s košarice i pokaže im pšenično brašno, sasuvši ga malo na Betin dlan.

»Bog ti platilo. Lijepo je. Zdravo. I miriše. Hvala Bogu, da ne stradavaš. Mi smo mislile ispeći nešto kukuruznoga. Znaš, da nema u nas pšenice. Ali kad si tako dobra, još draže nam je. Pšenica je — pšenica. A znam ja, draga Anice, da to nijesi ti donijela za se, nego radi nas. Ići ćemo, dakako. Zavjetovala sam se i ja Majčici Božjoj. A i Betike još nije bilo na Bistrici. Samo vidiš, tako smo ti u žalosti, da jedva znamo, kakva je sutra nedjelja».

Poprati teškim uzdahom, na što Anica značajno zakima, pogledavši Betiku.

Znala je sve, tek ne htjede ništa započeti, da ih ne ožalosti. Nalik na oca, oniska stasa i široka lica, posve se razlikovala od Bete. Oči joj bile tako crne, te se i zjenica utopila u njima. Tek se po vladanju odmah opažala velika srodnost njihovih duša.

»Pa valjda niste plakale radi toga, što jezici brbljaju? Ima i kod nas pod gorom takovih, koji se više brinu za druge nego za se. Ali rekla sam ja svakome. Ne baš što ga ide. To bi dovelo do svađe. Nego ono, što bi trebalo da bude. Rekla sam, da ne taru glave, nego neka radije žive u poštenju, kako mi živi i mati i sestra. Poznam ja Betiku, znam, da se ne lomi ni za Gušićevim krovom ni za Milčekom. Pa zašto bi onda brbljali? Evo Julčeka! Ajde, sinko, lijepo pozdravi baku i tetku!»

Dječak skoči preko plotu, bistrim crnim očima omjeri Jelu i Betu, kao da nešto ispituje, a zatim se nasmijehne, skine šeširić i glasno će:

»Hvaljen Isus!»

»Navijeke... Navijeke!«, uzvrate obje, pomiluju ga, a onda ga Jela uzme na krilo, čemu se Julček nije nimalo opirao.

»A jesi li uhvatio žunu?»

»Nisam, bakice... Ono i nije bila žuna. Nekakva druga ptica. Bez kljuna».

»Hha-ha! Bez kljuna!«, smijala se Jela, za njom Beta i Anica, dok je dječak bio i te kako ozbiljan, ne mogavši

razumjeti, čemu se smiju. »Možda je ono bio kakav zečić? Jer da je ptica, imala bi kljun».

»Zechić ne skače po drvu«, opre se i siđe s krila.

»Onda vjeverica. Sigurno, sigurno vjeverica. Ona i skače po drvu i nema kljuna. To se onda slaže».

Jela je sjala gledajući šestgodišnjeg unuka. Tek je na uho opomenula kćer, da mu okrupa hlaćice, s kojih je otraga visjela krpa i otkrivala golo meso. Anica samo kimne, a kad je dječak potrčao za Betom, da joj pomogne kod premetanja posteljine, mati potihlo zapita:

»Pa što govore?»

»Ah tako... Svašta! Samo ništa pošteno. Čudnovato je ljudima, zašto Betu ne udajete. Opaki govore, da je Beta kriva Stankovoj smrti, drugi opet, da je i njoj i vama u nišanu Gušićev Janko; da se je zamalo posvadila s Evom Krušnjakovom, a sve samo stoga, što su se obje zagledale u njega».

»Tako? Gle, gle! Jednom je tek bila u Podbrežju, pa se već zagledala i posvadila! Kao i Eva, jedna Eva...! Ej, dobar je Bog, kad sve to sjeme trpi na zemlji. Bože moj! Pa Milčeki! Čuj ih. Na karminama, pa pjevaju! Reci, zar ima kuća u Velikom Selu, gdje bi na karminama pjevali? I za tim da se Betika lomi? Za jednim Milčekom? Očuvao nas Bog! O, zli ljudi, nesretni jezici! Pa što im je baš Betika na putu?»

»Lijepa je...».

»Dobar dan, žene!«, javi se muški glas. Obje se okrenule. Iza njih je stajao Gušić, nasmijan i crven u licu, kojim se cijedio znoj. »A-a? I kći vas pohodila, kumo? Lijepo, lijepo...! Duskora će vam tako i Betika u pohode, a Bog zna, da li izdaleka ili izbliza. He-he!»

No Jela ne primijeti ništa. Ne htjede sakriti, da je zle volje. Neka zna, da joj nije ni do njega. I Beta se postrance držala, kao da ga ne primjećuje, rasula je iz slamnjače kukuruzno lišće i razmetala ga po travi, a Julček joj pomagao i s njome se razgovarao.

Stari se malo zagleda sad u jednu pa u drugu. U trenu je razabrao, da ga ne gledaju rado. Povrijeđen se razljuti i dobaci:

»Nisam ja toga zaslužio, kumice. Pa zbogom! Idem ovud k postolaru».

Okrene se već da pođe, kad ga Jela dozove i ponudi mu da uniđe u dvorište:

»Nemojte se odmah ljutiti. Meni je teže. Beta će mi svenuti od tuge. A zašto, zašto? Da je barem kriva!«, sklopi ruke i suznim očima pogleda prema svodu. »Nego ništa... Nevina je kao cvijet«.

»Zato i vene kao cvijet, hm!«, kao za se reče kroza zube, dok je ispod oka mjerio Betu i ogledavao ju od pete do glave. Nije htio unići. Stajao je iza ograde i hladio se šeširom. »Ne bojte, da bi venula Eva. Samo cvijet vene, dakako«.

Govorio je toplo. Znao je, što se govori, žalio je Betu i njene isplakane oči. Zamoli je, da dođe bliže. Ona pitajući pogleda mater, i kad joj je kimnula, približi se k ogradi. Silila se, da bude vedra. Zamalo joj to pođe od srca. Starac ju je očinski potapšio po ramenu i savjetovao joj, da bude gluha na sve pripovijedanje. »Što te briga, Betika? Ti imaš svoj krušac, a ne će ti ga ni uzmanjkati, ako Bog da! Zaviđaju ti ... znaš, zaviđaju ... što si malo ... onako na svoju. Ali što je u Selu poštena, to je na tvojoj strani, to te cijeni. Ti znaš, da sam ja gazda ... Da umijem procijeniti svaku stvar pod nebom. I kad si prošli put radila kod mene, ja nisam žalio, da ti na deseticu dodam dva dinara. Drugima bogme nisam dao. Što me gledaš? Bog mi je svjedok, da sam samo za te odredio višak. Jer cijenim ja tebe, tako mi duše«. položi ruku na srce i nastavi je uvjeravati sve o tome, da njoj ne će nikad uzmanjkati ni kruha ni ruha.

No Beta je tek slušala, a prestala je i Jela razgovarati s Anicom. Gušić se čudio, što tako zure u njega. Beta je bila kao skamenjena. Nastojala je, da dozove u pamet onu večer, kad je Janko isplaćivao težakinje. Sjeti se njegova ponašanja s Evom i domala joj bude jasno. Samo što da reče? Istinu? Mogla bi tad nastati svađa između oca i sina. Ne reče li? Vrijeđa joj ponos. Uostalom — neka Gušić obračunava s Jankom po volji. Nje se ne tiče, mislila je u sebi, no u dnu je srca osjećala nešto teško, a pred oči joj dolazilo Jankovo lice u požudnom gledanju za Evom. Kao da se hoće otresti tereta, uspravi se, gotovo svine ramena natraške, oči joj usplamte ponosom i odlučno pogleda starca:

»Hvala vam, dragi kume. Vi ste lijepo mislili o meni. Samo ja nisam primila nikakva viška. Bit će da je zalutao u Evin džep«.

I nasmijehne se s malom porugom, gledajući netrenimično u Gušića, koji se isprvice ukočio, a zatim žurno nešto smišljao i napokon, kao da ništa nije čuo, mahnuo rukom:

»Janko je gospodarljiv, sigurno je spremio novac. Nego ... moram ja požuriti. Da vidim, jesu li gotove njegove čizme. Rano ćemo upreći. Ako vam je po volji, mogle biste u naša kola. Kako?«

Jela odbije s ne malom borbom. Voziti se u kolima na Mariju Bistricu! Bože, pa to bi bio san!

»Ipak se to ne pristoji, kume! Nismo nikakva rodbina. Još, još nekako, da ide samo vaša Katica. Ali s muškim glavama? Onda bi tek govorili! Bog vam platio na toj ljubavi. Nas tri idemo pješice. A tko polazi od vaših?«, mamila je još ponuda, ali čuvši, da još nije stalno odlučeno, žalosno zakima glavom i reče kao sama sebi: »Nas tri idemo pješice«.

Kad se Gušić udaljio, stale su živo pripovijedati. Anica se radovala i gotovo uzobijestila, grlila je sestru i nazivala ju Gušićevom snahom.

»Stari je zaljubljen u te, a što on utuvi u glavu, to se mora ispuniti, pa makar što bilo. Sreća tebe čeka, sreća. Betika. Još ćeš se ti voziti u svojoj kočiji. Bog te blagoslovio. Nisu oni zli ljudi, nisu, a Janku treba tražiti para. Ravan je kao svijeca«.

Smijala se i Beta, samo ne bez sumračka.

»Lako me dosuđujete Janku, a ja s njime nisam gotovo progovorila ni riječi.«

»Tako i treba«, javi se majka. »Ne pristoji se djevojci, da ugovara s momkom. Zato su tu roditelji«.

Ispraznile su iz kotarice darove, napunile je orasima, dječaka je Jela nadarila napose pruživši mu iz škrinje krasnu crvenu jabuku, na oproštaju ga poljubila, a za njom Beta. S Anicom se rastale ogrlivši je, sve tri vesele, što su se vidjele.

Ostavši same, latile se Borekove posla. Dan je još bio u naponu svijetla. Rasuta sela po brežuljcima obavijala je magla dima, koji se izvijao iz dimnjaka, siv, modrikast, gust i težak, da se zatim raspline u vedroj visini. Na svodu nije bilo ni oblaka. Čitav je svod bio jedno veliko modro oko. Lastavice su ronile visoko, duboko, šarale svemirsku čistinu, a po trepetu krila vidjelo se, da su radosne i sretne. Iz šuma se dizala pjesma kosova. Krstokljuni su sa sjenicama igrali ptičje

kolo, loveći se po krošnjama, izmičući i stizavajući se napokon, da zajedno uzlete i ponovo se rasprše na sve strane u cvrkutu i zvonkom iskidanom dozivanju. Po njivama se naokolo bijelele pjege poslenika. Po kućama se vrzle žene, spremajući poputninu. Pekle su gibanice, čistile zaklanu živad, pripremale ruho i obuću. Djevojke izmjenjivale, što je kojoj bolje pristajalo: naušnice, zabadače, rupce za glavu. Dovikivale jedna drugoj preko dvorišta, preko brežuljaka, sporazumijevale se i sastajale.

Istom se sunce spuštalo s juga, već su svi pašnjaci bili preplavljeni blagom. I dolje su se podno Borekovih otvarale staje, pa je i Beta izvela svoju Plavku i odvela k Nežinoj Liski, zamolivši djevojku, neka bi pazila na obje. Žurila se kući, da pomogne majci u poslu. Bila bi sramota oslonit se na Anicu. Pristoji se, da i one nešto pridonesu. Jela je zaklala pijevca i bavila se oko njega, dok je Beta mijesila tijesto za pogaču. Na ognjištu je pucketala vatra. Gorjeli suvarci, nakupljeni u šumi.

Sva se užarila, s kolikom je snagom gnječila tijesto. Kao da ni na što nije mislila, nego tek da što ljepša bude pogača. Rastanjila ju je valjkom, razgrnula vatru, metnula pogaču na vruće ognjište i pokrila je pepelom.

»Mislím, da će biti dobra, slatka pogačica!«, smješkala se zasukanih rukava i na vratu svezana rupca, tako da su joj bile otkrivene uši, užarene kao i obrazi. Nakon kratkog vremena skidala je pepeo, da vidi, je li se pogača spustila.

»A jesi li je ukasila prozorčićima?«, prignu se mati i pogleda. »Oj ti...! Zaboravila si. Uzmi viljušku i povuci barem po drugima. Dok su još sirove«.

Posluhne Beta smijući se. Svaku je pogaču išarala uzduž i poprijeko i jednu do druge stavila na ognjište, da ih poslije preokrene i potucka prstom, da vidi, jesu li pečene.

Htjelo joj se razgovora, no Jela se uklanjala svakoj riječi o Gušićevima. U sebi je mislila o Tomi i tumačila, zašto je Janko umjesto Bete nadario Evu. Nije to dobar znak.

»Blato kršćansko! I takve djevojke i takvi momci«.

»Što, što, majko?«

»Ah — tako! Izletjelo mi na usta. Najbolje je, znaš, držati se po strani. Ja sam se udala sa šesnaest godina. Sva sreća, da je pokojni bio dobar. Ali je za svaku djevojku najbolje,

da što dulje ostane u roditeljskoj kući. Slađa je materina sirutka od svekrvina mlijeka«.

Umukne uronivši opet u svoje misli. Nisu one nikoga štedjele, nikoga milovale, niti prelazile granicu osuđivanja. Hladna i stroga, nastojala je da sudi pravedno, iskusna se sjećala primjera, gdje je svuda išlo po zlu, kad bi se pojavila kakova Eva. Tad uvijek stradaju nevini. Uvijek i svuda!

»Blato kršćansko!«, promrsi opet, našto se Beta trgne, ne mogavši je razumjeti.

»Opet vam je izletjelo, majko...?«, zapne tiho. Očekivala je objašnjenje, no Jela je nijemo i smrkuta lica mastila tepsiju i smještala u nju velikoga pijevca, ne osvrćući se na Betinu primjedbu.

Imala je da štošta misli o kćeri. Ne tek o njenoj budućnosti. Nju Bog zna. Vraćala se Jela pitanju, je li voljela svoga pokojnog muža. Bog mu dao duši lako! Pa zašto je plakala? Ne može to biti tek radi jezika. Mora da Betu salijeću nekakve nečiste misli, mora da joj se svidjelo nečije oko, ni sama ne zna za to. To i jest najopasnije. Prava ljubav se baš tako i šulja i ukorjenjuje. Samo Eve planu. I odmah sagore.

»Blato kršćansko!«, odjekne otresito, a Betu ostavi smjelost, da pita za razlog. Skunjila se i tiho obavljala posao. Unosila je jastuke, slamnjače i perine, a sve je mirisalo po šumi i suncu. Složila je postelje. Što je bilo boljega, stavi u krevet majci, potajice i smišljeno, dok se majka vrzla oko ognjišta, i bila joj okrenuta leđima. No zamijetila je sumnjivu žurbu. Uvijek joj Beta podmeće bolje komade.

»Jednako ... jednako tebi i meni, Betika. Dosta mi je jada, što ti spavaš na podnici, a ja u krevetu. Ali grijeh bi bio i sramota, da je obrnuto. Neka onda ne bude razlike barem u jastucima. Nego pođi sad k Plavki. Ja ću očistiti staju i nasuti lišća, da živinče dođe na čisto. Dotle neka se peče...«.

»Mislila sam iznijeti rublje ... da se malo prozračí«.

»Dakako ... I to treba. Treba da se stisnuto u škrinjama malo izvjesi, da se nabori poravnaju. Ali ja ću to obaviti. Ti pođi za Plavkom. Ne bi bilo lijepo, da iskorišćujemo Nežinu dobrotu. Dosta će sutra imati brige s našom kućom. Ne smijemo zaboraviti, da joj nešto kupimo«.

Govorila je s praga gledajući za Betom, koja je kolnim putem silazila pokraj dvorišne ograde. Pridigla je suknje, da

se ne poprska blatom, koje se pod sjenom dvorednih šljiva sušilo od kiše do kiše, pa ga je po sredini uvijek bilo.

»Drži se prikrajka!«, vikne za njom sva razblažena. Ta lijepa je Betika, lijepa kao cvijet, kao rosa. Oči su joj kao mrazovo jutro. Usta kao gorska malina.

— Lijepa je, lijepa, Bog je blagoslovio i hvala Mu i dika od vijeka do vijeka. Skupo će je zavrijediti odabrani prosac, pa tko bio. Ne dam ja nje, dok ne rekne moja pamet: da, tu je za nju dobro; dok ne rekne moje srce: da, tu je njena sreća. Jer ne samo da je lijepa u tijelu. Betika je lijepa i u duši.

Sklopi ruke, a u oku joj zablista suza ljubavi i poštenja.

PETO POGLAVLJE

Vedro zvjezdano nebo svijetlilo je o ponoći nad Selom toliko, te su ljudi lako pogađali put. Sa sviju su strana privirali poprečnim stazama; krstarili između njiva i pored šuma; šuljali se pokraj tuđih dvorišta, da ih ne napadnu psi, koji su režali u ogradama; spuštali se brzim koracima niz bregove; žurili se, da što prije stignu na cestu, koja će ih dovesti na križanje, u samo srce Velikoga Sela. Tu su se sastajale četiri ceste, bijeljela se jednokatnica općinske zgrade, do nje Trbuhekova krčma, lijepa prizemnica s limenom pločom na vratima i s natpisom »Neograničeno točenje vina i žestokih pića«. Podalje se u suprotnom kutu dviju cesta krio u gnijezdu jela župni dvor, i samo mu vrh strmog krova nadvisivao gotska crnogorična stabla. Nasuprot župnom dvoru dizala se na drugoj strani župna crkva Svetoga Križa, ograđena naokolo povisokim zidom, koji je odozgo bio pokriven kamenim ravnim pločama, pa su djeca, osobito Trbuhekova, nejedamput trčala po tom zidu i vičući iz svega grla natjecala se, tko će prije stići do otvorena ulaza. Nedaleko od crkve na brežuljastoj uzvisini stisli se križevi velikoseljanskoga cintora s mrtvačnicom na ulazu. Vitki čempresi rasuli se po groblju, mrki i tužni kao pogašene svijeće, kao nijema straža zakopanih života. Sasvim osamljena, kao pravi mudrac, bila je škola, pokraj sjeverne ceste, kojom se dolazilo i u »Trgovinu mješovite robe« ili — kako se kratko reklo — k Židovu. Ime se njegovo doduše jasno isticalo nad vratima dućana, školska djeca su svakim danom sricala slovo po slovo, ali su ipak i ona nazivala Silberscheina onako kao i njihovi roditelji, ne mogavši ni jedni ni drugi pravo izgovoriti to nekršteno čudo. Odmah do njegova krova smjestila se općinska zgrada za stanovanje učitelja, okružena nasadima ukrasnog drveća.

Zapravo su ovo nekoliko krovova nazivali seljaci Velikim Selom. Kad je tko morao na općinu ili je polazio u crkvu ili

k župniku, rekao bi, da ide u Veliko Selo k tomu i tomu. Jedini je Mojsijev sin bio bez toga okvira, dok su svojim seocima davali ime po naseljenicima.

O ponoći je raskršće Velikog Sela bilo prepuno svjetinom. Slili se tamo sa svih strana i Pahižeki, i Milčeki, i Plečkovi, i Lisjaki, i Zeci, i Cveki, i Krušnjaki, najbliži i najdalji, da se sastanu i zajednički krenu na put. Što ih je više, to je veselije i ugodnije, to je pjesma ljepša i jača. Prozor je na dućanu bio rasvijetljen, muški je svijet ulazio, da se za put opskrbi duhanom. Mnogi su u zadnji čas odlučili, da krenu k Mariji Bistrici, pa za dana ne nabaviše duhana ni šibica. Židov je ipak spremno ustao, čim je čuo prvo kucanje na prozoru, ljubezno se pozdravljao s ljudima i svakome zaželio sretan put i povratak. Istom oko jedan sat, vidjevši da već nitko ne dolazi, zatvorio je oba krila od vrata, zbrojio novac, pogladio se po šiljatoj bradici, utrnuo petrolejsku svjetiljku i spokojno legao, da nastavi prekinut san. Tihi žamor išao je od usta do usta. Izređalo se selo za selom, bez buke se prekidana povorka vila cestom. Stariji muževi i mladići prebacili čizme preko ramena, ženski svijet nosio obuću u marami, sve zato, da se putem ne uprlja blatom ni prašinom. Iz drugih su zavežljaja mirisale orahove gibanice, pečene purice i kokoši, pogače i vino, sve zavito u išarane veće i manje stolnjake.

Zvonar je s raspelom na ramenu išao u prvim redovima. Uvijek pripravan da zapjeva, oglasio se i sad nekim pobožnim napjevom, ali vidjevši da mu se nitko ne pridružuje, zamukne, spusti glavu i gledaše pred sebe kao i svi ostali. U to se doba nikome nije dalo pjevati. Svi su kao natašte, a put je pred njima dug, dug... Tek su potihom razgovarali ili šutjeli, uzdicali i šaputali pobožne želje. Svakoga nešto tišti. Nekome oboljela kravica i ne daje više nego tri litre mlijeka na dan; nekome susjed preorao imenjak i ne će da se vrati na staru među; nekome izdiše žena i već mjesecima ne ostavlja postelje, a djeca je oblijeću i nariču; nekome je u groznici dijete; nekome srce izgiba od mladenačke ljubavi, a nema nade, da će se izliječiti; nekoga boli duša od nepravde i okrutna postupka roditelja; nekome su još sad isprutana leđa od teških udaraca bratove ruke; nekome oči neprestano suze zbog krive prisege i osude; netko s bolom misli na umiranje djece bez krsta, na svakojake kletve. O Majčica Božja

Bistrička! Koliko toga ti nose ljudi, svatko uvjeren, da ćeš mu utišati bol. U to su ime spremni da podnesu najveće žrtve. Niti tko izgovara nepristojnu riječ. Štoviše, nitko se i ne smije. Svi su jedno srce, jedna želja, jedna molitva: Majčica Božja nek usliši skrušene molbe svoje djece. Istina je, svi su grešni. Ali je velečasni rekao, da je od svih grijeha veće milosrđe Božje.

I zvonar sad ponovo započne, a za njim ostali svijet:

Iz hrvatskog kraja
Ljudstvo odhaja
K Majčici Božjoj Bistričkoj.

Kao talas, kao val proširi se krajem, nad kojim je ležala noć. Srca su zadrhtala od sklada, od snage grla. Činilo se, da su se uzbibale šume, da je zemlja otvorila sve svoje mirise, da su ptice poskakale iz svojih gnijezda, zvijezde na svodu jače otvorile svoje zlatne oči i cesta postala bjelja.

Agustin sveti
Daj nam posvetli
Luč nebeska nek nam gori.

Izvijalo se iz grla otegnuto, snažno, djevojke se uhvatile pod ruke, žene i starice brže koračale, mladići se ogrlili oko ramena, muževi ih stizavali pomlađeni, pjevajući svi iz puna srca i iz sve snage. Stignuvši preko granice Velikog Sela, naišli su na hodočasnike iz drugih mjesta, i tako što dalje, sve više je povorka rasla. Novi su priljevi seljačkog svijeta dolazili neprestance, jedni se žurili za drugima, cesta je bila puna, a sve je mirisalo na ruho i na jutro pred svitanje. Jedva bi završili jednu pjesmu, već se razlijevala druga pozdravljajući izdaleka Bogorodičino svetište:

Vesela budi Marija
Veseli mi k tebi idemo
Veseli ti darek nosimo,
Smiljenomu Jezuu.

A pun je tužne čežnje bio napjev, pun sjete i ponornih osjećaja. Ljudi bi pjevajući mogli proplakati kao kiša, a potom

se smijati, uvjereni da je život lijep, makar koliko bio tegoban. Bilo je to istodobno uskrснуće sviju proživljenih jada, što uviru u srce i ostaju tamo, i uskrснуće novoga jutra, kad se istok rascvate veličanstvenom snagom najživljih boja, a zemlja, draga njihova zemlja, pokaže lice bogate hraniteljice i dobročiniteljice; kad noć iščezava, i svaki listić, svaku grudicu zemlje polije jutarnje svjetlo. Iz grmova je provirila crna kupina, plod ruže divljake bubrio, kao da će se raspucati. Rosa se ljeskala na živicama, čekala čas, da je sunce ispije, iz šuma se dizao miris mahovine i truloga lišća, odlupljenih kora s umirućih stabala i krasnih bršljanovih povijuša, okrunjenih crnim bobicama; po brežuljcima i bregovima otkrivali se pod svitanjem redovi vinove loze, oplijevljeni, čisti, pravilni, puni nabitih grozdova, a po valovitim dolinama ležali sagovi ukočene kukuruze, osjetljive zobi i nepomičnih pašnjaka, na kojima se već pojavljivali pastiri izgoneći blago na ranu pašu. Izdaleka su domahivali romarima, znancima i prijateljima, dovikivali popratni pozdrav sa željom, da se kod Majke Božje Bistričke sjete i njih i donesu, svatko svojem, barem neznatnu uspomenu, a kao odgovor na to slijedio je domah ruke i jutarnji smiješak, svjež i još neiscrpen. Što je pješačenje bosonogih po oštroj cesti, što prazan želudac, istrošeno i staračko tijelo? Sve to je potonulo u rijeci nabujale vjere u Isukrsta i Majčicu Božju Bistričku.

S čistim ga mlekom odajila
I bez greha odgojila
Daj prosi Marija Bistrička
Nebesa za nas.

Od ganuća su mnogima navirale suze, svatko je osjećao u srcu neizmjernu dobrotu, dao bi sve, oprostio bi sve. Njihova pjesma bila je — njihova, kao i ta zemlja, gdje su se rodili i proživjeli s njome stotinu jada i nevolja, stotinu radosti i ushita. Ta je pjesma nikla u djetinjoj odanosti Ocu nebeskome, išla je od usta do usta stoljećima, usavršavala se kraj cvatnje crvenog karanfila na djevojačkom prozoru, obogaćivala se iz sklopljenih ruku djedova i baka, i na hrvatskim njivama, kad svate proljeće i blista se plućni lemeš. Za nju su se pripremali mjesecima, neki i godinama, samo da dožive dan, kad će je pustiti iz srca daleko pod

nebo, širom kraja, jedan kao svi, svi kao jedan. Osjećali su se svi kao braća, kao sestre. Starice su tronute ronile suze, sretne što ih Bog nije još uzeo s ovoga svijeta, pa su mogle doživjeti ovaj lijepi dan zajedničkoga putovanja u daleki kraj, daleki... Preko gore, preko stotinu livada, preko željezničke zlatarske stanice, gdje se — Bože moj — može vidjeti vlak, duga crna zmija sastavljena od samih kućica na kotače! O lijep je taj svijet, lijep! Svega ima na njemu.

Kad bi svršila pjesma, započinjao bi razgovor. Zapravo pobožno šaputanje o svakidašnjem životu: o djeci, kravicama, svinjama, konjima, susjedima. Išli su u skupinama, selo za selom, polako, da se previše ne ugriju.

Najposlije je svanuo i dan, vedar i sunčan. Još sat hoda, i stići će do cilja. Na samoj cesti pred Marijom Bistricom zaštropotala bi svakim časom kola. Imućni se gazde vozili sa svojtom i rodbinom, svi u blagdanskom ruhu: muškarci u crnom ili smeđem odijelu, iz kojega je provirivala nova košulja od domaćega platna, žene u bjelini s crnim surkama, stisnutima u pasu. Sjedjeli su na daskama, pod nogama smjestili košare, pokrite bijelim navezenim platnom, a otraga je iz ljestvenih prečaga provirivalo sijeno, hrana konjima, pa zato pokrito vrećama, kod nekih i gunjem, na kojemu se smjestila djeca. Konji su trkom jurili; milina ih je bila gledati, kako ponosito svinuše vrat, na kojemu se svjetlucau svaki gumb hama i blistale se zlatne okrugle pločice, od kojih se čuo veseli zveket.

Pješaci se pred svakim kolima razbježali, većina na livade, kako bi srednji redovi mogli poskakati u grabu. Pozdravljali se s gazdama, koji su doduše pritegli vojke, da se svatko može ukloniti na vrijeme, ali konji su i dalje kasali brzo, obijesni od zveketa svečane orme.

Pojavila se i Gušićeva kola. Janko je pucketao bičem, uspravan, jak, mladolik, obučen u crno, tek mu šešir bio zelen. Svijetlim je očima pasao po svjetini, tražeći Velikoseljane. Tjerao je umjereno, držeći vojke tako nehajno, kao da mu nije do puta. Pa i nije mu. Volio bi on pješačiti, nego se dosađivati kraj majke, koja je ponosito sjedjela odmah do njega, a otraga se smjestila Magda s dvoje djece i Ivanom.

»Što sustaješ? Tjeraj!«, nestrpljivo vikne Ivan gurnuvši brata lako u leđa.

Janko samo slegne ramenima i dalje gledaše naokolo, dok su konji išli usporenim korakom. Za nedugo vrijeme povorka se za njim razila preko pašnjaka. Svijet je pošao k potoku, neki posjedali, neki se naslonili na vrbe, da malo otpočinu. Drugi su odmah namakali noge, ranjave, kod gdje-kogega i do krvi. Jela se putem spotakla o neki kamen, pa joj ispod nokta na nožnom palcu procurila krv. Primivši se za vrbu, turila je ozlijeđenu nogu u pjenu, koja se skupljala pod odsječenim stabalcem na rubu potoka. Bila je mrtvo umorna, kao i Beta, kao i svi ostali, koji su nagnuli, da operu noge i potom se obuju.

»Kako ćete vi, kumice, izdržati u čizmama?«

»U ime Božje! Podnijet ću...«, kratko uzvratila Evi i ne gledajući je.

Eva je pridigla bijele suknje, sagnula se i trla noge, nimalo zlovoljna i ne tužeći se na umor, premda ju je na stopalima peklo.

»Mora se podnijeti, kako ne! Nije takav dan svaki dan! A ideš ti, Betika, i k svetoj ispovijedi? Govore, da su došli novi svećenici. Bome radije k popu, koji te ne pozna, nego k našem.

»Meni je pak miliji naš velečasni. Što zato, ako me pozna? Svi smo grešni«, odvrati Beta otirući noge krpom. Premda je bila umorna, iz očiju joj sijevala topla radost, ljubezno se smješkala svakomu, tko bi započeo s njom razgovor. Gledajući Evu nije ni pomislila zlo o njoj. Zaboravila je i na ona dva Gušićeva dinara. Štoviše priznala je, da joj lijepo pristaje svileni rubac.

»Niti je žut niti bijel... Baš ti lijepo pristaje.«

Kroz rupice na crnim cipelama provlačile su vezice i primjećivale, što kojoj bolje pristaje. Eva joj pokaže krasan niz crvenih stakalaca o vratu.

»Danas sam ih ponijela... Ali ne volim ih baš. Bude li modrih, kupit ću. Ove imam već dvije godine. I tebi bi modri lijepo pristajali. A to ti je novi rubac? Ljepši je, nego moj. Gdje si kupila?«

Beta odmahne rukom i veselo se nasmije:

»Kako kupila?! To mi je od majke. Svila nije prosta, da bi ispucala, pa se evo ušćuvao na desetke godine. A ti si, Eva, i kosu ukovrčila?«

»Dakako! Malo. Rekli su, da mi to pristaje. Jesi li ponijela novaca, da što god kupiš?«, zapita izvlačeći crne kovrčice ispod rupca, da postrance obrubi njima čelo. Na prsima joj svjetlucala okrugla zabadača, ispunjena stakalcima sviju boja. I na nju je upozorila Betu, a ova je kimala u znak, da joj se sviđa. Eva se sva ogledala, od glave do pete. Crnu surku je provukla ispod ručke na žutoj košarici, kako su činile i druge.

»Bit će još vruć dan. Samo dok se sunce malo digne. Jesi li vidjela, kolika su samo kola projurila?« Čeznutljiv pogled upravi prema cesti i nepomično stajao tako, dok ju ne trgne glas:

»Ajde ... ajde ... naprijed! Da ne zakasnimo.«

Gomila se sporim korakom zaputi na cestu. Jedno se selo udaljavalo za drugim, teško dižući obuvane noge. I Velikoseljani se složili u red, muškarci naprijed kao dugi crni pas, a za njima žene u bjelini, noseći košarice i male zavežljaje. Na čelu povorke stupao je zvonar Petar Lisjak, dugih žutih brkova i otkrivene glave, dižući objema rukama Raspelo, da ga svatko vidi. Kad je započeo molitvu, otkrili se i ostali muškarci i odgovarali mu na Zdrave Marije, stariji prebiraajući čislo, a tko ga nije imao, molio je napamet. Žene su redom sve molile, toplo i čeznutljivo, kao da će ili proplakati ili propjevati. Ah, već ih grije bistričko nebo i čuju bistričke livade! Već su zadržale bistričke šume i proletjele ptice! Već bistrička cesta tutnji od silna naroda, koji po njoj kreše potkovicama. A cipele i njihove čizme su čiste, nalaštene, sjaju, kako se već pristoji za pohod k Majčici Božjoj.

»Zdravo Marijo, milosti puna...«

Zdravo, sveti kraju! Ususret im dolazi troglasna zvonjava, dopire kroz uši ravno u srce. Velikoseljani ulaze u mjesto, skrušeni i ganuti, ponosni i hrabri, prolaze kroz gomile svijeta, nepoznatog, ali seljačkog i hrvatskog. S obje strane glavne ulice stajale su pod šatrama gomile mladarije, da se nagledaju čuda, svega onoga šarenila, kojim se dičili trgovci i nadvikivanjem ga nudili na prodaju. Prostor pred gostionicama bio je pun svijeta, sve je vrvjelo, natiskivalo se, guralo, a svagda su još prilazile nove povorke, u skupinama se razilazile, da prije pohoda u crkvu osiguraju kod gostio-

ničara stol i ostave svoje košare, na koje je netko od njih ostao da pazi.

Borekove se protiskivale što laktima što ramenima. Dva puta su prošle kraj Gušićevih kola, koja su stajala ispod crkvene ograde s južne strane, ali su na kolima bila samo Magdina djeca. Jela je već stala očajavati.

»Gdje da ostavimo košare?«

»Da još jednom pokušamo naći u gostionici stol?«, podsjeti je Anica, ali odmah i sama odustane. »Onda treba i nešto popiti, a nekako se stidim sjesti za litru vina«.

»Da!«, potihlo će Beta. »Ne pristoji se to ženskim glavama. Da potražimo Trbuhekova kola? Malo prije se dovezao«.

Ali mati mahne rukom i odbije:

»Bože sačuvaj! Otkad se Trbuhek prometnuo u gospodina, gizdav je, da mu nema ravna. A danas je zafrkao brkove i na trbuh objesio lanac, da pokaže svijetu, tko je on: ne više seljak od motike i pluga, nego fini krčmar, vazda u gospodskim cipelama! Idimo radije tražiti još po gostionicama. Naći ćemo barem koga poznatog, pa neka nam pripazi samo na košare«.

I stale se nanovo probijati tražeći očima poznate. Ali uzalud se trudile. Svi su bili kao jedan, jedan kao svi. Vidjele su samo ženske glave, povite svijetlim rupcima, i garava muška lica pod tamnim šeširima, koji su, kao i njihova nova odijela, ostavljali za sobom miris na tvornicu. Samo su najveći siromasi vonjali domaćim vonjem, odjeveni tek u donje ruho i otvoren prsluk od dlakava i tako tvrda sukna, kao da je željezno. Većina se natiskivala oko šatra, zadnji redovi nategnuli vratove kao gusaci i naprezali se da uhvate nešto od onoga čuda, koje se zbivalo pod čarobnjakovim štapom pod malenom šatricom...

»Žurite se, žurite! Naši su već u dvoru!«

Borekove se ogledaju i suoče s Gušićevim Ivanom. Stajao je na cesti pred glavnim ulazom u crkvu, turio ruke u džepove i gledao u talasanje svjetine. Plavi dugački brkovi visjeli mu danas malone do vrata, a pogled mu bio živ i mračan, smućen od nekih potajnih misli. »Samo ostavite stvari tamo na kolima. Pripaziti ću. I onako svaki čas moram prigledavati k djeci i konjima«.

Borekove sretno odahnule. Riješene brige, protisle se preko ulaza i u pravi čas se pridružile povorci, koja je, na

čelu s Lisjakovim Petrom, upravo ulazila u crkvu. Kao rijeka razlije se pjesma. Kao talas uronio je puk u crkvu, podižući oči prema glavnom oltaru, gdje ih čeka njihova draga Majčica s Djetetom na rukama.

Sva je ista kao lani, kao pred dvije, pred pet i deset godina. Koji su je vidjeli, odmah je raspoznaju. U tom im se trenutku čini, da se je otvorilo samo nebo i sad licem u lice gledaju Nju, opravdavaju uzrok, zašto su došli, i otvoreno zbacuju sa svog srca jedan teret za drugim. Pa nažižu svijeće, padaju na koljena, zure u crni kip, a svakim časom kida se iz prsa, sad ovdje, sad ondje, glasni odah: A-a-a-h! koji se slijeva u tihi šapat molitvene želje: neka ne presuši kravičino vime; neka ili ozdravi ili umre teško bolesna žena; neka stiže kazna krivoklepnika, koji je lažnom prisegom upropastio jednu obitelj; neka potraje lijepo vrijeme, da dozore svi usjevi; neka ozdravi drago dijete, koje je već bilo na korist kuće... Pa opet završni glasni »a-a-a-h!« pun čežnje, nade i pouzdanja, širio se po crkvi, ispunjenom mirisom svijeća, ruha i cvijeća. Nekima u rukama voštana krava, svinjče, nekima noga, ruka, da pokažu Majčici Božjoj, čemu trebaju lijeka. A ona im se sa širokim licem ljubezno smiješi, čini im se, da postaju sve lakši, da su već lišeni svih jada i nevolja. I pjevaju opet pjesme svoga zavičaja, stoljetne i davne, koje u svačiji život ulaze s danom kolijevke. Kao da se zidovi tresu i razmiču, crkveni svod podiže, a glava do glave kao perivoj rascvalih bijelih cvjetova. Sad više nema građevnih međa, nema zidova ni stropa. Pjesma je porušila sve, nad njima je otvoreno nebo. A kip Bogorodičin raste, raste, raste... Postaje živa Bogorodica, sljedbenica golgot-skoga puta, napijena bolom, pa stoga i razumije bol, olakšava im ga, lijeći bolesno tijelo, podiže klonulu dušu.

Janko je stajao naslonjen na stijenu nedaleko od glavnoga oltara. Nekoliko puta je već pokušao da izađe, ali ga je snažni talas svagda potisnuo i pritisnuo uza zid. Jednom je rukom čuvao šešir podignuvši ga do ramena, ali ga ipak nije mogao zaštititi od gužve, pa mu je krilo bilo s jedne strane već dosta izlomljeno. Na mahove ga to ljutilo i žalostilo, ali gromko i skladno pjevanje svladavalo ga, pa je i sam kojiput pustio iz sebe glas, mekan i topao, čeznutljiv i nježan, kakav mu je bio i pogled, koji je pasao po ženskom svijetu i nekoga tražio. Nebrojene se djevojke već obredile pred njim, prošle

kraj njega tankostruke i pune, kao mladi snop, proklečale pred oltarom rasuvši nabore bijele suknje, a s gorućih im usana nevidljivo lepršala topla riječ molitve. Bilo mu je, da vidi žive anđele u seljačkoj nošnji. I prožeo ga neki ponos, što su sve te djevojke — mladost od zemlje, kojoj pripada i on i ljubi ju svim svojim bićem. One su njegove sestre, on je njihov brat, oni su seljaci. Sjetio se grada, kad je u Zagrebu tri godine služio vojsku. Oh, ne bi on za sve one gospodске žene dao jedne niti iz satkane seljačke suknje!

Žene su klečale pred oltarom, kao da se rasuli sami bijeli vijenci, dok je jedan stalno kružio oko oltara, a plamen svijetla u rukama obasjavao im lica, neka izbrazdana kao njive, neka tek raspupala i lijepa kao jabučni cvijet. Janko je zagledao u svako od njih, dok mu se najednom oči napola zatvore i stade tiho u sebi moliti Oče naš. Svi su oni braća i djeca nebeskoga Oca, pobožnost jednoga prelazi na drugoga. Janko to osjeća i ne misli više ni na što, do li na molitvu. Sunce je prodiralo kroz prozor i rasipalo mu zlatno svijetlo po gustoj plavoj kosi i licu, na kojemu se čitala ozbiljnost, sabranost i pobožnost, koja sve zaboravlja. S napola otvorenim očima mirno gleda k oltaru, u jednu točku, koja se vječno mijenja, jer se naokolo kreće živi vijenac: Velikoseljanke. A onda najednom širom otvori oči i zagleda se, ne trenuvši i bez daha. Na desnoj strani, nasuprot, tik do oltara klečala je Borekova Beta. Spuštene vjeđe rubio joj polumjesec crnih trepavica, bijelo lice s užarenim jabučicama uokvirio joj svileni rubac, sočnim malinovim usnicama jedva je zamjetljivo prebiralala, dok joj se nabubrene grudi nadimale i spuštale pod bijelim rukavcima ukrašenim čipkom. Iz sklopljenih joj ruku visjelo crno čislo. Oko nogu se slobodno raspružili gusti nabori, pravilni kao da gledaš harmoniku.

Janko je nepomično zurio. Bilo mu je, kao da sniva. U prvi mah nije vjerovao, da je to ona. Pomislio je najprije na Evu Krušnjakovu, koju je zapravo malo prije tražio. Sada kao da jedva vjeruje sam sebi. Beta Borekova! Kakva su joj samo ramena! Struk kao u mlade bukve. Lice kao u nebeskoga anđela. Nije li to proljeće palo na koljena i pred Bogorodicom otvorilo sve svoje cvjetove, sve svoje mirise, svoje mlade pupoljke, koji po šumama pružaju granje pticama, da viju gnijezda, pjevaju proljetne pjesme, zajedno s potocima, s vjetrovima i gorskim strujama? Bog bi znao!

Janko osjeća, da sve više u njemu ključa mlada snaga, da ga nešto vuče naprijed, da pođe, da se sagne i zaviri u ono lice te se osvjedoči, je li to zaista ona, koju je već više puta vidio, a nikad nije primijetio, da je ta ljepota baš tako lijepa. Tako lijepa!

Preko desetaka glava piljio je njegov pogled u nju. Najednom se ona trгла i pogledala nasuprot. Suoči se s njime. Preko obraza joj se razlije nagli val rumenila.

Brzo odvrati pogled i dublje ponikne.

MOLITVA BETIKE BOREKOVE KOD MAJKE BOŽJE BISTRIČKE

»Joj, Majkica Božja, kak me je sram! Bi bežala iz cirkve na dalka polja, na dalka polja gde nikoga ni. Njegve me oči tak glediju, tak glediju da me je strah. Kaj se je uprav postavil tam? Zakaj tak cilja na me? Srce mi tuče od srama i straha da ga gdo ne čuje.

Očuvaj, Majkica, jednu sirotu. Janko je lepi, najlepši, da se ne pohlepi za njim. Janko je bogat, kak nigdo drugi, da se ne pohlepi za njim. Očuvaj sirotu za siromašni krov, gde je blagoslov Božji i mir. Pa ak mi je sujeno ostaviti dom, nek po putu ne zlijem sve suze.

Kak po meni paseju njegve oči! Kak da sipaju vrući ogenj, i postalo mi vruće. Joj Majkica Božja kak me je sram! Reči mu ti nek pusti me v miru, ja se ne ufam pogledati tam. Ne ufam se zestati z očima njegovim, glibok im je zdenec, da se ne vtopim. Ne ufam se, ne ufam, na smeh se on drži, pak da se i ja ne nasmehnem. Morti bi mislil da je ticu vlovil, tičicu lepu z visokih planin. Da je samo trebal pogledat i već mu je iz zraka zletela dol.

A nisem ja takva tica! Iz dalkog sam došla k tebi, Marija, i k tebi, Isus moj Bog! Donesla sam svoje trude i žalje da mi ih blagoslovite vi. Donesla sam rastuženo srce za Stanekom mrtvim. Majkica Božja, blagoslovi sve dane od mog porođenja do danas. Da svi budu tebi na čast. Isusek lepi, primi ti dušu koja je radi mene ostavila taj svet.

Anđelek čuvaric, otpri svoju perut, ž njom me obrani od oluje zla. Nek nikakav greh ne zapuhne na me i dušu moju ne zlomi. Nek mi po putu svetli sunce, sunce Božje milosti.

Kaj će meni celi svet, celi svet od gore do gore, ak mi ne svetli lampuš nebeski, nažgani z Božjom ljubavi!

Kaj će mi sreća kraj čovjeka, koji je već drugu grlil okol vrata, ž njom se skrival vu črnu noć!

Pa zakaj se onda postavil tam i zakaj tak cilja na me?

Nisem ja ona tica! Iz dalkog sam došla k tebi, Marija, i k tebi, Isus, moj Bog!

Zabadav paseju lepe oči. Još lepša si, Majkica, ti! Zabadav zdiže vrat i hoće da pogledam, kad znam, da je tak i drugu gledel, kad znam, da je telu samo do tela.

Joj, Majkica Božja, kak me je sram! Reći mu ti nek pusti me v miru, ja se ne ufam pogledati tam. Ne ufam se zestati z očima njegovim, glibok im je zdenec, da se ne vtopim. Preveć se on na smeh drži, pak se i ja ne nasmehnem. A onda bi mislil da je ticu vlovil, tičicu lepu z visokih planin. Da je samo trebal čvrsto pogledat i već mu je iz zraka opala dol.

A nisem ja takva tica! Iz dalkog sam došla k tebi, Marija, i k tebi, Isus, moj Bog...«.

Janko je strpljivo gutao tešku zaparu, stisku i guranje. Započela je već i služba Božja, tri svećenika došla su k oltaru, na koru zabrujale orgulje. Beta se odmakla za dva tri sitna koraka. S lica joj je nestalo stidnog rumenila, bila je još ozbiljnija no prije. No sad, kad je stajala, Janku se činilo, da je još ljepša, još zamamnija. Povisoka, vitka u pasu, nježna ali obla, isticala se među drugima, premda su sve imale široke bijele suknje, pune nabora. Betina je suknja naročito lijepo padala preko punih bokova i bogato se sve više rasipala i širila prema dolje. Već mu se pomalo stalo magliti pred očima. Niti je slušao svećenike niti gledao na njih. Ništa za njega nije postojalo. Nije primijetio ni Eve, koja je nedaleko iza Betinih leđa natezala vrat i buljila čas na oltar, a krado-mice u njega. Čudila se, kamo on to neprestance zuri prema njenoj strani. Isprva je mislila, da je to radi nje, sve dok nisu došli svećenici, pa su se sve morale odmaknuti od oltara. Istom je sad zamijetila Betu, nekoliko puta se zagledala u Janka i bila na čistu. Ranjena stisne zube i zamisli se.

Puk više nije pjevao. S kora se rasipala latinska pjesma, koju nije nitko razumio. Ipak su svi osjećali, da se zbiva sveti i veličanstveni čin, tamo na oltaru, da je Bog s njima od vrata pa sve do žrtvenika, da Majčica Božja Bistrička

čuje njihove skrušene molitve i ne će ih odbiti. S upaljenim svijećama u rukama mnogi se zagovarali, neki stiskali voštanu kravicu, nogu, ruku...

Janku je bilo, da se nad time smije. Nije on vjerovao u takove zavjete. Bogu se ne govori: daj mi baš to i to! Bog zna bolje od ljudi, što im treba. Dosta je samo moliti, onako poprijeko... Toliko da Mu se iskazuje čast. Toliko da Ga se čovjek sjeti.

Janko je iznovice molio Oče naš. Trudio se, da ga i razumi, ali mu je pamet bila previše pomućena. Još bi jednom htio da se pod njegovim pogledom ožari ono krasno lišće, bijelo kao mlijeko i prozirno kao glogov cvijet. Misli, samo misli, ali sam ne zna, što. Osjeća nov osjećaj, dosad nepoznat. Obuzeo ga s tiha, zatim mu uzburkao krv, no odmah potom stao se stišavati, miriti i dizati ga, da ga ponese u neki ljiljanski svijet. Bio je siguran: s Betom se ne može kao — primjerice... Nije se dovršila misao. Suočio se s Evom. Nasmjehne se, ali više pod silu, da joj se ne zamjeri. Začudo, kako ga je slabo dirnula. Do pred neki dan je još mahnitao za njom, potajice se sastajali u podbrežanskoj šumi. A sad — baš ništa. Čudnovato! A samo je radi nje pošao ovamo. Radi nje pošao, drugu našao. Samo s Betom se ne može jednako. Beta nije da bude ljubavnica. A Eva nije da mu bude žena.

Široko se isprsi i duboko dahne. Zazvoni zvonce na podizanje. Stotine uzdaha dahne u crkveni prostor. Teške izbrazdane ruke bile u nagnute prsi. Hostija lebdjela visoko nad pognutim glavama. Uz zvonce se tu i tamo čuo poluglasni »a-ah, Majčica Božja...«, »ah, Bog moj, ah, sveta krv«. Janko nije imao mjesta da poklekne, ali se skrušeno bio u prsi i uzastopce ponavljao u sebi: »Oprosti mi, Bože«.

Za sve je vrijeme i dalje vrebao, da uhvati Betin pogled, ali se svagda namjerio na Evin. Zamamno je pogledavala na nj baršunastim smeđim očima i prebirala čislo moleći Majčicu Božju, da se ogleda na nju i ne dopusti, da joj zgazi srce, koje mu je poklonila, da ne usreći zmiju-suparnicu, da joj osigura budućnost pod njegovim krovom. Bila je puna nade, puna pouzdanja, da će je Majčica Božja uslišati, jer je svim bićem osjećala, da ima pravo na Janka, A ne bi ga ni mogla zaboraviti. Prevelika je ljubav prema njemu, zato mu je i popustila. Da ju sad ostavi? Tko djevojku prevari, gori

u paklu do očiju. Dosta ih je bilo, koji su joj se iznevjerili. Da i Janka izgubi? Najljepšega i najbogatijega?

»Majčica Božja Bistrička, smiluj se!«

Šaputala je tako glasno, da su se najbliže glave u čudu okretale prema njoj, ali su opet pažljivo slijedile odvijanje službe Božje na oltaru i same tako glasno molile, da su nadjačale Evu. Kako ne, kad je tako pobožna ona, koju su nejedamput osudile! Ne smije se to, ne smije. Grijech je. Možda je mila Bogu i Majčici Božjoj, možda draža od svih njih.

»Ah, sveta Marija, Majka Božja...«

»Oprosti nam grijehe naše...«

»Ah Majka Božja Bistrička!«

Stisnute jedna do druge, da ni igla ne bi mogla pasti na pod, zanijele se u carstvo nebesko na oltaru, prateći se vjernim uzdasima. Od stiske i omare priljepila im se odjeća na znojna tjelesa, težak vonj pritiskao crkvu.

Janko je jedva dočekao, da se svrši obred. Neki su izlazili, neki još ostajali, novi ulazili, a činilo se, da je sva crkva jedno ustalasano polje, pokrenuto božanskom strujom.

Vani se oko crkve pod kružnim svedenim krovom rasipali ljudi, da se ohlade i otpočinu. Posjedali do ispovijedaonica, potihio razgovarali, čudom se čudili slikama na zidovima i buljili u slova, da odgonetnu čudotvorno značenje. Same strahote. Vidi se to i po slikama. Evo ovdje gori kuća, prava seljačka kućica. Sva je u plamenu. Jadni gazda pade na koljena i sklopljenih ruku zavapi za pomoć Majčici Božjoj Bistričkoj. A ona pošalje dažd, izlije ga na kuću i vatru utrnu.

»Oslobodi nas, Majčica...!«

»Čuvaj nas od zla.«

»A-a-ah...«

Na drugoj slici crni se nebo i šalje strijele. Ognjene strijele sijevaju, gromovi udaraju. Blago na polju pase, čuva ga pastir, koji se sklonio pod hrast. Najednom tresne grom u hrast. Čovjek od straha pobježe. Udari među blago, jedamput, dvaput, triput. O, same strijele, vidjeti je! Uto se siromah dosjeti, da se uteče Majci Božjoj Bistričkoj. Klečeći joj se zavjetuje. I, eto na, već se na drugoj strani slike, gore u kutu, pomalja sunce.

»Da... da! Pomoć je njezina velika!«

»Velika, velika.«

»Velika... ah!«

Šćućurili se tako i ganute poglede bacali po zidu. Drugi su u povorci polazili naokolo, da se nagledaju čuda, kakovih nema nigdje drugdje niti pod drugim carem. I ponosni su odmicali na trg, s kojega se razlijebao žamor, vika i svirka.

Padavičav mladić ležao je pred vanjskim ulazom na zemlji položivši glavu u krilo majke, koja je sklopljenih ruku nezaustavno molila milostinju i pokazivala na sina. Njegova se glava tresla i valjala gore-dolje po krilu. Niz lice bijelo, kao u djevojke, runile mu se suze. Malo podalje podvio je nijemak noge i sa živom ranom na licu zurio u žuljevite ruke, koje su mu u šeširić spuštale po koji sitniš. Nekoliko koraka dalje smjestio se treći prosjak, mladolik, s usahlitim nogama. Do njega je stajala slijepa djevojka. Dva prazna groba zijevala su iz očnih šupljina, donje vjeđe ivičio je krvav polukrug, bila je blijeda kao smrt, plaha i nesigurna. Mali brat stisnuo se uz nju, grčevito je držao za ruku, a drugom je turao šeširić, da primi milostinju. Napola gô zapomagao je do njih oko petnaest godina star dječak s usahlom desnom rukom, koja je nemoćno visjela kao krpa, dok je lijevicu podizao pokazujući pritom nerazvite prste, kratke i okrugle kao pet kuglica.

Dobri su ih ljudi darivali tko jednoga, tko drugoga, hvaleći Boga, što im je dao barem zdrave udove. Na glavnom se prolazu protiskivala svjetina kao nigdje drugdje. Žene su na koljenima ulazile u crkvu, koja se nakon službe Božje toliko ispraznila, da su klečeći mogle proći preko čitava prostora pridržavajući suknju i bijući se u prsi. Jela Borekova je s Anicom prošla tako već dva puta: od praga do oltara. Molila je oprostjenje grijeha, blagoslov i sreću djeci, napose za Betiku, koja je istom kod trećega njena pohoda ustala i poslala od oltara, da zajedno dopužu na golim koljenima. Pobožnoj se duši pristoji to, makar i nema naročite i neke tiješne molbe. Istom kad joj je mati pružila goruću svijeću, Beta je, pribraivši suknje, osjetila želju, da Majčici Božjoj iskaže svoju ljubav, pa je stalno ponavljala, da cijeli svoj život stavlja pod njenu zaštitu. Ne će onda biti izgubljena, makar što dođe. Upravo je odahnula znajući, da je nitko ne gleda. Bila je sretna, neizmjereno sretna.

Vrijeme je brzo prolazilo. Odviše brzo. Trg je o podne oživio. Galama, vika, dozivanje izgubljenih, svirka, fijukanje,

pištanje kojekakovih sviralica, prepiranje s trgovcima. Šatre su cvale od šarenila, cesta je cvala od nošnja. Sve se talasalo, sve se isticalo, sve od okvira i slika do najmanje frule. Bilo je tu rubaca za glavu, sukna, platna s piknjama i cvjetićima, cipela i čizama, medovina i licitara, muških odijela i šešira, zemljanih lonaca i maljušnih peharčića, svetih slika i zrcala, vrpca i zabadača i molitvenika i staklenih ogrlica i krasnih čipaka i kuhanih hrenovka i svakojakih kolača. Trgovci nudili robu iz svega grla, oči se otimale za njom iz sve snage. Seljački svijet zaustavljao se pred šatrama, netko da se nagleda tolika bogatstva, netko da što kupi. Po deset puta se ista lica razišla, da se opet sretnu na istome mjestu, pod istom šatrom. Odviše čovjeku treba, a nema novaca.

S neba je uprlo sunce, peklo, žarilo, a stotine mirisa izvijalo se nad malim prostorom. Iz gostionica je naokolo dopirala vesela svirka i otegnuto pjevanje već pijanih ljudi. I vani su pred gostionicama bili svi stolovi puni i zauzeti. Muškarci su osvježivali grla vinom, dok su žene radije čohale pečenu puricu i glodale kosti da slasni zalogaj onda zaliju tek jednom čašicom, kako se već pristoji ženskoj glavi. Vrijeme objeda provodili su u veselju i oni, što su na južnoj strani crkve posjedali na tratinu, prostrli malene stolnjake izvadili iz košara meso, pogače, vino i kolače, i gladni posjedali, te je oko svakoga stolnjaka bio opleten živi vijenac. Konji, upregnuti u kola, griskali su sijeno, od dosade ga rasipali paučinastom njuškom i nogom udarali o zemlju. Muhe im plazile po tijelu, po očima, pa se svakim časom čuo oštar fijuk repa, koji se u zraku raspraminjao od silna zamaha.

Gušićevi su već obrokovali, kad su se približile Borekove i zamolile svoje košare.

»Zar vi čitavo vrijeme u crkvi?«, ljubežno se smješkala Gušićka i blaženo rezala batak džepnom škljocom na crveno obojadanom dršku.

»Pa malo smo se zadržale... Što ćemo, kumice! Nemamo prilike svaki dan vidjeti crkvu, a Majčica Božja Bistrička daleko je od nas«.

Odgovorila je Jela, i primivši košare, koje joj je redom pružao Ivan, zaputi se s kćerima, da malo podalje sjednu, kako bogati ne bi možda našli prigovora na njihovoj putnoj hrani.

Ali ih starica zaustavi i ponudi im, da se smjeste odmah do njih, našto se Jela malo skanjivala, ali i brzo pristala.

»Što ćete same? Ovako je veselije, kad nas je više. Ah, ovdje je kao u raj! Baš sam malo prije rekla, da mi je došla volja svake godine barem jedamput doći ovamo. Veliku moć ima ova Majčica Božja, a život je pak takav, da ti srce uvijek pritisne nekakva nevolja. A Janko mi se nasmijao. — Grijech je to, sinko, grijech. Ne znaš ti, premlad si još. Marija Bistrica glasovita je pomoćnica«.

Govorila je prekidano, noseći male zalogaje u usta. Mršavo navorano lice bilo je još sitnije u veliku rupcu, na kojemu se odmah vidjelo, da je dobre vrste, jer su niti lako uvirale jedna u drugu i meko i podatljivo je pristajao uz glavu, svijetložut kao jesenska žuta katarinka pod mrazom. Bili su i rukavci od finoga domaćeg platna, nošeni tek na blagdane, pa su se malo odbijali od uleknutih prsa i ispunili je. I sam joj je oplećak zaokružio leđa, te nije bilo vidjeti izbočenih lopatica. A iz suknje se rasulo nebrojeno mnoštvo sitnih nabora. Rasprostrla ju oko sebe sjednuvši na hrpu sijena, da se ostarjela ne prehladi. Do nje se smjestila Magda s dječacima, koji se međusobno svađali o komade mesa i izmjenično ih vagali, da se svaki osvjedoči, čiji je komad teži, a sve se rješavalo tiho i pažljivo, da nitko nije ništa zamijetio. Bili su obojica jednako obučeni, oba imali tamno smeđi šeširić i prsluk, a košuljice tako dugačke, da su daleko pokrivala gaće.

»Nisam ja mislio, da se narugam«, javi se Janko, koji se ležeći podlaktio i zdravim zubima trgao drugi batak. »Nego tako... Majka Božja je svaka prava. Bila na Bistrici ili na Trškom Vrhru ili Gorska. Ili pak ona u našoj domaćoj crkvi. Svaka je dobra«.

Rekne čvrsto, trudeći se da se opravda. Bilo mu je vruće, znoj mu se cijedio niz lice, ali ne htjede skinuti kaputa, koji mu je pristajao kao saliven. Gušio ga i okovratnik fine modre košulje, posve nove, sa sivim uzanim prugama; propisno ga zakopčao na oba svjetlucava gumbića, i ne htjede da se razgali, makar sve popucalo. Samo je katkad nategnuo jaki vrat, nenavikao takovoj stezi. Izgledao je nehajno, prebacivši nogu preko noge, te su nove čizme svjetlucale i sjale, da bi se zamalo mogao u njima ogledati kao u zrcalu. Zeleni šešir ležao je kraj njega na tratinu, ali je i njega stavio na glavu, tužeći se na sunce, koje se iza kestenove krošnje šuljalo na

njega. Zasjenio je tako oči i slobodnije njima kružio, najviše po Beti. Bila mu je okrenuta leđima. Svileni rubac duboko joj pokrivaio leđa i ramena, a činilo se, da se to tijelo i ne trgne, koliko je mirna. Samo joj je katkad mogao vidjeti polovicu lica, onako postrance, da ga je obuzimao bijes, jer nije znao, smiješi li se ili je žalosna ili nehajna. Fino rezana usta, brada, nosić, čelo, sve mu je to premalo otkrivalo njenog srce. Želio je sastati se s njenim očima, kao ono u crkvi.

»Što ti veliš, Betika, je li svaka Majka Božja prava?«, dovikne sustezljivim glasom, a majci jednim okom žmirne kao napola u šali.

Beta se osmjehne i okrene, ali je više mislila nego ga gledala.

»To se zna, da je svaka prava! Na svakom joj se mjestu možemo moliti. Ali radije će nas uslišati, ako se do nje trudimo. Bolji smo tad i vredniji da nas usliša«.

»Jest! Sad si čuo. Tako je!«, potvrdi Gušićka, dok je Magda samo klimala glavom, a Jela i Anica sjale od užitka, što se Beta tako dobro snašla. Ne valja momku povlađivati nikad, pogotovu kad je na krivome. I pogotovu sirota bogatome, koji se na nešto sumnjivo sprema.

Ali ponos proključa iz Janka i čvrsto stade govoriti:

»Istina je to, Betika. Što smo vredniji, to smo bliži Bogu i Majci Božjoj. Al nismo baš bolji, što smo se došli ovamo malo provešeliti. Onako ... kako da rečem ... ma onako da vidimo malo svijeta, pokupujemo nešto na proštenju. Za potrebu i za uspomenu. A bogme nisu ni sva usta molila, kako treba. Makar se noge zakrjavile od puta, Majka Božja Bistrička ne će zato izliječiti svako marvinček«.

»Joj, Janko! Ne griješi duše...«, zastenje Magda. »Moje obadrije kravice ne doje više nego tek djeci. Pa da me Majčica ne bi uslišala?! Grieh je to govoriti. Ona ima veliku moć«.

»Grieh je, grieh...«, zašapće mati i stidljivo zirne na Borekove, a u sebi pomisli: što će misliti o njezinu sinku? Ali Borekove su šutjele i nisu se ni okretale. Janka to nije smetalo. Glas mu je bio jak, mogli su ga čuti i ostali proštenjari, koji se naokolo rasijali po tratini i objedovali.

»Aj, Magda, Magda, al si lakoma! Ti bi htjela, da ti mlijeko teče. Grieh je moliti nešto takova. Ne ću reći za zdravlje svoje. Ili što drugo, što je već potrebno za život i za dušu.

Ali ako ti mlijeko možeš nadomjestiti slaninicom i sušenom butinicom, čvarcima i pogaćicama, e Magda, onda mogu slobodno malo da presuše tvoje krave. Ne ću reći — siromahu koji i na Petrovo zebe od gladi, kome je kravica jedina hraniteljica. Ali takvome Majka Božja pomaže i tamo, kod kuće, ako je zazove i na đubrištu«.

Gušićka i Magda zavrte glavom. Nisu znale, što da reknu. Ivan je, naslonjen na kola, glasno mljaskao i mislio svoje misli, gledajući mrko preko ceste. Bilo ga teško pogledati, koliko mu je taman bio izraz lica. Šakom je svaki čas brisao usta, u koja mu se kod jela upletali dugi i kuštravi brci, pa je katkad ispljunuo zalogaj u ruku i teškim prstima izvlačio nesretnu dlaku, da onda isti zalogaj opet slasno zamljaska i gleda dalje po široku svijetu. U crkvi ga i nije bilo. Čemu da se tamo tiska i znoji, pogotovu kad su kola ostala na njegovoj brzici! Najradije bi već odavna pojurio kući, koliko ga izjedala sumnja u ženu, koja sad po miloj volji gospodari s kućom. On je doduše dobro označio svaku stvar, ključ od podruma je sakrio, kruh zaključao u škrinju odrezavši joj prije jedan komad. Ali što zna on, kako je sad u kući! Lako može ona nanjušiti ključ i doći do vina i do masti i do suha mesa — grom je ubio! — pa žderati ne samo ona, nego i njezini. Nije mu to trebalo. Ali kako ćeš se oduprijeti ocu, koji je još bogat čovjek! Nije mu doduše zapovjedio, da ide ovamo. Stari je samo pitao, bi li htio i on k Majci Božjoj Bistričkoj, a Ivan je to razumio i odmah odgovorio: »Ako vi želite, idem«. »Dakako«, rekao je otac, »lijepo bi bilo, pa pođi, da vidi svijet, da smo svoji i ne živimo kao psi i mačke!«

»Dajte ... dajte požurite, pa da što prije krenemo«, naki-seljen ih opomene, ali se nitko nije ni obazro.

Janko se i nadalje prepirao s Magdom i dokazivao joj, kako ima krivo.

»Da si barem pješice došla ovamo, možda bi te Majka Božja uslišala. Ali si se gospodski dovezla, pa si još zabila u glavu, da ti kravlje mlijeko mora teći po kući«.

Magda se razljuti i pocrveni:

»Ne brbljaj! Imaj srama pred ljudima«.

Uzvrpoljila se i starica i šapćući ga zamolila, da ne pravi sramote pred svijetom. A Janko se glasno smijao. Borekove su ustajale, nijemo poravnale suknje, spremile ostatak hrane u košare, pokupivši sa zemlje svaku odrobljenu mrvicu, da

je zatim poljube i spremne, kako ne bi čija noga pogazila Božjega dara. Jela je bolno zastenjala, koliko ju je zaboljela noga.

»Pa ne idite još, kumice«, nagovori je Gušićka. »Bolje je, da još počinete. Lijepo se izujte, pa slinom malo natarite. Proći će«.

»Ah, mislila sam, da je dobro. Još je gore. Peče kao živa žeravica, Bog mi se smilovao! A moramo još nešto kupiti za Nežicu. Poštena duša, pazi nam na kuću«.

Janko se stade grohotom smijati.

»Dobro da joj nisu zatukli Lisku, kad se ono poplašila od Milčkovih. Bježala Neža, bježala Liska i otišlo par glavica Andraševa zelja! A tko bi mislio, da će onaj hajduk doći ovamo? Vidio sam ga na trgu. E, pijan je Marko, pijan već kao čutura. Pitao me za te, Betika. Pazi, da ti još ne kupi kakvu ogrlicu. Ili prsten...«.

Beta pocrveni i naglo plane:

»Radije ti pazi, da ne natakneš prsten na Evin prst! Bila bi ti više zahvalna nego za ona dva dinara!«

Oprostila se od Gušićke i Magda i pošla naprijed prema cesti. Anica je odmah dobježala do nje i nešto joj potihom govorila, dok je Jela još stajala kraj Gušićke, koja ju je nudila čašicom vina.

»Bog vam platio! Nisam navikla, kumice«.

»Pa nemojte, kumice! Podbrežansko je, fina kapljica. Ugrijat će nam stare žile. Nije vrijedno ići za mlađarijom. Dobace oni jedno drugome svašta. Bile smo i mi takove s našima. To je znak ljubavi, što ćemo!«

Jela mučke prihvati čašu i ispije do polovice, a onda se sva strese.

»Svaka čast vašoj kapljici! Na glasu je, ali ja se slabo razumijem u taj Božji dar. Nismo ga imali domaćeg, pa tako i nisam navikla, i svako mi je jednako«. »Betika!«, vikne prema cesti. »Pođite vas dvije. Ja ću vas čekati ovdje. Jako me boli noga. Pazite na novce!«

Sad se opet obrati k starici:

»Ima svakakva svijeta. Dođe na proštenje, da krade. Mojemu pokojnomu, Bog mu dao duši lako, izvukao netko u samoj crkvi ... izvukao mu punu novčarku. Poslije siromah nije mogao da kupi šešir. Gleda on, tužno gleda mušku robu pod šatrom, a ne može da kupi. Ostalo mu u džepu samo

nekoliko dinara. Pa pomisli čovjek: kad sam tako zlo prošao, idem da i to potrošim. Ode on u krčmu, a tu sve pijano, i još uvijek zovu nove litre, plaćaju i piju. Najednom spazi svoju novčarku u rukama Mirka Milčeka, Evina ujaka. Pođe k njemu i — šćap! „Novčarka je moja skupa s novcima!“ Ali da! Gdje su svjedoci? Sve pijano postavi se na njega, započe svađa. I završilo bi s krvlju, da nije moj pobjegao«.

Tužno doreče i sjede kraj Gušićke. Među njima se razve-
zao dug razgovor. Magda je s dječacima pošla na trg, uskoro zatim odmaglio i Janko.

Na trgu više nije bilo tolike vike. Trgovci su odreda svi bili uposleni, pa nije trebalo mamiti ljude. K tome je svaki vrebao, da se u velikoj stisci ne produže kome prsti i ne odnesu koju stvarcu.

Filip Zec se natiskivao za Evom, u zgodan čas se tijelom priljubljuvao njenu tijelu, pri čemu se pogledavali i smijali. I gospodin Trbuhek je niknuo kraj nje i hvatao priliku, da bude uz nju što tješnje. A njoj se od silna šarenila vrtjelo u glavi, kao da se opila rizlingom. Postajkivala je pred svakom šatrom, gdje je bilo ženske robe, a najviše ju mamili nakiti. Njena rodica, sićušna djevojka sa sitnim plavim očima i šiljatim nosom, potrošila je već sav novac, što na rubac, što na čarape, što na sličice, pa nije imala da pozajmi Evi, kad ju je zamolila.

Ipak Eva posegne za naušnicama sa trgovčeva stola. Svidjeli joj se crveni kamenci, koje trgovac okrsti koralima, i ne mogaše se od njih rastati. Okrene se i lukavo žmirne na Zeca, no on se ispriča, da će za čas doći, i stade se udaljivati. Obuze ju bijes, ali se ubrzo stiša. Gospodin Trbuhek frkao je jednom rukom svoj kolutić, drugom se upro o žuti politirani štap i značajno škiljio ispod oka, pa mrmljao »hm, hm«, pogodio se s trgovcem i isplatio mu na ruku trideset dinara. Turne naušnice u džep, privije se uz nju i brzo šapne:

»Dat ću ti sutra navečer. Svrati se k meni, kad ideš od Židova...«.

»Jo, a što bi mi rekla vaša Slava, gospodin Trbuhek?«

»Otjerat ću je spavati! Nije za babe, da bdiju u krčmi. Najlakše za to!«

Stisne joj ruku, zavrti se gibak i šmugne među ljude, tražeći puta nogama i rukama i štapom, prema tome, na koga se namjerio.

»Vidi, vidi... Bože, kako ovdje sve blista! Sve zabole oči«, javi se najednom Beta i s Anicom stane. »Bilo bi lijepo, da kupim nešto za Stanu. Sirotica tuguje kod kuće, možda bi je utješilo«.

Sestra je opomene:

»Šteta novaca, Beta, za takove stvari. Bolje je uzeti kakav rubac za glavu. Sirota će barem imati korist«.

Beta se zamisli i kimne s odobravanjem. Stale se dalje protiskivati, kad se sukobe s Jankom. Beta se gotovo sudarila s njime, pa se od stida zažari.

»Ipak sam vas našao! Vi ste već pokupovale... Ja tek ovo!«, pokaže na značku s trobojnom vrpcom, koja se isticala na zapučku. »Nemoj se, Betika, srditi na me. Nisam te mislio uvrijediti. Duše mi! Ej!«, vikne trgovcu, »koliko stoji ona ogrlica s modrim zrcima?«

Bez pogađanja isplati dvadeset i pet dinara, primi zamo-tanu ogrlicu i utisne je pod stolnjak u Betinu košaru.

»Čemu to, Janko? Nismo si nas dvoje ništa. I što će mi reći majka? Uzmi natrag, spremi si«.

Rekla je tvrdo i odbijala dar, premda preko srca, jer joj se baš ta ogrlica neizmjereno svidjela. Janko ne htjede ni čuti, da mu je povрати, nego još odabere za Anicu jednu zabadaču i pruži joj, da je stavi na prsi.

»Ako si još nismo ništa, možda ćemo biti... Pa neka bude to uspomena... na ovaj dan«.

Nisu više ni pokušavale, da se odupiru. Pogotovu se Beta sprijateljila, kad joj je Anica dala znak. Starija ima više iskustva i ne vidi nikakva zla. Naprotiv je očita ozbiljnost Jankova ponašanja, i bila bi grehota sad uvrijediti momka. K tome je Beta u dubini srca osjećala neku slatku radost. Kao da se nešto probudilo u njoj, nešto, čemu dosad nije bila svjesna.

Prosljedili su put zajedno. Janko je išao prvi, da im pravi mjesto, za njim Anica, a Beta otraga, kako ne bi izgledalo, da mu se u stisci previše približava.

Eva je sve to vrijeme pod šatrom stajala u prikrajku, okrenuta im leđima. Pritajeno je osluškivala i sve se više kamenila. Srce joj se stislo, suze joj navrle na oči, a rumeni zdravi obrazi postali blijedi, kao da je iz njih nestala zadnja kaplja krvi. Sva vrevu postala je za nju mrtva, sve šarenilo bezbojno. Povrijeđena se u sebi lomila i kidala, zavist i mržnja

proklija, najprije kao sitna trava, a onda uzraste do stabla, koje je kadro da se sruši i ubije svaki život. Upravo, upravo modru joj je kupio, kakovu je jučer njoj obećao u podbrežanskoj šumi! Lažac! Nevjernik! Pomamio se za drugom, i to baš za njom. Ali ne će je Beta nositi o svom vratu. Ne će! Radije će se ogrlica razletjeti po svem trgu. Radije će je zgaziti svojim petama i razmrskati zrnca na hiljadu komada. Iscurile joj oči, ta ogrlica imala je dopasti nju, a ne »nju«. Ne, ne, šteta bi je bilo smrviti. Previše je lijepa. Pogotovu kad ne zna, hoće li sutra uspjeti da dođe do koralu. Nesretni Trbuhek, da joj ih je barem maloprije dao! Pokazala bi im baš, pa neka se Janko ždere. Ne će on nju zaboraviti, makar se stotinu puta oženio drugom. Ne će! Nestalan je on. Kao vjetrić. Trebalo bi da je smrtno bolestan, pa da bude vjeran ženi. Baš njoj? Baš je Betu odabrao? Sveticu, oči joj iscurile!

Kao munja poteče za njima, proguravši se laktima, da su se ljudi za njom okretali. Stigla ih je kod šatre, gdje je Beta izbirala rubac za Milčkovu Stanu. Ogledala se nalijevo i nadesno, stitnula joj se tik do leđa, ruka joj zadržće kao da će klonuti, ali pred tim se spusti u Betinu košaru, prsti odgurnu stolnjak i za tren turi zamotak u njedra.

Beta se najednom sumnjivo okrene, pogleda u košaru, htjede viknuti, ali ju glas iznevjeri. Gledale se časak okom u oko, zjenom u zjenu, kao dvije zvjerke. Eva je drhtala od straha pred javnom sramotom. Drhtala od mržnje, od bola, od stida. Sve je to trajalo koji tren. Beta samo stisne oči i kao da se ništa nije dogodilo, s tugom na licu se okrene i dalje biraše u hrpi rubaca. Još se jednom obazrela, ali Eve više nije bilo.

Janko je znatiželjno zapita:

»Koga ti to tražiš, Betika?«

»Ah... ništa! Tu je toliko svijeta... da se čovjek mora bojati«.

»Pa pogledaj!«, šane Anica. »Za pet rana Božjih, košara ti je odgrnuta!«, stade nemirno odgrtati stolnjak. »Beta, Beta! Netko te okrao, nema ogrlice. Zao znak... zao po vas«.

Janko se zagleda čas u Betu, čas u košaru. Stisnuo je zube, a brci mu splasnuli koliko se nategli.

»Sudbina!«

»Da, sudbina!«

»Zao znak!«

»No pričekajte me!«, nestane ga, ali se za kratko vrijeme vrati donijevši jednaku ogrlicu. »Pamet, a ne sudbina. Čuvaj je, Betika, pa ćeš vidjeti, da ne će biti sudbine«.

Spremila je modri niz u njedra, ne progovori više riječi. To ga je žalostilo i još više pojačavalo zlokobnu slutnju, kojoj se uzalud opirao. Držao se ipak hrabro, bio je nasmijan i veseo, pa su se i one smijale i udobrovoljile. Barem je tako izgledalo. Beta se tješila i glasno hvalila Boga, što joj nije ukraden molitvenik.

»Takova više ne bih mogla kupiti. Bio je samo jedan sa mnogo sličica«.

Protiskivali se u vrevi, svaki čas se sukobili s kojim znancem, a taj bi za njima kimnuo glavom i pomislio ono, što se već davno govorilo.

Beta je bila na sve ravnodušna. Tek je potajice pogledavala na Janka i divila se njegovu držanju i hodu. Jak i stasit, gibak i lak, stupao je sasvim drugačije nego drugi seljaci. On i nije stupao. Beti se činilo, da mu čizme tek toliko tapkaju da pokriju tlo i odmah se lako podižu kao na poledici.

Svakog je časa skidao šešir, pri čemu bi se raspraminjala bujna kosa i padala nad uši. Pozdravljao se s ljudima, izmijenio sa svakim koju riječ i dalje krčio put objema sestrama.

Tamburaši su u gostionici udarali mahnito. Iz druge je krčme odjekivalo pjevanje, da bi čovjeku srce puklo od neke tuge. Iz meteža su obijesno pištale dvojnice. I Magda je svojim dječacima kupila frule, te su im sa svom snagom okušavali glas i naduli obraziće kao mjehure. Prosjaci su još uvijek čuvali svoja mjesta i bijedu svoju prodavali za milostinju stenjući iz svega glasa. Beti je zamiralo srce, podjednako je dijelila svakomu.

Bila je umorna od mnoštva utisaka. Nikad ona nije ostavljala Velikoga Sela, nikad vidjela toliko svijeta, toliko šatra, toliko prekrasnih stvari.

Prije odlaska još se jednom našla pred moćnim kipom, izljubila očima nasmijano lice Majke Božje Bistričke i njenoga Djeteta, napila se ljepote njihovih kruna i zvijezda poređanih oko kruna u krugu. Osjećala je, da su u tom kipu sahranjene želje tisuća srdaca, da su pokoljenja Hrvata iz njena Zagorja položila ovdje sve nevolje svojih domova, klijeti i staja. Osjećala je to i zamolila zaštitu svome životu

i životima sviju poznatih i nepoznatih Hrvata, kojih dušu osjeća na ovome tlu i u trobojnoj hrvatskoj vrpici na svojim prsima i na prsima sviju hodočasnika. Sve joj šapuće: to je tvoje! Nije našla u toj crkvi ništa novo, ništa tuđe. Srce joj otkucava onako sigurno kao i u njenoj domaćoj crkvi. Vjera u Bogorodicu jednako je krijepe kao i na domaćem tlu. Dio sebe posvud nalazi, ona to osjeća. A osjeća i svoju povezanost sa zemljom i seljacima, i zato joj srce govori u ime sviju. Poljubila je tlo i tronuta ostavila crkvu.

»Ti plačeš, Betika?«, zapita sestra, a Beta slegne ramenima i tiho izusti:

»Ne znam sama... Kao da su došli na me svi vjetrovi i vjetrići Hrvatskoga Zagorja... Tako nešto. Pa su me onda nekamo digli«.

Još nije sunce zalazilo, kad su Gušićevi ostavljali mjesto. Bilo je sad tijesno na kolima, ali starica je zaustavljala polazak, dok Jela ne pristane, da sjedne k njima.

»Bio bi grijeh, da vas pustimo s takovom nogom. Bila sam kod sv. ispovijedi, pa bome ne ću da bez potrebe griješim. Nekako ćemo se već stisnuti«.

Jela se protivila, ne hoteći se rastati s kćerima, a opet nekako nije u redu... Ali starica je navaljivala, da se i one uspnu. Janko je držeći vojke u rukama pogledao ispod oka na Betu, koja se šćućurila otraga do Anice, zagrlio mater, sve kao od šale, i veselo potjerao. Zazveckala je orma, da im je od milja zadrhtalo srce, konji su jurnuli kao dva ponosita sokola. Trebalo ih je čvrsto pridržavati, da ne dođe na ulici do nesreće. Za svaki se slučaj ljudi ugibali već izdaleka.

Marko je gologlav ispao iz jedne krčme, zaškiljio na kola, stisnuo zube, a zatim zalamatao rukama i viknuo:

»Pro-kleeti-i-i...!«

ŠESTO POGLAVLJE

Ponovo su otpočeli dani rada i kratka poćinka. Veliko je Selo sve uronilo u poslove na njivi, livadi, vinogradu i domu. Vrijeme je bilo pogodno: ni kapi kiše, ni jednoga oblaćka, pa su tu i tamo s veseljem primjećivali: »Lijepo Rokovo — lijepo vino«.

No stari se Gušić slabo u to pouzdavao, jer je u svom vinogradu zamijetio dosta plijesni. Previsoki je korov dose-
zao donje grozdove, te su gnjilili u njegovoj rosi. U zadnji se čas latio sumporenja, zapravo nadzirao težake, dok je stara Katica žela u vinogradu sa nekoliko žena i potiho im se tužila na muža. Jedva se još sjećala Marije Bistrice. Kao da je i nigda nije bilo tamo. Kao da je sve bilo tek san.

»Nema večeri, nema jutra, da me Toma ne bi grizao. Postao je kao bijesan pas. Nigda mu dosta ne radim. Sad laje na me, sad na djecu«.

Žene su klimale glavom, žalile ju, tješile, spominjale se svojih jada i jednolićno bacale otkose nabujala draća.

Pod vinogradom su dolje na njivi podoravali strnište. Sluga Blaž gonio je konje, dok se Marko Milćekov sa svom snagom upro o plug i pritiskivao ga u zemlju, da se je otvarala i lomila kao da je od stakla. Jedno je strnište već uzorano i pobrano. Leti Marku posao od ruke, hvalevrijedne su njegove mišice, jak je i brz kao zmaj.

Nema mu prigovora, mislio je Gušić, motreći ga ispod oka. Samo da ima malo više pameti...

»Ćuješ, Marko! Tvoje su ruke vrijedne zlata. Ajde povuci malo... Okrijepi se«, izvuće stari iz džepa polić vina i pruži mu. Marko zaklima i nagne. U vratu mu klokotalo, gutljaji se kotrljali, ispio je do polovice. Ne rekavši riječi vrati Gušiću bocu, kimne Blažu da potjera konje, upre se o rućke pluga i pritisne. Premda su već odmakli, Blaž je kradomice bacao pogled unatrag, sve u nadi, da će gazda ponuditi i njega.

Ta suho je i njegovo grlo. Ali da! Spremio stari bocu u džep i već se uspinje na brijeg. Crkni Blaž, crkni. Možeš biti sretan, ako crkneš. I onako si tanak kao ljeskova šiba, jedva držiš vojke u rukama, dobace ti koju kost, naduneš se od vode — pa crkni! Sluge treba da rade i šute, srećni ako im je život crkavanje. Ej, ne bi on to podnio, ne bi, da nije tako pametan te si sam pomogne mimo svih zaključanih brava. Naći će on još danas zadovoljšćinu za to vino. Vrata su podruma doduše uvijek zaključana, ali je pritvoren prozor a Blaž tanak, baš kako treba. Nisu mu badava dali nadimak Glista. Isprva se ljutio na to do bjesnoće... ali...

»Ćovjek se privikne na svakog đavla! Ćio, Cezar, Ćio Sokol! Ći-i-o!«

»Laganije, Glista!«

Marko zagrmí i ništa više. Mrk je stisnuo zube, objesio usne zajedno s brkovima, koji su na kraju bili podrezani te izgledali kao dvije crne metle. Šešir je daleko bacio od sebe, pa mu se i kosa spustila na čelo, gotovo do oćiju. Do večeri treba svršiti, nema se kada odmarati i brbljati. Da je još s kime, kako tako! Ali što može razumjeti Glista? Prezelen je. A Markov jad precrn. Svake noći dolazi mu pred oći Stanko. I danju mu se katkad prićini, da ga vidi. Samo treba da se na duže zagleda u kakovo drvo, u koji grm, u ćiji dimnjak.

»Što sustaješ? Tjeraj!«

»Pa do večeri smo gotovi! Ne trebamo se žuriti. Još dva sloga... pa kamo ti se žuri? I onako ti gazda ne će dati više, nego kako ste se pogodili. I ono što je preostalo u boci ha-ha!«

»Neka njega đavo nosi! Hoću da što prije svršimo«.

Odsjekao je ošćro, i Blaž se pokorio. Konji su tešćkim korakom odmicali naprijed, mišići im se napeli, glave duboko pognule, kao da vuku najveći teret. Vukli su Markovu snagu i otpor zemlje, koja se pod lemešom otvarala kao teška debela knjiga. Sunce ju je pozlaćivalo i ugrijavalo dok je zapadna strana podbrežanske doline bila već u sjeni i kosci se spremali da započnu posao.

Gušić sav usopljen i crven proće šćutke kraj njih, ogleda ih i pohita na vrh do kuće. Upirao se prstom, mahao šešćrom, psovao i kleo. Došavši u dvorište ogleda se na sve strane. Nigdje nikoga. Pohiti u kuću, širom otvori vrata sobe te su lupila o zdjeljnjak, koji je visio na zidu. Srećom se nije ništa razbilo, tek se na jednoj zemljanoj zdjeli oćkrhao gornji Ćio

rubu i pao na pod, a ostalo se posudje samo streslo, uz nemali štropot.

Janko je stajao kraj stola i učvršćivao gumb u harmoniku. Naglo se okrene i zine. Podiđe ga plahost.

»A tako ... tako? Nisam li ja tebi rekao, da ideš kositi? Prokleta tvoja harmonika! Sasjeći ću je u komade«.

Bijesan potrči k peći, uzme sjekiru i zamahne u trenu, prije nego se Janko mogao snaći. Harmonika je raspolovljena ležala na podu. Ali to nije bilo dosta. Starac je sjekao po njoj kao mahnit, kao da ubija zvijer, komadi su letjeli po sobi, on za njima, da još svakoga usitni, koliko je samo moguće.

Jankovo lice posta sivo. Udovi mu se ukočili. Stajao je nepomično na istome mjestu, ne znajući ni sam, što da počne. Ponos mu nije dopuštao da bježi, a bojao se očeve jarosti. Ako sjekirom zamahne i na nj, onda ...

»Dajte da vam rečem ... Slušajte me!«, izvikne se pod silu, da ojača glas.

No starcu se to činilo kao zapovijed, obezumljen pohiti k njemu i zamahne. Janko odmakne, svine se i pograbi mu desnicu kao gvožđe čvrstim rukama. Sjekira pane. Gledaše se licem u lice, teško dišući kroz nos. Užas mržnje mučio ih obojicu, jedan bi drugomu najradije stisnuo vrat. Ali nesvjesni bol oca nad sinom i sina nad ocem zamaglio im oči, rastadoše se otišavši svaki na svoju stranu, da se ne gledaju. Starac se spusti na klupu do stola i teško dišući gledaše u pod. Janko se naslonio do prozora i nijemo zurio napolje dršćući po svem tijelu, kao da ga oblila studena voda. Dugo je trajao muk. Ujedao ih za srce. Starac se prvi ogasi:

»To ti čovjek doživi, to ... Pod stare dane ... Zato sam se ja mučio ... Zar zato?«, lupi šakom po stolu, a vrat mu se napne od snažna glasa. »Zar zato, da imam u kući gospodina? Prokleta tvoja harmonika!«

Janko se okrene i pogleda ga plamenim očima:

»Platit ćete je, platiti! Kupio sam je za svoje«.

»Gle, gle! Za svoje! Ždere moje, odijeva se mojim, krov mu nad glavom moj, pa onda kupio za — svoje! Zar si ikad dao u kuću jedan dinar od te tvoje skitničke gospodske zarade? Jesi li ikad, kad se nakon probdjevne noći doklatariš kući, jesi li ikad došao k meni, pa da mi rečeš: »Evo, stari, otac, pas, što li si, evo sam toliko zaslužio, ti me uzdr-

žavaš, pa evo tebi novac. Da! Što je tebe briga! Ti stari radi, radi kao vol, kao konj, a ja ću lijepo po selima pratiti mladence! Žito treba nadgledati, rasijavati ga dok je sunčanih dana, da se ne upljesnivi. Za zimu još nije pohranjena slama ni pljeva. Treba orati, branati, pak zasijati krmno bilje. Treba sumporiti vinograd, žeti. Treba pregledati i pripravljeni suđe za berbu. Posla je od zore do mraka, svaki Božji dan. A za sve, za sve plaćaj tuđe ruke. Poslao sam po Magdu. Mogla bi s materom žeti u vinogradu. Bilo bi manje platiti. Jedna težakinja manje. Ali — da! Nema Magde! Kuja je zajedno sa svojim Plečkom zaboravila na moje tri junice. Poslao sam po snahu, Ivanovu Doru. Nema ni nje. Ivan ju istukao i baba se odmah zavukla pod perinu, da crkava. Boli je, boli! Samo da ne radi! Tako mi ni blizu Ivana, da ore. Opet, stari, plati tuđe ruke! Gadovi, gadovi, gadovi! Vozikali bi se na proštenje, ljenčarili bi, moje bi žderali, a ja ...? Ja, siromah, neka vučem za sve vas! Jok! Više ne! S harmonikom je kraj! Nje ti je trebalo kao psu pete noge. Sad joj je kraj! Drugo: primi se posla. Ili se oženi i radi ili seli iz kuće. Kamo god te volja. Mene nije briga. Ja ne ću imati gospodina u kući. Ako ti želiš gospodski živjeti, onda razgovaraj s Trbuhekom. Dat će ti savjet. I on je tako počeo, s harmonikom. Zatim, jednog dana prodao zemlju. Da si ne uprlja cipele! Otvorio krčmu, i vara siromašni svijet. Kako ne bi varao, kad ne treba raditi! Novaca ima, za gotovo kupuje vino, dolijeva mu vode, a banknote su u ormaru naslagane i debele već kao Sveto Pismo. Razumije se on, Kotač! Ali za njega mene ne boli glava. Neka on radi po svojoj pameti. No da pod svojim krovom imam isto takvoga Trbuheka, toga nema! Znaš Janko: ili pamet u glavu ili put pod noge! Kad ti odeš, uzet ću Ivana. On je pošten, radin, pravi sin. Mogao je ostati, nije se trebao dijeliti s nama, da se niste toliko klali. Nikad sloge među vama. Grizla ga mati, grizao si ga ti. I siromaha natjerali da seli, a mene prisilili, da mu isplatim jedan dio ...«.

»To je laž! Ivan je vama sve zlato i srebro, jer je lukav, pa podvine rep, kako bi sakrio da hoće ugristi i izgledao što pitomiji. Ja ga nisam tjerao iz kuće. Ja sam se samo svađao s njim radi matere, koju je tukao. A jer sam ja branio mater, branila je i ona mene od njegove zajedljivosti. Po nama bi mogao biti još danas u očinskoj kući. Ali htio je on da bude gospodar na svome. Htio je da dobije u svoje šake

barem dio svog dijela. A privlačio ga i ženin miraz: požurio se u njenu kuću, čim joj je umrla udovica mati, kako bi ustrašio njenu rodbinu, da ne povede parnicu. Ivan je... To je Ivan, to! On je pas, a ne ja. Ne ja! Ne ja!»

Starac lukavo žmirne i osmjehne se:

»Ne ti! Reci mi onda, zašto ne radiš?»

Janko odrešito odgovori, gledajući ga ravno u lice:

»Kad budem svoj gospodar, više ću raditi«.

Na te riječi stane se Gušić glasno smijati, ali ne vedro, već zajedljivo i porugljivo, pa je Janko od srdžbe pocrvenio i jedva se suzdržavao, da mu što ne dobaci.

»A kad ćeš ti biti svoj gospodar? Kad povedeš Evu pred oltar?»

Janko uskipi. Pristupi k njemu i bijesno ga pogleda, a onda otkreše:

»Metite pred svojim pragom. Bit će toliko Eva, da ih sva vaša marva ne će moći odvesti! Samo se sjetite mlađih godina«.

Starac plane, naglo ustane, pocrveni po svem licu, brkovi mu se zatresu, podigne pesnicu i udari ga u prsi, da je odstupio.

»Dat ću ja tebi i tvojoj jezičini! Dobit će i ona, mati. Znam ja, tko tebi laje protiv mene! Vi gadovi, pseta prokleta! Ni Majka Božja Bistrička nije vas kadra popraviti. Navucario si se najprije s onom krpetinom... s onom Krušnjakicom... Na proštenju si joj na vrat objesio gospodsku ogrlicu. Ne šarenu, ne! To bi bilo previše seljački. Nego gospodsku, dosadnu... A nakon toga se s Borekovima dovezao! O ti, pseto! Jednoj ogrlicu, drugu na kola! Zar misliš, da će jedna Beta htjeti takova nevaljalca! Momka, koji je nevjeran još dok je momak!»

Janko je probljedio. Gotovo mu se smrklo pred očima. Ogrlica? Zar ju je Beta poklonila Evi? Ne će da je ima? Baš Evi? Beta? Njegova Beta! Ne haje za nj, ne će da ima što je podsjeća na njega. Ne vjeruje mu. Drži ga nevrijednim, šalje ga k Evi...

»O-gr-li-ca?«, promuca glasno, a starac ga lukavo promatrao.

»Da, da! Mijenjaš ti boje, mijenjaš. Krivo je tebi, što otac zna istinu. Jest, jest, ogrlica. Eva je nosi o vratu. Kad je tko pita, nije li to od Gušićeva Janka, ona se samo smije i ne kaže ni da ni ne! Jest, jest! A ja ti kažem, Janko,

opameti se. Lati se posla. Kani se ti krpetine, kojom pošten čovjek ne bi ni čizme obrisao«.

Već se starac malo smekšao i stao zaboravljati jad. Jan-kovo ga držanje zanimalo toliko, da je neko vrijeme sasvim ušutio i nije s njega skidao očiju, sve dok ovaj nije stao odlaziti prema vratima.

»Kamo ćeš sada?»

»Svejedno. Kamo god!«, samo mahne rukom i izađe. Otac je išao za njim. Stali su na dvorištu.

»Ako je kamo god, a ti uzmi kosu, pa pođi na otavu«.

Ne odgovorivši ništa, Janko pođe u šupu, gdje se nalazilo gospodarsko oruđe, uzme kosu, podrameni je i krene oborene glave iz dvorišta niz puteljak između vinograda i šume.

Gle magarca! — mislio je starac u sebi, — prije nije znao, što mu je dužnost. Ali neki đavo mora da je po srijedi. Nisu tu čisti prsti. Ili je nešto s Evom ili s Betom. H! Badava nije dospjela Beta na kola. Ali badava nije ni onaj đavo došao do ogrlice. K vragu sve! Beta nije htjela doći na žetvu u vinograd. Ispričala se svojim poslom. Drži se ponosito, kao da su joj vile u hrptenjači. Ne zna ona cijeniti njegovu ljubeznost. Neka, neka. Ne zna ona, da je na zemlji najveće dobro imati što ti srce poželi. Kako se ono samo držala uoči Božjega Lica! Zajedno je s materom zavinula vrat. Takove sirote, pa se još uznose! Čime? Sa šest jutara zemlje i s jednom kravom? Jučer im se otelila, može se već reći da su dvije, ali što je to? Ej, lude ženske glave! Svaka čast poštenju, ali od poštenja se ne da živjeti. Treba pljunuti u ruke, treba steći, treba posjedovati. Onda već ide. Onda stečeš i poštenje. Svijet te štuje. Dakako, ne smije čovjek zaboraviti ni na račune s Bogom. Dobro ovdje, dobro ondje, pa sretan život, sretna smrt. Tko ima pameti, dolazi k cilju.

»Ej, Kata!«, vikne na ženu, koja je unišla u dvorište. »A što ti laješ djeci o meni? Nemaš li ti drugoga posla, nego misliti na nepoštene stvari, izmišljati ih... i mene ocrnjivati? Ha?»

Starica ga jedva i čula. Žurila se u kuću, da pripravi večeru za težake i domaće, pa se nije ni osvrnula. Ali vidjevši kroz otvorena vrata sobe komade harmonike, rasute na podu, uhvati se za glavu, izbulji oči, krene naprijed i sagnuta ih stade obilaziti, sve komad po komad, ne vjerujući sama sebi.

»A-ha-a! A-ha! Zato je Janko išao tako tužno na livadu. Zato je šutio, kad sam ga dozivala iz vinograda. Pa sad još na me navaljuješ, na me, sirotu...! Bože, Bože, a tako mi je lijepo svirala...! Tako lijepo svirala! O jo-o-j!«, zavrišti, zaplače, zalomi rukama i stade sabirati i uzalud sastavljati raskomadanu harmoniku, koja je za nju značila radost i mladost dragoga djeteta, sina, koji je uvijek bio na njenoj strani.

»Baš ti je ona smetala. Evo na podu i sjekire! Dakle si je sjekinom... Nesretni čovječe! Doći ćeš ti u pakao, doći! Vrtjet će tebe u kotlu, vrtjet. Zvat ćeš još ti Katu, hoćeš! Ali ne će Kata mariti. Lijepo će se veseliti kraj prijestolja Božjega, zajedno s anđelima, i bit će gluha na dozivanje grešne duše. Što me je samo namjerilo na te, nesrećo?! Da sam barem poslušala Pohižeka i pošla za nj. Nema dana, a da ne bi ti zagrizao. Kao stari pas, kao... Kao stari pas«.

Ljutita se dosjetila svim psovka i sipala ih kao kišu, a Gušić je, ne mogavši doći do riječi, sve više bjesnio i napokon skočio prema njoj, na svaki joj obraz prilijepio živu pljusk u triput je udario nogom u križa, te se starica srušila na klupu do postelje i bolno zastenjala.

»Sad ćeš šutjeti! Ne ćete vi mene gristi. Ja sam gospodar, ja! Jesi li razumjela? Ja! Toma Gušić, star pedeset i sedam godina. Toma Gušić, koji je bio tako dobar, da se je vjenčao s jednom ludom babom, Katom Gušić rođenom Lisjak. Ali nije više Toma danas lud. Ili ćete slušati i raditi kako treba — ili... Put vam je otvoren. Vozili ste se kao grofovi, a meni? Ni da bi jedno dijete pomagalo. Nego sve plati. Za svaki posao uzmi težaka«.

»Ja... ja... Zar ti ja ne radim dan i noć? Pa me ipak neprestano grizeš. Kao da sam ja kriva, što je Ivan tvoje naravi, pa je na mrtvo ime istukao Doru, da ne može ni ustati iz postelje. Zar sam ja kriva, što Plečko hoće još dva jutra, pa ne da Magde? Zar sam ja kriva, što Janko ne čuje od tebe nikakve lijepe riječi, pa nema volje da radi? Sva mu je utjeha bila ta harmoničica. O, lijepa moja, lijepa...!«

Prolomi se jauk, zavijen, piskutljiv i bolan. Starica se hvatala za križa, psovala i stenjala, jadikovala i proklinjala, spočitavala mu nevjerstvo i sve one batine, koje su njezina nevina leđa morala podnijeti. Pa još danas, pa još danas, kad je već jednom nogom u grobu, još danas podiže na nju ruku

i nogu. Nema mira, neprestano ždere i sebe i druge. Nikad mu dosta ne radi. Kao da ona može nadomjestiti djecu ili ih prisiliti, da badave tegle.

»Vraga požderao!«, vikne za njim, kad je izletio na dvorište. Ne mogavši se uspraviti, pogurena se požurila napolje, da ga okiti kletvom, što pravi grijeh.

»Baš ovih dana, kad sam se lijepo ispovjedila i Majčica Božja Bistrička mi rekla, da se mora živjeti u ljubavi i slozi. Baš sad bocka i samo nešto hoće«.

Gušić je nije čuo. Letio je niz brijeg, prigledao sad k oračima, sad u vinograd. Svemu je prigovarao, pa se je Marko izderao, da ga više ne će vidjeti na svojoj njivi.

»Nađite vi drugoga orača! A meni moje platite pa — Bog!«

»Ne budali! Samo ne budali! Čovjek slobodno reče. Valjda ne ću jezik objesiti na klin. Pa varam li se, dobro! Ljudi smo, možemo se sporazumjeti. Meni je izgledalo, da je brazda odviše plitka«.

Ispričavao se i odjurio dalje podbrežanskim puteljcima. A jedva je disao, koliko ga srdžba nadimala. Žene su s djevojkama svršavale žetvu u vinogradu, prošao je kraj njih opomenuvši ih neka pošteno čiste od drača.

»Slobodno vam sa svijećom pogledati, gazda! Ako nije u redu, ne dajte mi ni za kilogram soli«.

Reče jedna, druga nadoda, treća se nasmije, a sve se redom čudile, što je uvijek zlovoljan. Samo je Eva šutjela kao zalivena. Niti je koga slušala niti išta primjećivala. Janko je maloprije prošao pokraj vinograda. Bila je upravo na rubu. Uzradovala mu se ugledavši ga tako blizu. Upravo joj od milja postalo vruće, pogotovo kad je stao. Stao je i stajao nepomično kao svetac na oltaru. Bože moj, lijep, zamaman... Nije mogla a da mu se ne osmijehne. Nije mogla zadržati srp, ruka joj klonula, pao je. Očekivala je nešto i s njegove strane. Ali on je pogleda mrko, ljutito. Pitao ju za ogrlicu. Pokazala mu je bez straha.

»Odakle ti?«, zareži oštar glas, da je zadrhtala.

»Ta kupila sam je od neke žene... nije iz našega kraja... dala mi ju je za tri dinara. Valjda ne misliš, da je na Mariji Bistrici bila samo jedna ogrlica za Betu!«

Lijepo se je snašla, nije ona luda, da bi nasjela. Namjere je nosi. Neka zna, da ima baš istu kao i Beta. To će ga gristi, to će ga prisiliti, da je tako lako ne istisne iz pameti.

K tome bi bila šteta, da takova ogrlica trune u škrinji. Nijedna joj nije tako lijepo pristajala. Beta se ne će usuditi ni da pisne. Boji se ona nje. I s pravom. Neka se samo boji. Samo kako da izbiје nju iz njegova srca? Zavrtjela mu je mozgom, zavrtjela. Nije njoj, Evi, rekao ni jedne lijepe riječi. Ništa. Pitao ju, čuo odgovor i otišao dalje s kosom na ramenu. Lijep, lijep... Nikad ga ne će zaboraviti. Ne bi ona za stotinu Trbuheka i njegovih korala dala jedne vlasi s Jankove glave. Pa da je zauvijek izgubljen za nju!? Ne, zauvijek ne!

Čim bi iz svog reda iskotrljala drač napolje, protegnula se »da poravna kosti« i pri tom krađomice pogledavala dolje na livadu, kojom su sporo odmicali kosci. Janko je bio zadnji i sam. Nadvitim gornjim tijelom mahao je raskoračen, držeći kosu kao da drži lako kokošje pero. Pod pravilnim polukružnim zamahom padali su otkosi umirućih trava, rasle hrpe malih tjelešaca. U toj smrtnoj pjesmi jače je zamirisala visoka pahovka s metlicom, lisičji repak starački klonuo. Smiljkita je rasula svoje žute cvjetice, bijela i crvena djetelina provirivala sa svojim bujnim glavicama iz otkosa, velika bijela rosulja rasprostrla svoje guste kite, da ih pospu Marijine suzice. Sve je to glasno umiralo i dizalo k nebu slatke mirise. Rezak fijuk odgovarao je na svaki zamah.

Janko je kosio. Činilo se naoko, da je miran. Ništa nije taklo crte njegova lica, ništa ih mijenjalo i raspinjalo. Niti se žurio niti odugovlačio. Nije se on latio kose iz poslušnosti prema ocu. U onome času poslušao bi svakoga, jer svoje volje nije imao i na svijest se spustila neka gusta magla. Da mu je tko rekao, neka ide po cesti, koja nema kraja, išao bi. Jednostavno bi išao i išao. Lako se poigravati s trenutačnim osjećajem. I njemu i svakome. Lakomisleni koraci se slažu sa svakom grubošću, nisu osjetljivi, ne znaju za bol, ne stide se ničega. Ali istinska ljubav zahvata sve dubine, sve vrline i sve mane. Radi Bete stidi se Eve i trpi, strepnja, da je nedostojan ne izgubi, utuvljuje mu uvjerenje, da je Eva slagala i ogrlicu joj je sigurno dala Beta. Ponos i ljubav lomili mu srce, pa ipak je ponad toga lebdjela hladna ravnodušnost i utuvljivala mu, da nije potrebno ništa poduzimati. U toj je ravnodušnosti iskršavao lik starca, njegova oca, do njega se blistala sjekira kao srebrna voda na mjesecini. Ispod starčeva čela zure u nj dva mala oka, probadaju ga, prijetu mu, ali Janko ne vjeruje, ne vjeruje, dok ne ugleda

sjekiru ponad svoje glave. Sad vjeruje njegovim očima. Sad zna da nisu lagale, da ne znaju za šalu, da nemaju osjećaja. Posve je siguran, da bi ga otac u naglosti bio ubio, da mu nije spretno pograbio ruku. A to je bol, koji niti blijedi niti raste, koji je jednak od prvoga trenutka svog postanka pa do vijeka, jer takav se bol ne zaboravlja. Janko će ga nositi, dok bude živ. U tome bolu ima jedna strahota, koju nikakvo vrijeme ne može izblijedjeti. Makar joj povod bila sitnica, makar je nastupila u trenutačnoj jarosti, ona je strahota, jer je od njegova oca. Janko osjeća, da je kao izgubljen. Među njima se otvorila i zja crna provalija. Kome raditi, za koga živjeti, kamo poći? Sve je zamagljeno. A ipak poći treba. Treba početi. Gdje, kako, što? Pamet mu ne zna reći. I ne trudi se. Ruke mašu, kosa reže, pahovke i djeteline ruše se s ostalim otavnim biljem, humak za humkom raste, livada vene, a Jankovo lice nepomično je i blijedo, ugaslo i mirno.

Mjesečev srp upalio se na nebu. Svijetlit će koscima i posao će za hlada biti ugodan. Barilce vina dostajat će četvorici. Janku ga i ne treba. Niti on pije niti ga tko nudi. Kosci su kao rudari: šute i rade. Njive su zamukle. Sve živo otišlo je pod svoj krov. Samo prepelice na mahove zalepeću u zraku ponad kosaca, glase se čeznutljivo i hite na laku noć. Njihov puć-pu-rić je siguran znak vedre noći i lijepa vremena. Puć-pu-rić, puć-pu-rić! Lepet, šum i — muk, u kojem će još sate i sate pjevati samo djeteline, rosulje, Marijine suzice i pahovke.

Jednu je pahovku Janko podigao, stavio ju u usta i sišući njen slatki sok stao se gubiti prema šumi. Još nije svršeno. Nije pravo ni počelo. Svršeno je samo jedno: upoznao je oca. A što se tiče Bete... To je početak. Treba se uvjeriti. Ponos time ne šteti. U kuću se nije ni navratio. Krenuo je poprijeko, preko brijega i njiva, krivudastim puteljcima, preko tuđih livada. Ne bojeći se pasa upadao je u tuđa dvorišta, preskakivao plotove, hvatao velikim koracima, i ni pola sata nije prošlo, kad se našao na pragu Borekovih.

S niska trama visjela je svjetiljka. Jela je kod stola zabijala čavlić u drveni žličnjak, koji se raspuknuo, pa mu je trebala otraga i naprijed uzana i čvrsta daščica. Dotle je Beta otirala majčinom dušicom zemljane mliječne lonce. Sladunjav miris ispunio je svu sobu. Obje se zaprepastile od začuđenja ugledavši Janka na pragu. U bijeloj košulji, zavi-

nutih rukava, podbočio se objema rukama, ispod brka mu probila metličava trava, i dugačka, a u koljencu slomljena, pala mu na razgaljene prsi, lice mu bilo blijedo, oči mutne kao od groznice.

»Dobar večer!«, javi se tiho, i pošto mu jednako odzdraviše i mati ga ponudi da sjedne, bude nešto veseliji. Pogotovu mu odlane, kad je Jela pohitjela u staju, pa je s Betom ostao nasamo. Sad mu se u njenoj blizini malone otvorilo nebo; bude uvjeren, da mu je njeno biće nenaknadivo, slatko i lijepo, da bez nje ne bi mogao poživjeti više ni časa. Lice joj je gorjelo od uzbuđenja, grudi se nadimale, oči potamnjele od nekog nemira, radi kojega se nije usuđivala ni da ga pravo pogleda. U desnoj je ruci držala čitavu rukovet majčine dušice i trla njime po loncu još brže nego prije, pa se mirisna biljka kidala i njeno iverje padalo po zemlji i bosim nogama.

»Betika...!«, šapne tiho, te su joj vjeđe zatrepale. Osjetila je, da mu na to ne može ništa reći.

»Betika...!«, ponovi jednako, zatim je uhvati za ruku i čvrsto pogleda. »Dolazim li ja k tebi kao budala ili kao pametan čovjek?«

Na te riječi Beta pusti, da joj smijeh zaori. Janko se smrkne i pusti njenu ruku.

»Čemu se smiješ?«

»Kako da se ne smijem, za pete ježeve! Zar ja znam, dolaziš li kao pametan ili kao budala. Ti valjda bolje znaš, što ti je u glavi!«

»Ja znam... Da, ja znam. Nisam budala. Ali ti praviš od mene budalu, kad si Krušnjakici poklonila ogrlicu, koja ti je bila uspomena na mene. Nisi trebala to učiniti, nisi smjela, Betika... Ja nemam namjere, da se s tobom poigravam. Ako ti je do mene toliko kao do crknuta psa, mogla si bar sačekati do zgođe i vratiti meni ogrlicu onda, kad treba da rekneš da ili ne. A ne ovako... Ovako, meni iza leđa odgovoriti, da mi se sad najgori izmet može ismijavati! Ja nisam tebe ničim uvrijedio i nisam to zaslužio.«

Izbacio je kao vulkan, razjađen i blijed kao mrtvac. U ruci je držao pahovku i njome stao lako i jednolično udarati po stolu. A Beta je vidjela, da mu ruka dršće. Zurila je u njega kao skamenjena, ne znajući, što da rekne. Kako je bila dosjetljiva, brzo je posumnjala u Evine prste, i osjeti potrebu,

da iz sve duše izvikne pravu istinu. No odmah se potom uplaši, da ne naškodi djevojci, pred kojom je udaja.

»Zar ti je Eva rekla...?«

Janko nije odgovarao. Beta nakon promišljanja izvuče iz škrinje mali zamotak i stupi pred njega, te stade razmatati. U ruci joj zaplavi niz sitnih zrnaca. Držala ga sa dva prsta, kao da će reći: evo, sačuvala sam, što je od tebe. Ali ona to nije rekla. Plaho je ogrlicu ponovo stavila u papir i zamotanu pohranila u škrinju, rekavši potiše:

»Toliko i sama znam, da se takove stvari ne smiju davati u krive ruke.«

Janko naglo ustane, korakne za njom, brz kao munja.

»Grano moja zelena! Be-tika!«, snažno je primi za ruku, htjede je zagrliti, privući je na prsi, ali ona se istragne i stupi na stranu, sva rumena od stida i uzbuđenja.

»Ne diraj me... Ne pristoji se to, Janko.«

Ali on se ne htjede suzdržati. Snažni ga osjećaji prožimali po svem tijelu, bio je opojen njezinom blizinom, nije vjerovao u nepopustljivost njena ponosa i ozbiljnosti, činila mu se baš sad ljepša nego ikad, pa ponovo pođe prema njoj i pruži obje ruke, s pogledom koji sve upaljuje i uništava. Beta zadršće. Izgledao joj je jači nego inače, snažan kao gora. Osjetila je, da pred tim likom mora klonuti, i ruke se kao same od sebe predale njegovima, no u tom trenutku rodi se otpor misli i najednom, sa svom neočekivanom snagom, potisne ga par koraka natrag.

»Ti me tjeraš? Tjeraš me iz svoje kuće?«, proizusti gorko i uvredljivo. No bila je i Beta povrijeđena.

»Iz kuće ne, ali od sebe! Ja sam poštena djevojka, Janko. Dok sam djevojka, nije mi gospodar nikoja muška glava.«

Bilo je u tome toliko ponosa i toliko ozbiljnosti, da su Jankovi obrazi od stida preplanuli vatrom. Bude mu neprijatno, te bi najradije nestao netragom. Stade se ispričavati meko i toplo:

»Ne srdi se. Ja te poštujem. Nitko te pod nebom toliko ne poštuje. Nisam te mislio uvrijediti. Ti znaš... Ti znaš, zašto sam sad ovdje...«

Zapletao je namjere, jer je posumnjao u njenu sklonost. Pokunjio se i zanijemio, a lice mu opet posta blijedo.

Šutjela je i Beta. Posegla je za loncem i nastavila prijašnji posao. Oštar miris majčine dušice svježio je zrak u sobi,

težak od petrolejke. Ispod oka je kradomice pogledavala na nj, a oko napupčanih joj usana titrao smiješak takova zadovoljstva, da bi zapjevala iz sveg grla. Drago joj je Jankovo otimanje, ta nije ona baš tako ravnodušna prema njemu! — ali ne smije se momku dopustiti, da odmah podigne krila. Bio bi to i grijeh. Ta oni si nisu još ništa. K tome nije vjerovati njemu. Predaleko je već pošao — s onom ... nesretnicom. Istina je, sad ne haje za nju. Ali može li takav, kad se oženi, ostati vjeran i dobar ženi? Bog to zna!

Unišla je Jela s punom muzlicom. Snježna pjena stajala je preko vrha i kotrljala se niz limenu posudu. Stavi je na stol i preko cjediljke pretoči mlijeko u zemljani lonac, prepunjen mirisom majčine dušice.

»Skokni još ti u staju, Beta! Daj Plavki sijena. Da malo očisti zube«.

Govorila je ponešto resko, malne otresito. Nije joj bilo pravo, što Janko dolazi u večernje doba.

»A je li vam tele lijepo, kumice? Bi li ga mogao vidjeti?«, ustao je već, da pođe za Betom, no Jela vikne na nju:

»Ostani ti ovdje i pospremi suđe! Idem ja s Jankom, da vidi naše tele«.

Povuče Betu s praga u sobu i ponudi Janku, da pođe za njom.

Ostavši sama, Beti dođe da se na glas smije. Možda bi to i učinila, da se istodobno nije rodio i neki strah pred majkom. Zlovoljna je, nešto se ljuti. Zacijelo zato, što je tako dugo ostala s njime sama.

Nije pravo bilo ni Janku. Ipak je s velikim zanimanjem ogledavao tele sa svih strana. Unišao je štoviše u ogradu, kako bi ga mogao izbliza prosuditi.

Jela je veselo primjećivala, ponijevši svjetiljku sa zidne police, gdje su bile poslagane četke i česala:

»Što veliš, Janko? Ha? Lijepo je. Bog nam blagoslovio sreću s njime! Kakvu samo lisu ima na čelu! Pa bijelo je po trbušiću. Pa pod repom! Baš je kao naslikano. Ako Bog dadne, mogla bi od nje biti krasna junica ... Krasna kravica! Ha? Što veliš ti?«

»Bez prigovora! Baš kao naslikano! Ali ovo ne ćete dati na reju?«

»Ni govora!«, klikne Jela odlučno. »Dvoje sam dala u Podolje, mojoj rodbini. Ima skoro tri godine. Za mjesec dana

vratit će mi. Kao kravice. Već su im polegle, vrijeme je dakle, da mi jedno i drugo živinče povrate. Ti ne znaš, što je bol za blaščetom, otac ti je bogat čovjek, niste se trebali dijeliti s takovim stvorom. Reja je za siromaške: nemaš dosta sijena, pa daješ na dogovoreno vrijeme tele drugomu siromašku, kome je rodila livada, ali opet nema rogatoga. Tako jedan i drugi dođe do blaga, siromašan podupre siromašnoga. Ali ne želim više doživjeti dan, da mi tele ode iz staje. Pa još ovakovo! Kakva će to biti kravica! Hvala Bogu, možda baš za Betiku«.

Oči su joj sjale od radosti, nije se mogla dosta naužiti teleta, koje je u ogradi obijesno skakutalo i blejalo u svjetiljku.

»A već ga odvikavate od mlijeka?«

»Jučer sam počela. Danas je više dospjelo u muzlicu, manje ostalo u vimenu, da pocmrka. Zato je nemirno. Hoće mu se k materi. A-ha, a-ha! samo se ti lijepo primiri. Sutra će u vimenu biti još manje«.

Milovala je životinju po vratu, a potom svjetiljku predala Janku, da je pridrži, dok donese sijena. Za čas je unijela veliki obrok, jedva ga obujmivši rukama, bacila ga ne ljestve, vodoravno pričvršćene o zid i nagnute prema Plavki, koja je odmah stala da njuši i izvlači između prečaga, očito zadovoljna, što ima čime da »čisti zube«.

Povratili se u kuću, sve tajeći misli. Jela ga ponudila da sjedne i iznijela iz sirnice bijeli sirac, te ga stavila na stol pokraj kruha. Nutkala ga da jede, da barem okuša i reče, je li sir dosta slan i dosta suh.

»Vina u nas nema, ali ne ćeš mi iz kuće, a da barem ne prigrizeš malo«.

Poslušao je protiv volje, hvalio vrijedne ruke i zalogaj, premda mu nije znao teka. Mislio je samo na jedno: biti što prije na čistu. Smjesti se još jednom na klupi, baci šešir od sebe, pogladi kosu i otvoreno pogleda Jelu u oči:

»Kumice!«, započne odlučno. »Danas treba da se sporazumijemo. Ja sam zreo i sposoban da se ženim. Srce mi je odabralo vašu kćer. Vi poznate moje prilike i znadete, da u Podbrežju nema oskudice. Ako ste vi i Betika za me, koliko sam ja za vas, onda molim Betikinu ruku, a velečasni nas neka što prije ozove«.

Izgovorio Janko svečano, pogledao jednu i drugu i čekao odgovor. Beta je naslonjena na ognjište nijemo zurila preda se.

Pogledi su počivali na njoj u očekivanju, da nešto rekne. Janko je bio nemiran, kao da sjedi na žeravici. Bojao se njena držanja, strepio, da mu ne vikne: ne! Toliko je izgledala hladna, toliko potištena, toliko zamišljena. Čudila se i mati, i nastojala joj zaviriti u dušu, pogoditi njene misli. Nakon duge i neprijatne šutnje javi se Jela:

»Ne mogu ja govoriti mjesto nje. Ne mogu protiv njene volje. A ne znam, što hoće. Što misliš, Betika?«

Bojala se i ona Betina odgovora.

A Beta je u sebi zatomljivala plač. Srce ju je vuklo k Janku, ali neki joj glas šaputao, da će, ako pođe za nj, stupiti na trnovit put, gdje je ne čeka ništa dobra. Neodlučna se obrati na mater:

»Neka bude onako, kako ćete vi reći, majko«. I htjede da izađe iz sobe, no mati je zadrži:

»Treba da si prisutna... Radi se o tebi. Sjedni!«, pokaže joj mjesto nasuprot, tako da je Beta bila u sredini za stolom. Čupkala je prstima Jankovu pahovku, nije ni podigla oči, no uši su napeto slušale. Mati je govorila polako i sabrano: »Evo si čuo, Janko! Ona nema ništa protiv tebe. Ali i ne će da poleti iz staroga gnijezda, dok ne čuje materin sud. Tako i treba. Nije ženidba na jedan dan, na jedan mjesec, jednu godinu. To je ozbiljna i sveta stvar. Tako kao i da se rađaš ili umireš: treba znati kamo ideš, čega sve ima u tvojoj torbi, hoćeš li k Bogu ili k nečastivome. Zato i nije dosta zaljubiti se. Mladim ljudima je to najlakše. Njihove oči uvijek nađu nekoga, kome poklone srce. I to je sveta stvar, Bog je tako odredio. Ali ipak to nije dosta. Mnogi se tako voljeli, uzeli i — bili poslije kao pas i mačka. Ja ne želim te nesreće nikome, a najmanje svome djetetu.

Lagati ti ne smijem. Ne zamjeri mi, što ti govorim istinu. Ja znam, kako se živi. I ovdje i ondje, i lijevo i desno, u Podolju i u Podbrežju. Vi ste Gušići dobri gospodari... Sva tvoja rodbina, pa i tvoji starci. No imaju ti tvoji ljudi jednu veliku pogrešku: lakomi su za bogatstvom. Janko!«

Tu ga Jela umiljato pogleda i glas joj bude nježan.

»Hvala ti, što prosiš moju kćer! Ali ja imutka nemam. Rano sam ostala udovicom, nisam ga mogla priskrbiti tolikoj djeci. Ja nemam dakle bogatstva, da ti ga donese u kuću. Potraži ti sebi bogatu djevojku. Moja Betika neka ostane u rodnoj kući. Poštena može biti i mora. Dobra može biti i

mora, pa ... što je Bog odredio, to će se ispuniti, kad bude za to vrijeme«.

Doreče čvrstim glasom i čvrstim pogledom. Janko se nijemo zagleda sad u nju, sad u Betu. Nije znao, kojoj da se obrati, što da rekne. Uvrijedila ga nije. Ipak je osjetio užtip Jelina prosuđivanja i bio siguran, da ni takovoj materi ni takovoj kćeri ne može laskati bogati krov, na koji se pozvao. Reče šapatom kao za se:

»Znam... znam... Ocu se mnogo zamjerava...«.

»Kako ne bi, Janko! Nisam čula jedamput, da je naprasit, nagao, lakom i... Sve do nedavno je duboko glibio u ponašanje sa ženskim svijetom. Blato kršćansko! Gledaj pak, kako Ivan zna biti surov prema svojoj Dori! Ja ne kažem, da je i tvoja ćud takova. Desi se često, da ni najbliži po krvi nisu nalik jedan na drugoga. Možda si ti sasvim drugačiji od njih. Svaka ti čast! Samo ja nemam bogatstva, a znam, da je zlo po sirotu, koja dođe pod bogat krov«.

Janko i opet osjeti užtip. Nije imao snage, da išta poriče. Ne da se sakriti, što je istina. Bilo bi uzaludno zaštićivati oca ili brata — ili i sebe, također krivca u njenim očima, jer je znala za njegov odnos prema Evi. O, kako mu je sad gnjusna Evina slika, koja mu je zalebdjela pred očima! Udario bi je nogom i pljunuo na nju sa svom žestinom. Da nije nje, sad ne bi trpio ovo poniženje. Prvi put je došao kao prosac i — odbijen je. On, Janko Gušić! Prvi put je zavolio, zavolio svim srcem, i ... ništa? Beta, Beta da je za nj izgubljena?

»Ne!«, ustane naglo i svaku primi za ruku. »Ja ne tražim nikakva bogatstva. Želim samo Betiku. Betika!«, upilji u nju ranjeni i topli pogled. »Ne odbijaj me! Trebaju li ti cipele, u kojima ćeš pred oltar, kupit ću. Imam ja par stotina na strani. Skrpila mi ih harmonika. Samo me ne odbijaj, ako me i malo voliš«.

Iz dubine srca kidao mu se glas, lomio se kao vapaj molitve. Beta je samo šutjela, ganuta do suza. Zamislila se i Jela, stala iznova u sebi prosuđivati, a onda rekne:

»Ako je tako, onda... Ja nemam ništa protiv toga. Samo ipak još promisli, Janko! A treba da pristanu i tvoj otac i mati. Ne zaboravi im reći, da Beta ne čeka baš njihova krova«.

Ponosito je uzdigla glavu, uvjerena da je stvar riješila kako treba: nije ga odbila, a ipak je sve iznijela, što joj je na srcu i sačuvala pritom čast svoje kuće.

Janko se očito razvedrio, uvjeravao da će njegovi roditelji ne samo pristati, nego biti i oduševljeni.

»Samo nemojte Betiku obećati drugome!«

Jela se srdačno nasmije:

»Kako bih ja mogla nju obećavati! Nisam je obećala ni tebi. Nisam ja njen gospodar, makar sam joj i mati. Treba da i ona sama još razmisli. Treba još malo vremena... Treba da čuješ njen odgovor.«

Janko sad stade navaljivati moleći je, da kaže barem jednu riječ, kako bi se mogao nadati sretnome danu, no Beta ne htjede ni čuti o bilo kakvoj odluci. Odrešito progovori:

»Vidjet ćeš!«

Nije se tome nadala ni Jela. Ispratila je Janka pošto se izrukovao s Betom i za čas se vratila. Dočeka je još veće iznenađenje: Beta je plakala podvivši ruke pod glavu, koju je položila na koljena. Tako skutrena sjedjela je kod ognjišta na velikom panju. Neko vrijeme ju je motrila, oči joj se zasuzile, a onda ju lako dirne u rame i prošapće:

»Ne plači...! Zašto... plačeš?«

Umjesto odgovora Betina se ramena jače zatresu. Ne htjede joj reći, koliko ga voli, a koliko ga se boji. Teško joj je pomisliti, da pođe za drugoga, a teško zauvijek zakoračiti u onu kuću. Bogata je, bogata... a ona je sirota. Ne zadnja, ne, kod Borekovih se pristojno živi, ali za njih najveća sirota. Kad bi na svoja leđa naprtila svoju kuću i marvu i šest jutara zemlje, pa im sve to donijela, bilo bi još uvijek premalo, jer ono su ljudi, koji se za stolom ne križaju, koji se grijeha ne stide, pa ne mogu cijeniti ono, što Beta najviše cijeni: svoju čistu dušu. Sebe donijeti u kuću — više je od svega na svijetu; trebali bi da budu sretni, što im hoće doći i sjesti s njima za isti stô. Pa ipak je naopako: ona ima biti sretna, što joj je dopušteno unići. Ona — sirota! Istina, Janko je voli. Ali zar nije već volio drugu i našivio se tajnih noći? A ona, Beta, voljela je samo njega, i nikoga više. Njena mladost netaknuta je sačuvana i buja od nevinosti i ponosa, od stidljivosti i samosvijesti, svježa kao gorski potok, snažna kao mećava i oluja. Očekivala je ljubav dostojnu svoje ljubavi. Znala je, da će jednoga dana morati ostaviti rodnu kuću, kao i tolike djevojke. Ali donijeti svu sebe njemu, kome je u srcu izdahnula već jedna ljubav?

Svu dušu joj je pritisnuo teret poniženja, a bol se izljevao u tihome plaču.

»Pa nisam... Betika... ništa rekla krivo! Naprotiv je vidio, da se ne jagmimo za podbrežanskim krovom.«

»Dobro... dobro ste sve rekli«, mucala je plačljivo. »Sve je dobro... kako ste rekli. Meni je samo žao... Žao mi je ostaviti ovaj dom. Nigdje ne ću biti tako sretna.«

Jela se pod silu nasmije i potapša je po ramenu:

»Ajde... ajde...! Ne govori tako! Isus je rekao, da žena mora poći za mužem. Bome ne ćeš svoje djevojaštvo prosjedjeti kraj matere. A ne će ti ni mati ostati na tome svijetu za sjeme. Ne dao Bog samo veće nevolje, nego je današnja. Ako ne ćeš — ne ćeš! Ako hoćeš — hoćeš! Djevojka si na mjestu, pa se možeš odlučiti, ali dakako i materi svojoj povjeriti, što namjeravaš. Čudnovata si ti... Betika, malo čudnovata, kad te je baš kod dvanaestog prosca obuzela tuga te plačeš. Baš te je sad moralo nešto ganutik.«

Sipala je kao sama za se i na dušak ispriopovijedala, kako je to bilo kod nje, kad su dolazili prosci.

»Istina je, proplakala sam malo i jako. Upravo kad me zaprosio Nikola, pokojni tvoj otac, Bog mu dao duši lako! Da je barem on živ! Koliko bi nam bilo i ljepše i bolje. Moglo se s njime govoriti kao ni s kime na svijetu. Pametan, pošten, nikad ne bi pojeo, a da ne podijeli sa ženom i djetom. O, da je živ!«, zatvori oči, iz kojih se domala izlile dvije suze. Potom sklopi ruke i prošapće: »Hvala ti, Bože! Na svemu!«, a kćeri rekne: »Ne plači! Ne koristi plač. Dođi, da se pomolimo Isusu i Mariji. Ne zamjeri meni, ako sam sirota izgovorila što preko tvoga srca. Bog će učiniti, kako je najbolje. Pomolimo se, Betika, pa ćemo onda na počinak.«

Beta sad brzo ustane. Lice joj bilo vlažno od suza. Približi se k materi i obje pokleknuše pred sliku Isusova Srca. Srca puna pouzdanja, vjere i ljubavi tonula su u toplu glasu molitve.

Tiho. Muk. Svaka je ronila u svoj život: mati u prošlost, Beta u budućnost. U mislima se povezivali doživljaji, prebirali otkosi njihovih ljepota i bolova, mukotrpnosti i radosti.

»Hvala ti, Bože, na svakome danu!«, zadršće nad materinim usnama, da se ponovo izlije na njih blagoslov Očenaša, koji je mekanim glasom pratila Beta, ispranih očiju od suza i sumornih crta od plača.

Negdje je iz nedaleka dopirao lavež pasa i cijepao ljepotu jesenske rane noći, kad se iz vinograda diže čeznutljiva pjesma zrikavaca, a pokošena otava i svi zadnji plodovi jače izvijaju mirise širom kraja. Mjesečev srp je na svodu zgušćivao svoje zlato, postajao sve tamniji, pa su mahovinasti sagovi šuma bili već uznemireni lakim poigravanjem isprepletenih sjena. Zamjetljiv povjetarac dizao je lišće i nježne grane, strujao s gore nakupivši po zemlji sve mirise i ponešto vlage od noćne rose. Janko se polako uspinjao šumskim putem. Susretao je žene i muškarce, gotovo sve susjede Borekovich, porazgovorio se sa svakim, jer ga je svatko zapitkivao, »što ga nosi ovim krajem?« Svakome je slagao drugačije, kako mu je već palo na pamet. Ne hoteći da se još napreže dosjetkama, kojima i onako nitko nije vjerovao, odlučio da će sada on prvi izdaleka započeti razgovor sa svakim, koga samo zapazi da mu dolazi ususret, i tako ga dugo zapitkivati, da ne će dospjeti da on to čini. Jedva se nađe na otvorenoj čistini, zamijeti nedaleko dvije prikaze, mušku i žensku.

»Odakle vi? Dobar večer!«, klizne i požuri, da ga ne bi zadržavali. Za čas je stajao licem u lice s Markom. Eva je ostala postrance za dva-tri koraka. Ni jedno mu ne odgovori ni na pitanje ni na pozdrav. Iz Marka je sijevala mržnja, oči su mu plamtjele kao dva upaljena ugljena, teške ruke nemirno visjele kao dva bata, spremna da mrve. Turi ih u džepove od hlača, pristupi k Janku tako blizu te su si osjećali dah, podigne drskom hrabrošću jedno rame i protisne kroz zube:

»Što se ti vucariš ovud? Ha? Hoćeš li da ubijem još jednog brata? Ha? Tebe?«

Val bjesnoće zahvati ih obojicu, za tren su ležali na zemlji, valjali se, grčevito i snažno hvatali za ruke i za grkljan, sad jači jedan, sad drugi. Janko je ipak malaksao, te se činilo, da će podleći. Pritisle ga Markove prsi, kao da se pećina svalila na nj; jednom mu je rukom zahvatio kosu i udarao glavom po zemlji, a drugom stiskao grkljan, urlajući muklo i nerazumljivo ali jezovito, tako jezovito, da se Eva od užasa rasplakala, priletjela i stala ih rastavljati. Uzalud. Marko je odgurne sa svom žestinom. Janko je već preokretao oči i ležao ispružen, tek kojiput zatrzavši. Eva se najednom dosjeti, da ponovo priskoči. Baci se gornjim tijelom na Marka

i zarine mu zube u rame, snažno, duboko, dugo, dugo. Markova je ruka popustila, Janko oslobođen dahne, pribere snagu da se izvuče i odskoči u stranu. Pridigne se i protivnik, brz kao munja, ne znajući na koga da poleti.

»Ugrizla si me, kujo... Oderala meso... Do kosti si zabola. Krv se izlijeva... Kuja! Da spasiš njega... A rekla si, da voliš mene. Voljet ćeš me, voljeti! Oj, noćas ćeš sa mnom bdjeti u šumi. I tvoja će krv poteći, sve prutove ću na tebi izlomiti. A ti... Ajde pokušaj!«, okrene se Janku i zavine rukave. »Zadavit ću te jednom rukom. Ti hrabro Betino pile! Stupi naprijed, kukavice!«

Janko plane, poleti, jednu mu nogu podmetne iza koljena i divskom snagom nagne gornje tijelo, te je za tren ležao Marko na zemlji. Nanovo započe odupiranje, bijesno rvanje, muklo rezanje i davljenje, smotali se u klupko, nije se vidjelo tko je jači. Eva se bojala nesreće, strepila je nad Jankom, a opet je drhtala od pomisli, da Marko bude slabiji, radi čega bi svu krivnju bacio na nju. Strah, strast i ljubomora kao da su napeli i njene mišiće, ulili joj hrabrosti te zamalo bude među njima, sad u prilog jednome, sad drugome, dok naposljetku nisu toliko iznemogli te se rastaviše.

»Nemojte više... Kao Boga vas molim... Nemojte. Mogao bi tko nadoći... Bit će sramote. Još će svijet mene kriviti.«

»Ej, ne bi on ostao živ, da me ti, kujo, nisi ugrizla! Neka ga samo još jedamput sretnem ovdje...! Tražit će svoje kosti!«

Janko se podrugljivo osvrne i prezirno će:

»Ti ćeš tražiti svoje škiljavo oko, ćoravac! Još bi meni određivao, kojim putem smijem ići. Zar da se tebe bojim, tebe? Pokušaj još jednom, pokušaj! Na komade ćeš se kotrljati niz brijeg kao razbita tikva.«

Marko škrine zubima, stade proklinjati i psovati, prijetiti i izazivati. Eva ga umirivala, stala tijesno uz njega, te su im se tjelesa dodirivala, mekano ga i toplo molila, da se kani tučnjave i pođe kući. A on ju je nijemo gledao, slušao i stao se smirivati.

»Obojica smo jaki, veliš? A tko je jači? Zar on?«

»Nikako! Ti si jači!«, šapne tako tiho, da je samo on čuo, a zatim ga povuče za rukav i glasno će: »Al pođi kući. Pođi! Ja moram ići... Kasno je...«

»Stani! Nikamo!«, zagrmí gromko. »Sa mnom ćeš. Rekla si, da me voliš. Oj, da me nisi ugrizla! Bila bi najbolja na svijetu. Eva, Eva...!«

Obujmi je oko pasa i otklizi s njome niz brijeg. Ona se još jednom okrenula, ali Janka nije bilo vidjeti. Progutala ga noć.

Hitio je, kao da ga gone vještice. Bilo mu je da prokune današnji dan. Harmonika, sjekira, Beta, Marko, Eva... Sve se to splelo u klupko zmiya, koja god glava izviri, svaka ga štípa o srce. Bilo bi drugačije, da ga je Beta razveselila barem jednom slatkom riječi. Ništa. Kao ribica mu se otela iz ruku. Prepustila je odluku materi. A mati, Jela Borekova... Podsjećala ga sviju vragova. Sviju grijeha i mana oko imena Gušić. To poniženje kao da je najžarče, i peče najljuće. Ima u njemu istine, koju razum ne može predvidjeti. Ali dokazat će on — misli sam u sebi —, da je ne samo vrijedan Bete, nego i ona može da bude ponosita, što ju je zaprosio Janko Gušić! S Evom je svršeno. Ne bi zaista ni čizmu otro njenom suknjom, makar je Marka ugrizla i luđaka spriječila, da ga ne zadavi. Ima ona svoje račune... Lovi ona, lovi... Da je sad pred njim, imao bi volju, da joj pljune u lice. Ono lice, koje je do nedavna obasipao žarkim cjelovima, te je plamtjelo kao razgoren oganj... Ta prokleta vatra! Kad se sjeti svega, malo da opet ne postane mekan i slab. Ali ne, ne i ne! Ženit se mora, hoće li da u miru živi s ocem. A Eva nije da mu bude žena. Takove se mogu voljeti, kad se rijetko kad vide. Kao žena bi ga iznevjerila u svakoj prilici. Nakiti bi požderali i kruh sa stola. Đavo je došao baš do jednake ogrlice, kakova je i Betina... I već se splela s Markom. Bestidnica! S njom je kraj. Kraj zauvijek! Beta, Beta, Beta! Ona mora da donese mir u kuću. Ona mora da usplamti za njim i bude njegova. Neka Selo zna, da mu je uspjelo dobiti onu, za kojom su se mnogi uzalud otimali. Treba stvar privesti na kraj što prije. Drugačije bi stari zaista bio kadar da ponovo uvede Ivana u Podbrežje. A onda...? Janko, fućkaj! Stari umre, brat sve pograbi u svoje ruke, a ti se potucaj i skapavaj o suhu kruhu! Ne, ne! Pamet u glavu, Janko! Ne krzmaaj, ne budali! Malo si se već okliznuo na poštenju. Doduše, svijet muškarcu ne zamjera. Pogotovu ne mladiću takovih pleća i bedara, da se sva zemlja trese pod njegovim korakom. Al — pred Betom si se okliznuo i pred Jelom. Zato se nisu odmah

obliznule, kad si zaprosio mladu, nego su te malo i ogreble. E, čestite žene, pa što ćeš? Moraš ih štovati, htio ne htio. Poštenje im je kao u sveca na oltaru. Al vrijedi i podbrežansko gospodarstvo! Vrijedi i momak. Da ga nije Marko iznenadio, ne bi dospio pod njega i zamalo se dao zadaviti. Nije očekivao, da će ići tako oštro. Poslije... stisnuo je on škiljavca, da je omlohavio kao izmrcvaren miš. Drugi put će ovud batinom, kojoj je dolje željezni šiljati klin. Neka ga samo pusti na miru. Janko ne će prvi zapodjeti kavge. Nije on seoski svadljivac. Janko je — Janko Gušić, sin najbogatijega gazde, pametan, trijezan i vrijedan. Otac mu doduše svega ne priznava. Da je moguće, danas bi se sigurno i odrekao očinstva. Podigao je sjekiru na nj... Prokleta sjekira, kako ga peče! Da nije bilo njegove pameti te glavu u pogibeljnom trenutku odmaknuo... bio bi sada leš, a otac bi svezanih ruku klipsao pred žandarima. Luda stara! Al ne smiješ mu reći, da je luda. Ti, Janko, moraš biti luda i plesati po njegovoj volji. Takav je red. Drugačije... možeš kud te oči vode i noge nose. Bez doma, bez kruha, gô i bos...!

»Nema druge — popustit se mora. Takav je red«.

Šapne tiho, i oprezno se ušulja u dvorište. Sluga je na mjeseci čistio još valov, natrunjen zobnom slamom.

»Reci mi, Glista, kakve je volje bio večeras stari?«

»Nikakve!«, otresito odsiječe Blaž. Bio je ljut, što mu Gušić ni navečer nesamo nije ponudio čašu vina, nego je nanjušio, da je prozor podruma otvoren, pa ga je Blaž svojom rukom morao zabiti. Kad je svršio, stari je žmirnuo na nj jednim okom i lukavo se nasmiješio. Tako je sve propalo, kapljica je za nj postala nedostižna... Vrata zaključana, prozor zabít. Crkni Blaž, crkni.

Janko je stajao i promišljao.

»Je li već dugo što spavaju?«

Blaž nije odgovarao. Pomicao se oko valova kao kolac, koji se začudo svija.

SEDMO POGLAVLJE

Gotovo svu noć proveo je Gušić u besanici. Sve ga nešto uznemirivalo, mučilo i nije mu dalo spavati. Nekoliko puta se u postelji pridignuo i viknuo na ženu: »Čuješ li?«, ali nije dobio odgovora.

Starica je u drugoj postelji kadikad namjerice zahrknula, kako bi izgledalo, da joj je san čvrst, samo da je pusti u miru i da bi mogla počinuti, »kako Bog zapovijeda«. Barem da joj otpočinu stare kosti, kad već ne može spavati, nego svakog časa mora slušati njegovo zanovijetanje. Uzdisao je, potiše sam sa sobom razgovarao, pomalo psovao i pljuvao nadaleko, prema sredini sobe, s takovom žestinom, da se je pljuvanak rastegnuo kao traka, a Katica, sirota, na silu zasvirala nosom pjesmu najdublje sna i u sebi vapila, da je Bog očuva nečastivoga. Voli nečastivi noću dolaziti u pohode, osobito starim ljudima, kojima je duša natovarena svakakvim smećem, pa sjeda čovjeku na prsi, uvaljuje mu se unutra sve dublje i sili tako, da se čovjek čisti, da izbacuje ispljuvke, da bulazni, da ne može spavati ... a uistinu to grize dušu, očuvaj nas Majka Božja Bistrička!

Toma je napola lud, sve računa i sračunava, okrivljuje djecu za svaki dinar, što je izdao za težake. Kamo će dovesti toliki troškovi? Jesenski mjeseci sipaju poslove kao djeca iz šeširića orahe. To samo radi i radi. Drugi dan opet radi i radi. Treći dan opet isto. Dan za danom, sedmicu za sedmicom radi i samo radi. Kao što rijeka samo teče i teče. Težaci svaki dan odnose gotov novac, oko sedamdeset dinara ... A kad dođe oranje, kao baš ovih dana, naraste povrhn toga još trideset dinara svaki dan. K tome dodaj kosce ... U-u, da poludiš! Danas otišlo iz kuće pola svinjčeta. A zašto, čemu? Stari sve misli, ispituje, prevrće, ogledava sprijeda i straga, gore i dolje. Vraća se u prošlost, ponire u budućnost. Ne bi žalio ni novaca ni truda, da mu je zajamčen život još kojih deset ili dvadeset

godinica. Znao bi onda, da za sebe radi. Ali drugačije izgledaju Božji računi, ne znaš, kad će te stisnuti, da ih isplatiš. Dojaše smrt na konju ... S kosom na ramenu. Nitko je nevidi. Samo osuđenik. I bez pitanja, bez ispričavanja, jednostavno lijepo zamahne i — fijuk! Ode Tomina glavica, sveti Bože! Siromaha te onda predaju polovicu na milost i nemilost glistama, a polovicu ... Otrpneš pred Božji sud, o milostiv budi! Ode, sve, propalo sve, nestalo svega. A u Podbrežju se debelo smiju. Sjeli za prostrto i krcato. U rukama im svi ključevi, pod nogama sva zemlja njihova, mili Bože! U nemaru se i lijenosti domogli bogatstva, sreće ... Pa još onaj tuđinac, Plečko! Ej, nije on badava režao na Magdu! Bila je još malena, još u kolijevci, a da mu nije takla srce. Utuvljivao je sam sebi: pa nemoj, čovječe, dijete je dijete, bilo muško ili žensko. Uzalud! Žensko je žensko. Znao je, da mu ne može donijeti nikakva dobra u kuću. Ono samo odnosi, umjesto da donosi. Mati je zagovara, veli, da nije Magda kriva, što Plečko otvara laloke pa čeka, da mu tast baca u gubicu jutro po jutro. Ej, nije kriva! A koja žena ne drži s mužem? Zar nije i Kata — ima tome blizu trideset godina — za volju njemu, Tomi, klipsala k općinskom bilježniku, koji joj je sastavio tužbu protiv oca, staroga Lisjaka? Sve je dobro prošlo, poučio ju je Toma, što smije reći, a što zatajiti. Na sudu su prisegli. I on i ona. Ispalo je baš kako je želio. Makar se stari Lisjak nakon njihove prisega rasplakao kao sivo jesensko nebo, a Kata se, nakon njegove brze smrti, nije noću usuđivala izlaziti ispod krova, sve dotle, dok je Toma nije poštenim batinama izliječio od lažljivih utvara.

»Čuješ li?«

Ništa. Što ju je briga. Ljepše je hrkati, dok se on muči ...

Pokušao je i on da zaspi, premetao se s boka na bok, ali nikako da se smjesti. Krive su Katine ruke, koje ne znaju i ne mare načiniti ležaj. Kriv je prevelik napor, koji više nije za njegove godine. Kriva su djeca, koju je postavio na noge, a ona ga ne oterećuju. Pa da ne psuješ, pa da zaspiš!

Iza svega toga stajao je u pozadini lik staroga Lisjaka. Sav je osut nekakvim mrtvačkim iskricama, od kojih se sja i svijetli tu i tamo: po kosi, debelim brcima, dubokim očima. Sve silnija svjetlost prodire iz njega, pada na Tomu i hoće da ga nešto uguši. Bože dragi, kakve su to ludorije? Lisjak ga poziva na drugi svijet, pred Božji sud ... O, Bože dragi, očuvaj

ga napasti, drugačije će biti zlo. Pridigne se Toma i sjedne u postelji. Smještao se kao kvočka na jajima, htio je da se osjeti sigurnim. Disao je teško, glasno kašljao i pljuvao sa svom snagom.

Makar je kao zadušljiv konj, nije on star čovjek. Ima još prava na kojih trideset. Što bude više, ne smeta. Čvrste je on korenike, svi su njegovi doživjeli osamdesetu. Krepak je, još je mlad. Mlad kao onda ... kad mu nitko nije bio ravan, i djevojke odlazile s Podbrežja zažarene kao ružice ... Pa Cvijeta ... Cvijeta! Gle, baš prokleta! Lisjaka staroga nestalo, a na njegovo mjesto stupila Cvijeta. Voda joj curi niz tijelo, cvokoće zubima. Sirotica ... sirotica. Pođi i ti, odakle si došla, i poćini u miru. Nije Toma ništa kriv. Krv je kriva, bedasta krv. Sutra će pozvati šurjaka, da mu pusti žilu.

»Uistinu!«, udari se po čelu. »Kako se nisam prije dosjetio!? Čuješ, Kata? Da ti već jednom ne pukne ta trublja! Ništa! Što je briga. H!«, zamisli se, i nakon kratke šutnje ponovo će: »Katica! Na Malu Gospu mogla bi opet pohoditi Majku Božju Bistričku ... Glisti sam već naložio, da kupi kod židova novi bič i bičalo ...«.

»Ha-a?«, pridigne se sad starica i odgrne rubac s uha. »Što si rekao, Tomica?«

Gušić se nasmije, a potom udri da je psuje, kao o pokladama, kad svijet podivlja.

»Prije nisi čula, kad sam te zvao? Istom ti je sad pukla trublja? Vozila bi se, vozila? Na proštenje, na proštenje? Dio, na proštenje! Što me briga za cijeli svijet! Glavno, da se poda mnom vrte kotači. A stari neka crkne. Sad je Tomica, slatki Tomica? Samo da namami Tomicu, pa da Tomica pobenavi i na Malu Gospu zaista upregne za babu ... E, ne ćeš, ne ćeš! Istrošili ste vi mene, istrošili. Danas je otišlo pola svinjčeta. Prazni se moj džep, prazni, za vas, pseta ... Po cijele noći ne spavam, a danju teglim kao cigansko kljuse. Al nikoga briga za to. Neka se stari ruši ... iz dana u dan ruši ... Što prije, to bolje. Što gore po njega, to bolje po vas. Kud je Janko otišao sinoć? Otjerao sam ga na otavu. Poslušao je ... Trebalo je, dakako, najprije rascijepati harmoniku, pa da posluša. I kosio je koji sat, a onda najednom ... progutala ga zemlja. Kad se je povratio i da li se uopće povratio, ne znam. Ni ti ne znaš. Što te briga?! Jeste vi gadovi, jeste ... Ne znate cijeniti žuljeve, i krušac, i krov nad glavom. Sve je to premalo.

Vrijedno da se popljuje. Hoće se vama gospodskoga života. Ništa raditi, samo žderati. Jedan će svirati, ostali plesati, pa huja-haj! A onoga, onoga, koji je sve to sticao i privrijedio, njega neka đavao nosi. Drugoga nije ni vrijedan. Svi živi i mrtvi ustaju na me kao na lopova ... Htjeli bi mi oderati kožu, objesiti me na šljivu, pa da isplazim jezik. A kakovo sam zlo načinio kome? Ni živome ni mrtvome, ni Božjem stvoru ni crvu. Bože, Isuse, kakovo zlo ... ja, Toma Gušić ... ? Samo dobro hoću, samo dobro ...«.

Nenadano ušuti i zaplače. Glava mu se tresla, spuštена na razgaljene prsi, obrazi se naduli i usta razvukla. Žuljevite ispućane ruke ležale su otvorenih dlanova na crveno isprutanoj perini, disao je zasopljeno, a u prsima mu hroptalo. Ipak se Katica nije uplašila. Ta nije to prvi put! Bilo je već takvih noći. Što ćeš, kad čovjeka uhvati, pa ga drži? Najbolje je pustiti ga na miru i sazivati Božji Križ, da otjera nečastivoga. Najbolje je ...

Potiho ustane i odšulja se do ormara. U tami je napipala staklenku s već osušenom borovom grančicom. Tankim je usnicama brzo prebiralala, križala se, a potom izlila na dlan blagoslovljene vode, okvasila u njoj granu i u zraku načinila znak križa: »Kao što je sveta svaka ova kap, nek više nije zlu duhu ovdje trag! Otiđi, nečastivi, u pakleni ponor, ime Božje neka vlada u kući našoj, amen!«

Izgovorila je pobožno i tiho, čestito orosivši njegovu glavu. Šutio je, nije ga smetalo. Naprotiv, bivalo mu lakše. Zle su ga misli stale ostavljati, sve više se smirivao, vrućoj glavi prijala je hladna voda. To više, što je sveta. Rado se on izrugivao svetim stvarima — oprosti mu Bože! — ali sada osjeća potrebu za njih, vjeruje u njihovu moć. Božje ime neka vlada u kući, Božje ime ... Kako je to Kata lijepo izgovorila! I svoju je glavu pošćropila ... ah, dobra njegova Katica ... I legla je Katica ... Bože moj, pa nema on ništa protiv nje. Nego tako ... moraju se malo pritezati vojke gospodarstva. Kakav bi on bio gazda, da nije strog? Jezik ti budi oštar — a dušu duboko uvuci u se, da ne opaze, kako je dobra i mekana ta golubica.

»Hladi te, Kata?«

»A-ha, hladi ...«

»I mene ...«

Prekrsti se Gušić i legne, sumoran i izmoren na mrtvo ime. Zamalo je zaspao čvrstim snom, dišući na usta tako

otegnuto, kao da vjetar duva. A Kata je blagoslivljala staklenku, vjernu pomoćnicu u svim noćnim nevoljama, zaštitnicu bolesne stoke i čovjeka protiv nečastivoga.

Pijevci su već kukurijekali, minuo je treći sat. Još malo, pa će trebati da ustane. Najbolje je, da više i ne spava. Moglo bi je prevariti, da se prekasno probudi, a onda — pomози Bože! — pobjesnio bi Toma do kraja. Magarac, prevario ju je... Oh, povjerovala je, mislila je, da je doista došao najednom k pameti, te uvidio, da bi bilo sasvim pristojno, kad bi i o Maloj Gospi pošla na proštenje. Ta sav čestit svijet hrli i po nekoliko puta na godinu k Majčici Božjoj Bistričkoj, da isprosi milost i očisti dušu. Tamo je sve veselo i sretno. To se pjeva, to se svira, to se moli i jede... a sve u miru Božjem. Nitko te ne grize i ne progoni. Pa ona, Kata Gušić, najbogatija žena u Velikom Selu... ona bi baš trebala da prednjači. A kad tamo, baš je protivno. Muči se kao zadnji prnjavac, ne zna ni za kakvo dobro. Jednom ju je obradovao i dopustio, da se nauživa svijeta, pa i to mora skupo plaćati. Nikad mira, otkad je bila kod Majke Božje Bistričke. Sirota, sirota, stara sirota... Zaplakala bi sama nad sobom. Kad bi Bog dao, da mu se jezik osuši! Prva bi darovala svijeću za oltar.

»Što ti je barem harmoničica bila kriva? Dao je za nju oko pet stotina. Čim je odslužio vojsku i skinuo sa sebe one... ropske prnje... koje mi otele dijete i blizu dvije godine ni vidjeti ga nisam mogla... čim je prnje odbacio sa sebe, prvo mu je bilo, da poleti u dućan i kupi harmoničicu... Što ti je ona bila kriva?«

Razjađena se pridigla i zagledala u mraku prema njegovu uzglavlju. Nije dugo vjerovala, da uistinu spava. Nije on gluplji od nje, možda se samo pretvara.

Ali iz usta je pravilno duvalo. Kao da potpiruje vatru.

Klone konačno i svenulo tijelo Katičino, stisne se pod debelu perinu i zaspi spokojnim snom.

OSMO POGLAVLJE

Već se odavna težaci postavili za svoj posao i Blaž o sedmom satu po treći put nahranio konje, kad je gazda izmiljio iz kuće. Ponešto bljedahan, s nabreklih podočnjacima, gledao je mrko ispod spuštenih obrva, zagrizao u komad narezane slanine i pozvao ga, da ide u kuću i uzme isto takav komad.

»Već te čeka na stolu. Samo ako si zavrijedio! Ako nisi iz podrumskog prozora izvukao čavle, koje si sinoć zabio — he-he! Al nemoj ti... Glista... nemoj sa mnom zbijati šale. Ti znaš, da ti ja ne uskraćujem ono, što te ide. A što te ne ide, bogme ne ćeš ni ti silom oteti. Mlad si još, za piće sasvim premlad. Ja u tvojim godinama nisam imao na volju ni vode. Drugo je, dakako, kad se teško radi. Al nemoj ti svoje vojke mjeriti plugom, pa kosom! A težaci su dolje?«

»Jesu!«

»Tko je sve došao?«

»Ne znam.«

Starac ga oštro omjeri, ali ne rekne ništa, nego tek zapita:

»A Janko, dakako, nije kod njih, zar ne?«

»Ne znam.«

Gušiću je bilo, da uskipi. Kakvi su to odgovori? Ali što može? mislio je slegnuvši širokim ramenima. Kakvi ukućani — takve slugе.

Dok je Blaž unišao u kuću k zajutarku, pošao je Gušić u staju, da vidi, kakav je red. Našao je sve u najvećoj čistoći. Pod kravama i konjima nasuta slama, pomiješana hrastovim lišćem. Tako treba! Bila bi šteta steljiti tek slamom. Krave su već bile podojene, blato s njih išćesano, dlaka očetkana i sja se, osobito na konjskim bedrima, koja ne možeš a da ne podragaš, koliko su obla, napeta i čista! He-he!

Od milja se Gušić smijao, prislanjao lice sad Sokolu, sad Cezaru na njušku, a oni su ponosno i obijesno dizali glave, pa se čas prepuštali, čas otimali njegovu milovanju. Da bude

veselje veće, Sokolu najednom zadršće njuška, malo se rastvori, nozdrve zaigraše i pr-rah! izleti stotinu pjenastih kapljica i razleti se po gazdinu licu kao kišica.

»Kišeš, mrcina, kišeš ... he-he! Nasolio si mi i u oči i u usta ... mala mrcinica ... he-he! Neka ti je, neka!«

Privine tu njušku na prsi i baršunastu potapka nježno, koliko je samo mogao. I krave su podizale glave i gledale prema njemu velikim dobrim očima. Ne, ne možeš tome odoljeti. Voli on i njih, pošao je redom od jedne k drugoj, potapkao svaku po vratu, po njuški, kraj repa, pa malo odstupio i sretnim ih pogledom promatrao sve tri. Kod toga mu oko pane pod jasle. Nešto je bijela izvirivalo iz hrpice sijena. Prigne se, razgrne i podigne: komadina kao kamen, a opet nije kamen. Krave su najednom pružile vratove i otimale se da dosegnu. Olizavale su pomamno. Sol!

Zamisli se Gušić, začuđen kao malokad u životu. Stvar je nesumnjivo Glistina tajna. Kupuje on sol kod židova, samo za čije? Od svoje stotinjarke mjesečne? Ili krađe, pak nosi židovu u zamjenu? Sunce žarko, ne izgleda tako nepošten!! Ne, ne! Krasti nema ni prilike. Ili kad bi već i krao, nema prilike da odnese. Ipak ... čudnovato je, da bi siromah kidao od svoje male zaslužbe ... A možda je upravo to, i samo to. Voli on blago kao rođeni život. Jest ... jest! Pred godinu dana odselili mu roditelji u Slavoniju. Roditelji i braća. Djece mnogo, a sirotinja gola i bosa. Tad je Blaž već treću godinu služio kod njega. Bilo mu ljepše nego ikada. Bio je barem sit i obučen. Ipak se pojagmio za boljim, otkazao službu i pošao za svojima. Ne prođe ni mjesec dana, kad eto Blaža natrag. Došao pješice, mrštav kao šumska osa, odrpan, bos, gladan i žedan. Nije mogao da se privikne na novi život u tuđem kraju ... Nije mogao da zaboravi Hrvatsko Zagorje. Još bi nekako, da ima bregova. Ali ravnica, ravnica i ravnica ... to je da crkneš. H, a možda se je dječak otuđio majci i ocu ... možda je više osjećao za Gušićev dom, nego za svoj, gdje te bije sva bijeda i neimaština ... da crkneš. Desetero djece ... oslobodi nas Bože! Šest jutara zemlje ... pa ni ta ne rodi, smiluj se Bože! Što ćeš drugo, nego potražiti bolje, a u Slavoniju je odselio već lijepi broj iz Hrvatskog Zagorja, pa zašto da ne pokušaju i Brezići? Ali vratio se Blaž opet u svoj zavičaj, doklipsao kao beskućno pseto. Obuzela ga čežnja ... Prve dvije noći nije htio ni spavati u staji. Zaželio se gledati zagorsko

nebo i da mu pod nosom neprestance piri s »gore, kakve nema nigdje na svijetu«.

Svega se toga Gušić sjeća, a sinulo mu najednom, kako je Blaž jedne večeri pripovijedao, da bogate gazde u Slavoniji drže u valovu pod jaslama kamen soli, da blago liže po volji. Činilo se to njemu, Gušiću, nepotrebnim. Životinju možeš voljeti i dati joj što je ide, ali sol je bome ne ide zato, da se mazi. Grehota je ... Pa još toliki kamen, kao osmina žrvanj-skoga kotača! Što da učini s njim? Stavi ga na isto mjesto. Pođe u kuću i nađe Blaža za stolom. Lukavo mu žmirne jednim okom i nasmije se.

»Je li dobra slaninica?«

»Dobra ...«, protisne kroza zube. Uzanih kosih ramena, izgledao je za stolom još slabiji, još željniji slasna zalogaja, od kojega mu sjale crne živahne očice, malene gotovo kao u miša. Ali kad ustane i postavi se na svoje dvije noge, ravne kao dvije štake, to je kao da se protegnulo nešto dugo, dugo, čemu nema kraja ni konca, makar odozgo sjedi omanja okrugla pamet, nazvana glavicom, a ošišana do kože vlastitom Jankovom rukom, to jest gazdinim škarama.

»Ako si žedan, Blaž, dat ću ti čašu vina. Ha?«

Opet se nasmije Gušić, tronut u duši, i ne čekajući odgovor, donese za čas punu čašu rumenoga i preda mu je u ruke. »Pij! Bog te poživio! Budi samo uvijek dobar. Ali kravama mi nemoj davati slanih bonbona. Niti su Zagorci, a niti njihova marva naučeni na takve ... gospoštije ...«.

Siromah Blaž pocrveni preko ušiju i zbuni se kao dijete. Ali gazdin postupak razveže mu jezik, otvoreno stade tumačiti, da je samo na čast kuće, koja može i blagu pribaviti slasniji olizak. Pogotovo se nema što prigovoriti, kad je on kupio za svoje.

»Meni se to svidjelo u Slavoniji. Blago od toga radije jede i lakše preživa. A lijepo je ... znate ... lijepo kao na betlehemske slici. Pa zašto da i naše ne bude lijepo? Svijet bi rekao, da ne vrijedi sluga ... Ne? A kad ne vrijedi sluga, onda ne vrijedi ni gazda. Ne?«

Gušić se veselo nasmije i snažno ga potapše po ramenu.

»Nemoj, Blaž! Zašto da rasipaš svoje? A ja nemam novaca za takve stvari. Vidiš i sam, koliko odnesu težaci. Idem ja sad dolje, da malo prigledam. Donesi za mnom krmno sjeme. Sijat ću ... A poslije pusti blago na pašu«.

»Sjeme je već dolje. Odnio ga Janko«.

Gušić od čuda zine. Nije vjerovao svojim ušima. Blaž mu je tri puta morao ponoviti isto. Još mu se uvijek činilo nevjerojatno.

Hitio je niz brijeg, pokraj vinograda, preskakivao jaruge na šumskom putu, da što prije stigne na otvorenu čistinu. Tu je sustao i upiljio oči niz dō na preorano strnište. Sreće mu veselo zaigra. Nasmjehne se zadovoljno, i ponosito isturi naprijed sad jednu, sad drugu nogu. E nije šala ... pametan je on čovjek. Znao je on, da treba samo harmoniku otpremiti na drugi svijet, pa će se Jankova pamet razbistriti. Zasijava momak njivu ... torba mu visi o lijevom boku, tura u nju desnicu, zahvaća sjeme i rasipa ga po svježoj rosnoj njivi ... Tako treba ... He-he! Bome bi ga poljubio od radosti. Tako ... tako! Seljak neka ostane seljak. Njiva je njegovo prijestolje. Usjev — carska kruna. Motika — žezlo. A kad se naradi, nek propjeva svojim grlom. U srcu mu je pjesma. Nek je čuju i njive i šume, i vinogradi i ptice. A s harmonikom kao gladno prase ... naprtiti taj prokleti ormarić na leđa, pa se ljenčariti oko i moliti milost kao bistrički prosjak. Tako nisko nije spao sin Tome Gušića. E, Toma, pametna si ti glava, znaš ti, kako se liječe budalaštine. Nisu te badava htjeli u općinski odbor. Al hvala im lijepa! Imaš ti svoga posla. A od gospode bježi kao vrag od tamjana. Bilježnik, blagajnik, učitelj, župnik, Trbuhek ... Doduše, župniku čast, uvijek je na strani svog naroda ... Ali ono drugo ... ? Pljuni, Toma, pljuni ... da ti ne sjedne na dušu i noću te stane gušiti. Ono nekoliko seljaka u odboru samo popunjavaju propisni broj. Riječ im vrijedi, koliko mačji kašalj ... gospodin bilježnik je razumije, koliko pas bubanj ... Neka te samo Bog poživi Toma! Ti si seljak i — svršeno je. Gotovo! Ne idi nikad izvan svog plota. Tek žilu treba pustiti ...

Već je odmah iza podneva bio kod njega Katin brat, Petar. Blaž je otišao po njega, a baš u nezgodan čas: blizu je podne, treba ga odzvoni. Što ćeš drugo, nego da odzvoniš pola sata prije, a velečasnomu se, u slučaju da te pozove na red, lijepo ispričaš i rečeš mu, kakva je nevolja.

Tako je i bilo. Velečasni se upravo vraćao i prolazio pokraj crkve, kad u pola dvanaest potegne Petar za uže, a sveto zvono otalasa širom kraja podne. Velečasni stane, izvuče sat,

zakluma glavom i stajao je, Bože moj, stajao, sve dok nije dočekao Petra.

»A, kako to, Petre? Tako rano ... ? Prevarila vas vaša kukavica?«

Petar mu razjasni po duši, ne mogavši mu slagati. Jer jao, da te uhvati u laži. Ode zvonarska služba! Velečasni lakše sluša kletvu, nego laž. Veli, da se prije odučiti od kletve nego od laži i da lažac nikad ne ide pravim putem.

»A Gušiću treba žilu pustiti? Siromah! Lijepo ga pozdravi. Pa neka sve ne uzima k srcu ... Bog će sve izravnati. A ti, Petre, drugi put ipak ne nagli ... Ne smeta, prerežeš li žilu sat prije ili poslije, a zvoniti se mora točno. Inače će se ljudi potužiti.«

Saslušao Petar, upamtio i sve točno ispričivao Gušiću, koji je slušao s velikim zanimanjem ne trenuvši okom.

»Pošten on, pa traži i od drugih, da budu na svome mjestu. Baš sam danas mislio na njega. Znaš što, Petre? Odnijet ćeš ti njemu jedno barilce podbrežanskoga ... ! Ima, doduše, i on vinograd ... Ali čovjeku će biti drago. Pogotovo kad mu baš ne rodi osobita kapljica. Nije ni sluga mojoj. E, znaš ... ne brine se on ne znam koliko za gospodarske stvari. Što Bog da, to pokupi pa — Bogu hvala!«

Petar zakluma glavom i protisne kroz guste brkove:

»Glorija in excelsis Dejo! Bolje da je vrijedan svećenik, nego vrijedan gospodar.«

Na te riječi Gušić ga letimično pogleda ispod oka, malo iznenađen njegovim jezikom. Znao je, da je Petar vješt »miništranciji«, no nije mu bilo ugodno slušati ono, čega ne razumije.

Šuteći iznese na dvorište dva stolca, jedan za Petrove ljekarije, a na drugi čvrsto sjedne uzdahnuvši duboko.

»Samo zavini rukav, Toma. Kod lakta ćemo. Mašinicu je nova. Kupio sam je u Varaždinu. Nemoj se ništa bojati, neću te zaklati ... To samo pritisnem jedan gumbić, nato nožić iskoči i — pik! Kao da bi ubola buha. Ta-ako!«, primi ga za ruku i ne zamijetivši, koliko je Toma uzbuđen. Od straha je Gušić stisnuo zube i s najvećom mukotrpnosti motrio njegove kretnje. Nije šala ... nije šala predati se nekome u šake ... pa još Petru. Mogao bi mu se osvetiti za ona dva jutra, koja su dopala Katu umjesto njega, Petra. Ne će valjda ... Bog mu dao zdravu pamet. Nije on za takve stvari ... Malo je, što bi

se reklo ... šašav. Drugačije se ne bi bio dao nadmudriti ... Bože, budi u pomoć ... dolazi mašinka ...

»Mir, Toma ... Horemus!«

Gušić smrtno problijedi, osjetivši tanki oštri ubod, nakon čega je prsnula tamna i žarka krv. Trebalo joj je otvora sirotici, tijesno joj je bilo, a njega siromaha je mučilo.

Dohitjela Kata sa zdjelom, ustrašena kao da gleda u oči smrti, podmetnula zdjelu pod ruku i stala zuriti u muža, pa ga pitati, kako mu je i bi li donijela iz podruma, da malo posrkne.

»Okrijepit će ti žile ... Ojačati te ... A ti, Petre ...«, okrene lice k bratu, »toliko si na svetome mjestu ... u crkvi ... pa ne znaš ni to, da ljudska krv ne smije pasti na zemlju!? Da se nisam ja domislila ... da nisam donijela zdjelu ... stigla bi nas kazna Božja ... kao ono Kaina, što je prolio Abelovu krv ...«.

»Ajde ... ajde ... Katica! Ne brbljaj samo. Donesi radije jedan polić«, mahne Gušić zdravom rukom, dok se Petar nije dao smesti u svojoj spokojnoj ravnodušnosti. Kad se uvjerio, da bi u zdjeli moglo biti oko pola litre, zaključio:

»Dosta je ... Dejo gracija!« Namочи komadić pamuka u tanjur s octom i pritisne na ranicu. Potom poveže bijelom krpom, udari šurjaka po ramenu i kimne.

»Produžio sam ti život za nekoliko godina. Dobro je ... Povoј skinu za četiri, pet dana«.

»Znao sam ja ... Petre! Znao sam, da se ti razumiješ u posao. Milije je meni, da mi ti to učiniš, nego krapinski brico. Znaš ... ne vjerujem ti ja u gospodski iščešljane glave. A nabio bi on meni i račun. Misli on: Gušić je bogat, neka plati. Ne znaju ljudi, da zemlja nije novac, svinje nisu novac, kuća nije novac ... E, da! Svega ima, hvala Bogu, ali novaca nema«.

Tu se stane tužiti na troškove, nabrajati poslove i izdatke, a pomalo je nišanio na svojtu i tužio se na njezin nemar, sve ipak sa sustezanjem i s dosta mekanom blagošću. Ganula je njega ona krv, pričinjalo mu se, da je bolestan, sažaljavao je sebe i na časove mu glas postao tako nježan, kao da će proplakati. Srećom je Katica brzo, kao da klizi, došla s policem vina i jednom čašom, odnijela mu ispred očiju zdjelu s krvlju — ah Bože milostivi! — Petar spremio svoj alat, sjeo na stolac i stali gasiti žeđu.

»A-aj, fina je, Toma! Fina ta tvoja kapljica. Bome će se velečasni obliznuti, makar inače ne pije. A-a-a!«

Slatko odahne, obriše brkove i pruži ispraznjenu čašu, da mu je po drugi put natoči. A Gušiću je godilo, što mu ovaj hvali, od veselja je točio sad njemu sad sebi, dok nije polić bio prazan.

»Što nema Kate? Neka donese još jedan. Ej, Kata! Kata!«

»Strpimo se. Otišla je sa zdjelom na potok. Ima i pravo. Najbolje je, da potočna voda opere čovjekovu krv, kako uistinu ne bi ni jedna kaplja pala na zemlju. Kata ima pravo ... Zemljica naša mati je naša. Sveta je zemljica naša. Treba je čuvati od grijeha ... od krvi ...«.

Govorio je sneno uronjen u neke nedokučljive tajne, žmirkao je pred suncem, koje je upiralo u njih, teške ruke pustio na koljena i smiješio se milim smiješkom ispod debelih četinjastih brkova.

A osmješkiivao se i Gušić motreći ga ispod oka. Mora da ga je omamilo, mislio je ponosan, osjetivši i sam malu omaglicu.

»E, vidiš ... To ti je roba ... to! Ne trudim se ja uzalud. Kod Trbuheka možeš popiti i deset litara, pa te ne će ugrijati. Tek ti želudac pokvari. Al od mojega ne ćeš bljuvati ... ne ćeš«.

»Ne ... ne ... ne ću, Dejo gracija!«

»He-he!«

Smijao se Gušić i smiješio, pa se osvrtao, da ugleda Katu. Ali nje još nije bilo. Ustane, uzme bocu i zaputi se, da sam natoči u podrumu, kad upravo stiže Janko.

»Ajde ti! Ne smijem ja micati rukom. Samo u poštenju toči. Ako si žedan, pij s nama«.

Janko se namršti, ali je šutio. Prihvati bocu iz očeve ruke, malo se jedan u drugoga zagleda, a onda ode svaki na svoju stranu. Ne će biti svađe, Gušić je odlučio, da ga ne dira. Što je bilo, bilo je. Doduše, nije laka stvar zažmiriti na tolike pogreške. Kod gospodarstva i mala pogreška skupo stoji, mali nedostatak se teško osjeća, mali propust teško osvećuje. Ali što je bilo, bilo je. Harmonike nema, a danas Janko od rana jutra radi. Dakle, mir!

Petar od radosti oživi ugledavši Janka s policem. Nije dao da ode od njih, nudio ga da pije, natio mu u čašu, ustao, premda sporo i teško, pa mu se dobroćudno smiješio.

»Ide i tebe čašica... Primi, kad ti tetak nudi. Znaš... volim ja tvoju mater... moju sestru Katu. Volim ja i oca tvoga. Svaka čast tebi, Toma«, okrene se k ovome i kao da će se malo nakloniti, no opet se obrati k Janku: »Svi smo mi svoji ljudi... Moramo jedan drugoga voljeti. K tome svoj svoga mora zagovarati, a ne objeđivati. Znao sam ja to odavna. I danas se toga držim. Zato puno ne dam za ono, što ljudi brbljaju o Podbrežju. Bilo je već sve tiho, pošto su utažili zavist. Znaš Toma...«, tu ga opet pogleda, a držao se svečano, kao da je pred oltarom. »Znaš, da je siromašnome žao na bogatoga. Teško je imati malo, ali više puta je teže imati puno. Ne daju ti ljudi mira. Od truna čine brvno, kako bi rekao velečasni, pak radije metu pred tuđim vratima, nego pred svojim. E, pa što ćemo!? Nije nas briga za druge. Nego ti meni... Janko... ipak malo prišapni... Vidio sam ja kod Majke Božje Bistričke... Tako nešto sam vidio... Kotači su se jako vrtjeli na tvojim kolima... Tako nešto. Pa onda sam i ja mislio, što su drugi još prije govorili... Mislim ja: ni jedan momak ne pristaje Jelinoj Beti kao moj Janko. I onda: ni jedna djevojka Janku kao Betika. Baš par, kao dva voleka, dvije grlice, dvije šine prema Varaždinu... Lijepi i jednaki... Dejo gracija... Rečem ja pred neki dan Zecu što mislim, a Zec meni odobri, ali i pridometne, da od toga ne će biti ništa. Jela, veli on, doduše čeka, da bi došao bogataš pak odveo kćer u medenu košnicu, ali teško da će što biti. Ja ne znam. Ali ljudi moji... Moram vam nešto povjeriti. Samo treba držati jezik... Ja ne ću grijeha... miserere nobis«, podigne oči k nebu, odstupi za korak i nastavi govoriti gledajući jednoga pa drugoga i pazeći pritom na punu čašu. »Zec je htio, da bih ja pošao jedne večeri k Borekovima, pak da onako... onako... Što da tajim? Na kratko ću reći: htio je, dragi moji, da vas ocrnim. Nije tako rekao... nije... Ali nisam ja luda... Iskapao je on nekakve stare grijeha tvoje, Toma... Rekao je, da bi mi sud dao pravo, pak neka tužim. A Borekove, veli on, sve će meni vjerovat, jer sam već na pola pop. A-aj, Bože! Okadio sam ga ljudski... Nisam ja takav zlobnik, da bih potvorao svoje ljude. Nemam ja s nečastivim posla. A tužiti? Da se sa svojim čovjekom... i s rođe-

nom sestrom pod stare dane vučem po sudu? Pak što bi mi rekao velečasni, Domine Dejus!? Evo tako je to... Bog nas poživio! Pij, Janko! U tvoje zdravlje. Ujak sam ti... Pred Bogom i ljudima. Tvoja sreća — moje veselje. Zar ne, Toma?«

»Tako je... tako!«, izmuca Gušić zamišljeno, dok je Petar sjeo kao bez duše, koliko ga iscrpao govor. Janko je ispio čašu, još jednom promislio o svojoj stvari, a onda rekao zvonko:

»Hvala vam, ujače! Veliko ste mi dobro učinili... kad niste poslušali Zeca. Zmija jedna, što hoće? Što se upleće? Zato, što njega nije htjela? Zmija prokleta! Ja sam...«.

Petar podigne ruku i prekine ga:

»Ne kuni! Bog neka obračunava s njime. Ja ne ću grijeha, mili moj...!«

»Dobro, dragi ujače!«, mirnije će Janko. »Nemojte zamjeriti. Mora se upaliti krv na takvu zlobu. To više, što sam ja već zaprosio Betu«.

Da je udario grom, ne bi se Gušić jače iznenadio. Na malenu stolcu stade se premještati, zagledao se u sina, prebacio sad jednu sad drugu nogu preko noge, s rukama kao da ne zna kamo bi, nozdrve mu se nadimale, ukratko: čovjek nije vjerovao svojim ušima. Petar je, nasuprot, bio miran i spokojno punio čašicu, da ponudi mladića-ženika, koji se odlučio na prisegu pred svetim oltarom.

»Pij, Janko! Bit ću i ja u crkvi... kad će se vjenčavati nejljepši par... Dejo gracija!«

Gušić naglo iskrene pogledavši ga kratko ispod oka:

»Samo ne brbljaj koješta... I ne glodi već tu ministrant-sku kost! Ja sam Hrvat, a ne... onaj... što bi čovjek rekao... nekakvi tuđinac. Svaka čast crkvi i dragomu Bogu, ali ti nisi pop i ovo nije crkva. A ti si«, obrati se sad k Janku najozbiljnije, »ti si zaprosio Borekovu Betu?«

»Jesam. Sinoć«.

»A-ha, a-ha! Pa što...?«, jedva izusti od strepnje, kakav će odgovor čuti.

»Treba da vi pristanete. Vi i majka«.

»Nije odbila?«

»Nije odbila. Nije ni obećala za stalno. Tako... ni jedno ni drugo. Sve i ništa. Trebalo bi da vi pođete...«.

»Razumije se...!«, odrešito će, a onda zamukne, zamisli se, pa nastavi malo podrugljivo: »Ni jedno ni drugo... H!

Kako li su lukave te ženske glave... Te Borekove! E, znam ja, znam što to znači. Al treba da znaju i one, da nije Podbrežje pasji rep... Da nismo mi ni čičak ni drač... Danas idem k njima... Što prije, to bolje. Ti ćeš, Petre, sa mnom. Jedan polic vina... s nama. Pa kako Bog da!»

Ustane naglo, zategne hlače, stisne remen, zaboravivši na povezanu ruku, koja ga je još maloprije boljela samo zato, što je povezana. Prevažan je dan svanu. Tko bi mislio? E, njegova krv... Poduzeo je sam korake, ne spomenuvši ni riječi. Nije glup... voli on na svoju ruku... Ne možeš ga lomiti... ne možeš s njime kao drugi sa svojim sinovima. Red je, da prvi pođe otac k djevojci. A on ti lijepo sam... odletio sinoć... pak što mu možeš?

Ništa. Mir, samo mir. Sačuvaj Bože, da mu prigovori. Sve će se preokrenuti na dobro. Imat će mirne noći... E, da, Cvjetika može mirno počivati... njenoj je nećakinji osiguran život protiv glada i svake druge bijede... Makar joj sada ničega ne manjka, ipak ti to nije nikakav život. Sasvim je nešto drugo živjeti u Podbrežju. E, da, Cvijeta, sirotica... Stvari će se urediti. Mir tebi, mir Tomi, pak — stvar u redu.

»Janko!«, pogleda ga ganuto u oči. »Ti si pametno odlučio. Beta je vrijedna djevojka. Bit će i vrijedna žena. A ja ću vam dati... Dat ću vam, kako već Bog zapovijeda... To je moja briga. E, da!«

Zaključi i opet utone u svoje misli. Nešto ga potresalo u dnu duše, stiskalo mu grlo i nije mu dalo disati. Ode u kuću, zatvori se u sobu i spusti se na koljena pred slikom Žalosne Majke Božje. Sklopljenih ruku podigne oči, htjede moliti, ali umjesto toga spusti glavu, pokrije lice rukama i zaplače.

Što li mu je, ne zna sam. Osjeća tek sreću Božje dobrote, osjeća tihi dolazak žuđena mira, uskrsnuće boljega života... Osjeća nešto tako lijepo, da se to ne da dokučiti ni obuhvatiti nikojom misli. Ali zato plače, on, Toma Gušić, star pedeset i sedam godina, plače kao dječarac. Htio bi moliti, no čim pogleda žalosno lice Bogorodičino, obara suzni pogled i jače se zatrese. Ne zna on moliti, ne zna... zaboravio je...

Vrijeme je prolazilo. Vani ga zvao Petar, a Kata se vratila i htjela unići u sobu. Vidjevši da su vrata zaključana, nemalo se začudi. Stade udarati, lupati i zvati, pa je dotrčao i Janko i dovukao se Petar.

Gušić brzo ustane, obriše lice, ali ne htjede još otvoriti, jer je vidio u zrcalu, da mu se pozna... Povikne čvrsto:

»Što ste poludjeli? Valjda se smijem presvući! Radije, Kato, natoči polic... A ti, Petre, čekaj... za čas ću doći!«

E, ne daju čovjeku mira ni da se porazgovori s Bogom. Nema druge, nego da se sad brzo preodjeneš i navučesh na se svečano odijelo. A ne kao Janko, Bog mu se smilovao! Čudnovato je to... baš čudnovato. Miriše mu gospodski život, a s druge strane ide prositi djevojku ravno s košnjave. Dobro da nije sa sobom ponio i kosu! He-he! Bilo bi smijeha! A što ćeš? Ne cijeni on seljačke običaje. Kako mu dune u glavu, tako se ravna.

Ne prođe tek čas, nego i preko četvrt sata, dok je Gušić osvanuo na pragu. Svi se zagledali u nj, a Kata s takvim ponosom, da joj se oko tankih usnica zaokružio smiješak, koji je prekrivala, pa je izgledalo, da će proplakati. Nije šala, treba samo pogledati čovjeka, da vidiš, s kim imaš posla. Obukao Toma baršunasto smeđe odijelo, kaput ostavio otvoren, da se vidi košulja bijela kao snijeg, a odozgo do dolje prevučena usred prsi sa dva reda crvenih niti. Na glavu stavio crni šešir, na kojemu je svilenka vrpca bila naokolo pričvršćena koncem, još od dana, kako ga je kupio na sajmu. Sve je tako sačuvano, da je kao novo, a pristaje njemu, da ne može bolje. Tek je čizme obukao stare, no čiste, a to je glavno. Domislio se još u zadnji tren, da uzme batinu, debelu kao kolac, žutu kao vrba, a zavinutu gore, da ju je u potrebi lijepo mogao objesiti o vrat ili rame.

»Ajdemo! U ime Božje!«, rekne živo i odlučno, turne polic vina u džep i migne Petru, koji je razgovarao s Jankom i tumačio, koliko je važan korak ženidba, a glas mu tekao tiho i svečano kao zimske vode.

»Da... da... idemo! Ako uspijemo, onda... Dejo gracija! A vi, ljudi, pripravite stol i što već treba. Samo meni ostavite dosta prostora... jer plesat ću... makar se još od svog vjenčanja nisam zavrtio! Tako je već suđeno udovcu!«

»Ajde... ajde! Ne brbljaj koješta!«, otrese se Gušić na dosadno pripovijedanje. Gorio je od želje, da se što prije nađe na mjestu, pa je požurivao naprijed i ne osvrćući se.

»A barilče za velečasnoga?«, vikne Petar, našto Gušić stane i pocrveni od bijesa.

»Jesi lud, čovječe? Znaš li ili ne znaš, kamo idemo? Vele-

časnomu ću sam odnijeti. Ili poslati. A sad idi ili ne idi, kako hoćeš! Pristoji se, da ideš!»

Kao jagnje pokori se Petar tim ostrim riječima, izrukuje se sa sestrom, izrukuje sa sinkom ženikom, izmijenivši s njime tihi i tajnovitu riječ, zapečaćenu na kraju značajnim migom svog oka, snena i duboka oka pod kuštravom obrvom. Požurio se za Tomom, svojim rodom, velikim koracima, mašući rukama kao da nisu njegove. Pa i nisu bile sasvim njegove, kao što ni on sam nije bio sasvim svoj. Uzelo ga vino, sveta podbrežanska kapljica, zaigralo mu u žilama, da je čovjek bio dobre volje i govorljiv kao na blagdan Božića. Nema sumnje, prosci će uspjeti. Kićeni jezik Petrov sipat će bogate riječi, pozvat će se on u svojim razlaganjima na velečasnoga i stvar će izgledati ozbiljna i vrijedna, kao da si je naškropio svetom vodom.

Kod tih se misli Jankovo lice razvedrilo, veseo pođe na njivu, dok se starica zaputila u vrt, pokraj kuće, i tiho ronila suze. Što da mu ona reče? Ništa, ništa. Rekla je samo, da nije protiv one, koju je odabralo njegovo srce. Da je makar koja druga a ne Beta, ne bi se ni tad usprotivila. Ne bi mogla protiv volje svog sinka, najboljega svog djeteta, Bog ga blagoslovio. Neka bude, kako on hoće. Bit će odsad i njoj lakše, oteretit će je snaha, kad škrtac ne dopušta sluškinju.

Starica je čupala luk i bacala ga na gredu, a suze joj samo klizile, sve nove za novima. Kao da joj neki glas šapuće: prekriži se sad, majko, za dijete, tvoj sinak ti više ne pripada. Bože, Bože, kakva je to sudbina matere! Ne možeš se oteti žalosti, makar bi trebala da se veseliš. Stara si, stara Katica... Došao je red na mlade. Ženidbe su za roditelje napola opijela. Barem za nju, siroticu mater. Još joj se čini, da joj dječaćić tapka po krilu, vuče je ručicom za nos, razvezuje rubac na njenoj glavi pa ga vuče i skida, a ona prijeti, škaklja ga po ružičastim nožicama i smiju se, smiju... O, jo-oj! Još joj se čini, da ga doji, izmučena od posla sjeda gdje bilo, uzima ga na prsi, da mu stiša plač od gladi, pa ga doji, i odmara se u svježim vedrim očicama, koje se podigle prema njoj. Njeno srce bilo je u takvim časovima sretno, ali i nebrojeno puta u životu nesretno, onda, kad su ta tjelešca padala u grob. Sjeća se ona, sjeća svega. Baš sad se sjeća malenih grobova.

Sirota mati! Žaleći sebe, žali svaku, koja samo zna, da je mati. Suđeno je njoj pregaziti mnogo trnja, dati se izraniti od mnogih uboda. Ne zna to muško srce, ne zna. Misli, da je

s rađanjem svršena sva muka, a koliko ih je, da ni tu ne priznaju! Koliko puta je bilo s Tomom grijeha baš poradi te tvrdoglavosti! Ne znaju oni pa ne znaju!

Obuzeta tužnim mislima nadvila se nad gredu, a sunce ju je grijalo po leđima zalazeći za zelene brežuljke. Tu i tamo javljala se pjesma ženskih grla i sjetna se rasprostirala krajem, nad kojim je u daljini lebdjela laka i prva jesenska maglica. Ni bijela, ni modra, ni siva. Tek nježna i laka kao dah. Možda to diše zemlja, lako diše, svakim danom sve više oslobođena od roda. Stotine mirisa talasa se zrakom, u kojemu rude sunčane kose zrake.

I staričin je pogled odlutao. Potom se još bolnija nadvine nad svoju gredu, i čupa suhe i povenule stabljike s okruglim sočnim glavicama.

Iz nedaleka je dopiralo muklo zavijanje, malo na ljudsku, malo ne pseću. Kata pogleda. Na cesti je, podno Gušićeve kuće, stajao Joža Krušnjak, davao joj jednom rukom znakove, dok je u drugoj držao šibu i vrtio njome kao bičem. Možda je gdje god našao stari bič, Bog bi ga znao.

Za tren je stajao kraj Kate, i sad je mogla vidjeti, čime se zabavlja. Nije bio baš bič, nego za dretvu svezana modra ogrlica.

»O, jo-oj! Siromašak ti! Pa to je Eva nosila ovih dana! Jesi li joj ukrao?«

Joža se samo smijao i vitlao svojim bičem, da je sve fjukalo. Gušićka otrča u kuću i donese mu komad svježega kruha. »Samo sad pođi, da ne dobiješ batina«.

Opomene ga bojeći se, da ga ne zatekne Toma. Bilo bi grijeha, ne trpi on siromahe, misli da su to ljenivci. Ali Joža nije razumio. Otvorenim ustima tupo je zurio i slušao, što mu to govori, zapravo, kako to prebire usnicama, pa je Kata uzela njegov bič i nekoliko puta tobože udarila po njegovim plećima, govoreći srdito: »Vidiš, tako bi dobio, tako bi dobio...«

Sad on pobježe, što su ga noge nosile, kao zec preskoči jarugu kraj ceste, spreman da i dalje trči... »Bič, bič si zaboravio! Jo-oža-a, bič!«

Uzalud! Niti je što čuo, niti mario. Stisnuo je kruh na razgaljene prsi i bježao. Domalo ga više nije bilo vidjeti. Izgubio se negdje u šumi. Kata je još jednom čula muklo zavijanje, koje potresa do kosti, a potom više ništa. Samo su djevojke pjevale na njivama.

DEVETO POGLAVLJE

»Jožu Krušnjaka možeš susresti u svako doba i na svakom mjestu!«, rekne Gušić, zašavši s Petrom na šumski put, ponad Borekovih. Joža se pred širokim zamahivanjem debele batine sklonio s puta tako brzo, da mu više nije bilo traga ni glasa. Skutrio se u grmu, naćulio uši, i kad više nije bilo čuti ni ljudskoga glasa ni koraka, izvadi iz njedara hljeb, pritisne na nj debele slinave usnice i stane jesti. Sumnjivo se obazirao: zašušnuo bi suhi list na zemlji, zašumorila grančica na drvetu, pomakla se ptica u gnijezdu... Izvrsno je čuo svaki pokret, pratio ga do njegova nestanka, i boreći se tako za svoj mir gutao velike zalogaje, gladan, gladan već dva dana. Kod kuće slabo prolazi, a i gdje mu je dom? Nikako da se sjeti. Već je četvrti dan što ga traži, pa sve uzalud. Ide cestom, šumom, dolinom, brijegom... svukud ide, sve pozna i ništa ne zna. Sve zaboravi. Kad tako ide, a željan je da se ogrije i nahrani, stane najednom gledati naokolo, gdje su rasute kuće. Kuća je — kuća: krov, prozorčići, zid, vrata. Za svaku misli, da je njegov dom. Pa se požuri, stigne i počinje se vladati kao doma. A ljudi da popucaju od smijeha. Smije se i on, kako se to oni smiju, pa nema kraja smijehu sve dotle, dok mu koja domaćica štogod ne poda i s time se Joža izgubi netragom. Al desila se njemu nesreća. Zalutao jednom u takav »svoj dom«, gdje nikoga ne nađe. Gladan ugleda na stolu dva sirca, pola hljeba i pokraj toga prekrasnu žutu krpu s crvenim piknicama. Sve mu se to tako svidjelo, te on lijepo sveže i hljeb i sirce u tu krpu i zaputi iz kuće, da se naužije sreće negdje u samoći. Al eto nesreće! Netko ga zamijeti, dozove drugoga, drugi trećega, i zamalo se sjatilo čitavo dvorište i podigli graju na kradljivca. Bježao Joža, bježao, što su ga noge nosile. Spasio se od batina i — sve zaboravio. Al nisu zaboravili ljudi. Tako se dešavalo, da on tražeći dom svakamo zaluta i naiđe na prijetnje, a gdje gdje i na prave batine. On

se ne sjeća, da su ga batine dopale baš u tome dvorištu. Samo je u kosti ušao strah od batina. To je jedino, što zna.

U šumi se najmanje boji. I nju najviše voli. Tu ga nitko ne goni, a sve je veselo i živo. Ptice cvrkuću, pjevaju, skaču po krošnjama i po zemlji. Katkad se razlete i nestane ih, jer im je pljesnuo rukama, a on se čudi, gdje su, i čeka, dok se ne povrate i ne dođu druge. Voli on njih i sve životinje. Zna na njivi brazdu, u kojoj spava zec. Doduše, zaboravio je već i ne sjeća se nikako, gdje je ono vidio krasnoga zeku. Ali vidio ga je izbliza, kako ga nitko nije vidio živa. Susreo je on njega u šumi. Ali ne zna, da je to bilo baš u ovoj šumi, koja je tako blizu selu Krušnjakovih. Trebalo bi samo da ide neprestance desno i onda prvim putem ravno, pa bi se našao kod kuće. Ne sjeća se ni da je prošlu noć prespavao u toj šumi, i da je na ležaju napipao pod sobom nešto zrnato. U tami nije mogao vidjeti, što je. Najprije je mislio, da je zmija, i vrlo se je razveselio. Voli on zmije. Ljeti, kad je sunce žeglo pa one izmiljele na ivicu šume, da se sunčaju, ležao je i on tamo i pekao se. Kad najednom nešto se kraj njega provlači, šušti i smiri se. Pomisli Joža, da ne će biti dobro, bude li se zmija pekla kao on, pa skine košulju i načini joj njome hladovinu. Obraduje se dakle, misleći da je ono, što je napipao pod sobom, dugoljasto i svija se. Ustane i potrči za mjesečevim svijetlom, da mu otkrije predmet u ruci. Nije se razočarao. Držao je, da je to prekrasna i neobična zmija, samo što nije živa, pa zato hladi kad je primiš, i samo je vrlo mlada, pa je zato tako tanka. Pa kad nije živa, onda je ništa ne boli. Privezao ju je dakle za dretvu, koju je našao u džepu, dretvu potom za šibu, i s tim bičem prošao danas kroz sela, uvjeren da razgoni od ljudi sve smrtne bolesti. Baš kako je ono donio i umirućemu Stanku zmijinu glavu.

Svinuo Joža noge poda se i blaženo kidao zubima slasni hljeb. Oko njega bila tišina. Ono malo šumova i glasnih trzaja lišća nije ga smetalo. Već se priviknuo na njih.

»Jo-oža!« prođe najednom kroz šumu i odbije se o stabla. On zadršće, žvakanje mu zapne, a oči se izbulje. Naćulio je uši i slušao pritajivši se kao zvjerka.

»Joža!« razlegne se po drugi put, samo sad jače i jasnije. Jadan se ustraši do kosti, te nije mogao ni micati glavom. Bespomoćno je zurio preda se, a ostatak kruha pao mu iz

ruke i otkotrljao se u nevid. Čuo je lomljivu granja i teške korake. Dolazili su sve bliže, a onda je na ramenima osjetio dvije snažne ruke kao dva bata.

»Joža! Ne boj se! Ne ću ti ništa učiniti. Ali zašto nije došla Eva? Zašto nije došla? Rekla je da će doći. Pa zašto nije došla?!«

Bilo je u tome glasu toliko očaja, da je Jožu ostavio strah. Gledao je u mračno lice plećata čovjeka i razvukao usta na smijeh, ne razumjevši ničega do li to, da se ne treba bojati ni bježati.

A Marko da svisne od bijesa, čežnje i bola. Zna on sve, što se dogodilo. Čuo je maloprije. Sakrio se, da ga ne zamijete. Znao je, da će i Gušić i Lisjak stati, čim prijeđu uspon brijega. Jedan je nadušljiv, drugi klecav. I postavio se, ne bi li što uhvatio, dok se oni odmaraju. Čuo je. sad je svršeno. Nema se više čemu nadati. Jedino je što mu preostaje da još dočeka Janka i odere mu nekoliko, da će pamtiti, dok bude živ. Drugo ništa. Ha! A jučer je imala proscie. Ispod gore se dokotrljala jedna budala, neki Pavao Čuršak. I kako došao, tako i otišao. Čekala je ona, čekala današnje pohode... Bogatoga! Nisu badava odavno govorili, da Borekovima mirišu bogati. Kako bi drugačije sve odbijala? Svi ostali na cje-dilu. Jer svi nisu što je Podbrežje. Ništa! Neka! Nije mu više do Bete kao ni do crknute kuje. Neka je odvuče najbogatiji, kad je baš na njega čekala. A on, on...?! Voli on drugu, nju, Evu. Sad mu je još draža, još ljepša. Pa i što će mu svetica, škrtu na riječi, smijehu, pogledu, čitavu držanju? Ej Eva! Nema je pod nebom, što je Eva. Ne pretvara se kao — ono drveno... I ono drveno, koje ju je rodilo! Jela sve govorila, da ne da Bete prije dok ne navrši dvadesetu. Ha-ha! A kad dođe lopov Gušić i drveni Lisjak, onda je dosta i devetnaest i pet mjeseci! Kuje lažljive, pretvaraju se kad zinu. Ali neka im je! Nek se nauživaju gavanskoga žderanja. Nauživat će se i on. Ali nečega ljepšeg. Ljubavi!

»Zašto nije došla Eva?« ponovo je pitao, a onda se smekša i tiho rekne: »A-aj, što ti siromah znaš! Bog zna, kad si sestru i vidio zadnji put i da li je i poznaš.«

Primi ga za ruku, izvede na čistac i dođe s njime k nje-govoj kući. Stupao Joža veselo zaplećući malo nogama. Dao se voditi za ruku kao malo dijete mater, bacao glavu sad

nalijevo, sad nadesno, a kadikad turio slobodnu ruku u njedra tražeći kruh.

Kuće Krušnjakovih bile su u tami. Samo je najbližoj, koja je stajala odmah do puta, bilo rasvijetljeno jedno okance, dok je drugo bilo zatrpano sijenom, kako bolesnici ne bi du-vao vjetar. Mati nije spavala. Bolesnica je tiho stenjala, i počesto je Eva morala ostaviti glačanje rublja, da joj s topla ognjišta poda limenu zdjelu s toplim vinskim octom, kojim se bolesnica trla uz nemali napor i bolno jaukanje. Upravo je sjela u postelju i drhtavim rukama primila zdjelu, kad u sobu stupi Marko Milčekov i Joža. Mati upilji oči u sina, kao da ne vjeruje, da ga vidi, i stane tiho jecati. Joža, začudo, poznade mater. Pošao je k postelji, pa gledao i gledao u njeno lice, pa se smijao i smijao... Ali zareži u zraku nešto oštra:

»Smij se, smij, pakleni đavole! Naskitao si se po svijetu, pa što te briga?! Ja neka cijepam drva i svinje pasem i vodu nosim, a kad dođe zima, žderao bi slaninu i kraj vatre se grijao. Glup si, je li? A za lijenost nisi glup? Za krađu nisi glup? Nije dosta sramote, što kradeš po tuđim kućama. Prohtjelo ti se i moje ogrlice... Da ju vucariš okolo... Zar misliš, da ne znam? Zar misliš, da nisam čula. Mrcina vražja... mrcina!«

Odsikće Eva i udari ga drvom, a on stade skakati, kao da ga pčele bodu. Pokušao je naći izlaza, ali uzalud, jer ga Marko gurne od vrata. Domisli se Joža i skoči k materi na postelju. Prisloni se uza zid do njena uzglavlja, odakle je nijemo zurio.

»Nemoj ga... Nemoj Evica... Nije kriv«, tiho zavapi mati i pozove sina, da sjedne kraj nje. »Ako hoćeš, možeš i spavati. Tu, kod nogu. Ovako, Joža... ovako« spusti se s jakim bolom u tijelu na jastuk i piskutljivim glasom zapjeva: »Ha-aj, hajč, ha-aj hajč, ha-aj hajč! Ubogo dijete! Bog mi dao tebe za kaznu...«

Zaplače i obujmi mu noge, a on se smiješio i smiješio sretan i presretan. Smjestio joj se do nogu i sjedeći zaspao, dok je mati neprestano plakala.

Eve nije bilo u sobi. Izašla je s Markom i sjeli su na kućni prag.

»Kako sam mogla doći! Vidiš da stara crkava... Sav je posao na meni. A Joža, mrcina, samo pravi sramotu i leti okolo kao bijesan pas. Da mi nije ukrao ogrlicu, sve bih mu

oprostila. Ali baš me uhvatilo, kad sam ga ugledala. Mati po cijele dane jauče za njim... te mi se čini, kao da i u mene već stala ulaziti Jožina pamet. Nisam mogla doći, nisam...»

Ispričavala se kroz suze, no tako toplo, da je bilo suvišno. Sve joj je Marko vjerovao, žestoko ju poljubio i zamolio, da mu bude ženom.

»Ti-i? Ti-i hoćeš da po-đem za tebe?«

»Ja! Hoću ja! Htjedni i ti! Onda je sve u redu.«

»Ma-arko-o!« vrisne, ovine mu ruke oko vrata, vruće lice pritisnu mu na prsi i kroz suze se stade smijati, zatim plakati, od sreće i ganuća. Nije se tome nadala, nije. Uopće se ničemu nije više nadala. Svi su je izvarali, ostavili na cjedilu, oženivši se drugima. Baš kao da je ona najgora! A nije, nije... Zna ona, da nije... Voli samo život i taj krasni svijet, mlada je, i voli se veseliti i smijući se prolaziti po toj dragoj zemlji. A što je u tome zla? Kakovo je zlo, ako je namami čiji jači pogled, pa mu povjeruje i pusti se čijim rukama? Nije ona kriva, nije... Ona je tek mlada i zdrava... A ta snaga zdrave mladosti sapeta je kao kakovim lancem... Mati i Joža su taj lanac... koji je godinama steže oko vrata. U toj kući, gdje vazda živi s njima, guši se, tijesno joj je, bude joj kao da je i sama suluda, pa onda bježi, otme se i srlja u naručja. Misli je, da će je jedan od njih odvesti iz tog pakla... Da će se osloboditi lanca... Zauvijek se riješiti crna zatora svake vedrine... I svi je ostavili na cjedilu! Jedini Marko... jedini on joj je ostao vjeran i cijeni njenu ljubav. Jedini on je hoće za ženu... »Ma-arko... Marko-o-o...!« grlila ga je i sretno i bolno, a on ju je snažno objumio oko pasa i topio se od njene nježnosti.

»Ja više ne ću živjeti bez tebe. A sve sam već uredio... Otac je pristao i sve je prenio na me. Stana će dobiti pet stotina u gotovu i jednu kravu. Ako joj nije pravo, neka potraži sud. Ali do toga ne će doći. Prije ću je poslati za Stankom. Ne treba meni gospodara. Ja sam gospodar. Tvoja dva i po jutra i moja četiri, to je šest i po! Bit će nam dosta. Tvoja krava i moja dva vola, opet je za nas dosta. Još do-tjeraš oba svinjčeta, pa k tome moja svinja... Ničega nam ne će uzmanjkati.«

»Ne će mi mati dati, dok je živa...«

»A što!«, odmahne on. »Pa ona ti već smrdi po grobu. Dok izdahne, možeš joj nositi mlijeka i kruha, ili što se već

nađe. Ja nisam protiv toga. A ne ćemo bogme pustiti kravu ili svinje njoj na brizi! Sve bi pocrkalo!«

Eva kimne glavom i dade mu pravo, spremna na sve, samo da ode iz kuće i pokaže svijetu, da ima i ona s kime poći pred oltar.

»Svi će zinuti... Marko! Sline će im curiti na otvorena usta, kad nas pop ozove u crkvi! Ne trpe ljudi tuđu sreću!«

»Znam ja to... znam. Al nije ni mene briga za njihovu sreću! Brinem se za sebe. Ne ću bome, da mi monaštvo posijedi. Pa kad se žene drugi momci, mogu i ja. Imam i ja čime podvoriti svatove, imam i ja na što dovesti ženu, imam i ja zemlje za obrađivanje... Ako Janko dovodi Betu, da mu radi, ima se i kod mene na čemu raditi. Tako je to! Nisam zadnji... Pleo je mene Zec... neka samo čekam, neka se ne žurim... Dosta je on mene pleo, ali više ne će. Imam ja svoju glavu. Što ću čekati? Žene se drugi, vrijeme je i meni.«

»Imaš pravo! Nisi ti zadnji... A ženi se Janko...?«

»Gotovo je! Danas su ugovorili. Mudre su one, lisice! Htjelo se njima rodbinstvo s bogatima. Svi su im prosci bili preniski. Zato su ih odbijali. Ali sad, kad je došao Podbrežanac, sad hajd pred oltar. Beta nije premlada!«

Izusti trpko i žestoko pljune preda se, zaronjen u tamne misli. Ali vedri smijeh Evin, zvonki, nezaustavni, prekotrlja se i povuče ga za sobom. Nikad se još nije tako smijala. Činilo mu se, da se sve ruši i propada, a iz praha te ruševine proključala žarka strast, koja ga prožima i goni k njoj, da je grize i od ljubomore smrvi.

»Ubit ću te, ako me ikad iznevjeriš!« protisne mucavo, objumivši je tako snažno, da je od bola stisnula zube.

»Nemoj...! Ne misli takove gluposti... Što je meni do drugoga, kad imam tebe?! A jesi onda Janka pošteno stisnuo... ha-ha-ha, ha-ha! Razumiješ se ti... ha-ha-ha! Jak si kao đavo! Znaš... ne bih te bila ugrizla, da se nisam bojala nesreće. A zašto da tebe odvedu u tamnicu? Ne bih toga podnijela, ne bih... Ti najdraži... jedini... najbolji na tom svijetu...«

Marko da ne propjeva od sreće. Takovo priznanje, pohvala i ljubav izbrisali u njemu sve sumnje, učvrstili ga u odluci, te ništa nije vidio nego Evu i sebe, ništa želio nego da što prije nestanu dani, koji ih još dijele.

Ne možeš ugušiti srce, mislio je idući od nje, pa zapjeva gromovitim glasom, pred kojim kao da su uzmicale šume i tresla se sva uspavana brda.

I Joža se probudio, stisnut do materinih nogu, široko zinuo i pogledao oko sebe. Gorjela je petrolejka, obješena na zidu ponad stola, na kojemu je Eva zavijala na valjak komad rubenine, da je izglaća težinom velika kamenja, stavljena u korito. Kotrljao se taj valjak gore i dolje, a Eva se osmjješivala i tiho pjevušila pjesmicu voljene djevojke. Zaboravila je, da je tko u njenoj blizini. Mislila je na ono, što je čeka, na ono, što je ipak dočekala... Sreća joj pala u krilo. Dobra ja Majčica Božja Bistrička, nije badava molila, da je oslobodi od tužna djevovanja kraj takova brata i matere.

Žena je u postelji tiho disala. Drijemala je okrenuvši lice prema prozoru, zatrpanu sijenom, a svakog ju je časa trgnuo i razbudio jači kret i glas Evin ili Jožin. Nije se usuđivala prigovoriti... pa neka Evica uredi svoje rublje... tek Joži šapćući rekne:

»Ha-aj... hajč, ha-aj... hajč.«

On nato zarine glavu u gunjac i nasmiješen zaspi, sretan kao da je u nebeskim visinama.

DESETO POGLAVLJE

Dani nestajali brzo i Eva s njima, nošena valovima snatrenja i strasti. Svake se večeri sastajala s Markom, u šumi iznad Borekovih, a nije se ni pred kime krila. Naprotiv, putem je glasno pjevala i svakome, koga je susretala, dobacivala ljubaznu riječ i obijestan hihot, kao da je najsretnija pod nebom Velikoga Sela. Što joj je do svijeta? Neka svatko misli o njoj, što ga je volja. Glavno je da ona drži Marka. A drži ga, oh, čvršće nego lisica svoj plijen. I treba da ga drži. Do dana vjenčanja. Poslije... Svejedno je. Ako se Marku prohtije, neka je odnemari. Ona ne samo da ne će požaliti, nego će upravo odahnuti. Dosadan joj je... glup je... Jedva je vidi, već je lud, a kad ugasne, onda mu zamirišu njeni krmci... krava... i dva i po jutra... Dva tjedna pitao ju svake večeri, kad će mu ih dovesti.

»Čekaj još. Stara ne da.«

Odgovarala je ravnodušno, svaki put isto, dok joj jednog dana ne dojadi, pa priveže uže svakom krmku na stražnje noge i dotjera ih ravno u Markov kotac. Sjutradan ošine kravu, pa hajd i s njom pod novi krov. Ljudi se smijali i u lice joj se rugali, što se žuri prije reda.

»Istom si drugi put ozvana, pa zašto mu već dovodiš marvinče?«

»Hoće se ona svidjeti Marku, da je ne ostavi!«

A Eva nije marila. Glavno, da joj je pošlo za rukom učiniti sve mimo materina znanja. Stara Krušnjakica nije ni slutila, što se događa. Bolesna se gušila u postelji od vlastitoga zadaha, stenjala od bola i jaukala za Jožom, kojega je nestalo, kao da ga je progutala magla. Eva ga je gonila, da joj donese ogrlicu, gonila ga dok ga nije odagnala. Podigla na nj prut, a to je bilo dosta, da Joža uhvati put pod noge i iščezne tragom zvjerke. Psovala je mati Evu, prisizala da nije Joža ukrao ogrlicu, ali Eva joj ne daje pravo, jer nije vje-

rovala, da bi je izgubila u šumi. Prepirka i svađa odzvanjala je dan na dan. Bolesnica je sva iznemogla. Umukla je i u sebi trpjela svoj jad. Jedne večeri, kad Eve nije bilo u kući, nemalo se začudila, kad joj stali dolaziti susjedi. Malo da ne propače od ganuća. Ta nitko je nije mario, svi Krušnjaki se držali po strani i krivili je, što svojoj Evici previše pušta na volju. A sad joj se najednom smilovali, požalili je, vide da nije ona ničemu kriva. O dobri, dobri ljudi! Domaćice joj pružaju koja jaje, koja lončić mlijeka, koja kruha... Čudi se ona, zahvaljuje i plače tiho, a žene s njome. Kad se one isplakale, stanu pripovijedati, što su na svoje oči vidjele. Sirota žena cikne kao zmiya, puna čemera i skoči iz postelje, zagrne se velikim crnim rupcem i htjede da poleti ravno k Milčekima.

»Moja... krava... Moja krava... Moji krmci... Prokleta pašćad!«

Uhvati se za glavu, zatetura i sruši se preko praga. Žene priskočile, ponijele je u postelju, tješile ju i žestoko psovale nevjernu kćer i pohlepnika. Bilo je u tim psovkaama toliko čemera i osude, da je bolesnici bilo lakše i nije trebala trošiti jezika. Dobre žene govorile umjesto nje. Ali zato je ona nezaustavno kitila Evu tolikim kletvama, da je ona zurila i snebivala se.

»Nisam mislila, da ćete se zbog toga tako žderati... Da sam znala, da ste toliko lakomi... Da sam znala, da ste toliko zavidni... bila bih vam pustila... Pa bi se mogli nažderati i mlijeka i masti i suhih kobasica...!

»Otela si... otela... Ne ćeš imati blagoslova... Prevarili ste me, prokleti... Potajno odveli... A što ću ja žderati? Kašu? U petak i svetak kašu... koju si sama ni ne mogu skuhati... Neka mati crkne... Neka crkne... Kuja beščutna, gdje ti je srce?! Dovedi mi Jožu... Dovedi mog sinka... Otjerala si siromaha...«

Jaukala žena, vapila, psovala, proklinjala, a Eva kao da više ništa ne čuje. I sama ne zna, od čega joj se sve slegla ledena kora na srce, pa nema osjećaja za mater. Pa i na sve je ravnodušna. Svima je bolje, svi su od nje sretniji. Ni svadbu ne će moći proslaviti u svojoj kući. Svi bi se razbježali od užasna smrada... A njoj je odavna dozlogrdilo, da čisti pod materom. Ima ona drugoga posla, osam dana je pred vjenčanjem.

Naoko izgleda sretna. Premeće rublje, slaže ga, ocjenjuje, gladi čipke... a u dnu srca leži joj neka crna guja... Podilazi je želja, da se baci u velikoseljanski potok, da je nosi nekamo daleko... Htjela bi zagristi u pjenu, koja se naslaga oko mlinskih kotača, debela, rahla i zaobljena kao veliki jastuk. Što joj je, ne zna sama. Tek joj se čini, da u glavi zmiye prepoznaje Betu, i sve više misli na to, da je Markova kuća prema podbrežanskoj kao kotac. Pak da bude sretna? Mora biti. Kud prolazi, tud pjeva.

Palo je več. Žuto nebo na zapadu pretopilo se u tamno noćno plavetnilo, a oko mjeseca se sjao žut kolobar. Djevojke i mladići hitjeli mimo njene kuće, dozivali je, da i ona pođe s njima. Odbijala je i ispričavala se dužnošću prema bolesnoj materi. No kad je sve utihnulo, a topli jugozapadnjak mekano pomilovao njeno lice, nozdrve joj se raširile, zamisli se i potrči u kuću. Obuče novu suknju s oplećkom, ovjesi o vrat korale, povi glavu modrim rupcem svezavši ga na zatiljku, te joj je lice i vrat bio slobodan i korali se crvenili kao krv. Zagleda se u zrcalo, izvuče crnu kosu na čelo i značajno se nasmiješi. Dobro je, pomisli i izleti napolje.

»Jožu dovedi... Jožu! Kamo ideš... Eva... Vrag je ušao u te...«

Eva nije mogla čuti. Letjela je kao pomamna. Bosim je nogama prebiralala po ilovu putu, a godilo joj je to kao da gazi po mekanu brašnu. Došavši na razdvojnici, postane malo. Marko je čeka. Da krene niz brije? Ne, neka čeka! rekne poluglasno i potrči ravno prikupivši jednom rukom široku suknju. Provlačila se među obranim kukuruzima, sjekla poprečno kloneći se duga puta, i naposljetku stala, da prisluhne.

Iz Gušićeve kuće dopirala pjesma i smijeh. Prozori jedne sobe bili su poskidani i rasvijetljeni. Kuća puna svijeta. U isprašnjennoj sobi posjedalo na kukuruz muško i žensko, ljušte ga i zlatne klasove bacaju u suprotni kut. Jedna gomila raste, druga pada. Blaž baca ljuštiku kroz dvorišne prozore, Janko odnosi u košu klasove, Gušićka se vrže oko štednjaka, Gušić sjedi na stolcu i praska od šale i dosjetaka svake vrste. Nema glave, kojoj on ne bi znao pogoditi barem koju tajnu. Ako baš nema tajne, onda čovjek izmisli pa prišije. Samo da bude veselja, samo da posao leti od ruke.

»Eto nam i Evice, he-he! Bog nam dao dobar večer! A što si se danas tako dugo zadržala pod bukvom? He-he-e-e?! Odmakni glavu, da te ne ubije čiji klip.«

Eva se prigne i skoči na hrpu k djevojkama. Nekoliko mladića odmah se podiže s mjesta i stane natiskivati oko nje. Zec se uspravi na vršku hrpe, vikne, da mu se maknu s puta, čučne i zajedno se s klipovima dokotrlja ravno pred Evine noge. Ona se pokuša odmaknuti, no uzalud. Zec je povuče za noge i najednom se oboje otkližu i utonu u ljuštinama. Nasta smijeh i vrisak. Gušić migne momcima, oni skočiše i stadoše ih zasipavati. Eva je vriskala, otimala se, smijala se, psovala ga i uzvraćala mu na štipanje mlohavim guranjem, srvana vrućim dahom i tijesnom blizinom njegova tijela. Zecu su iz hrpe izvirivale samo noge. Gušić opet migne i jedan od momaka uhvati Zecove noge i izuje ih. Drugi uzme čizme i sakrije ih. Treći se opet dosjeti, da ih sakrije ovome. Nastane obijest od veselja, momci se otimali za djevojkama, štipali ih, hvatali oko pasa, a one su vrištale i rvale se s njima.

Gušić se hvatao za trbuh i lupao nogama, crven kao puran.

Stana Milčekova nije mogla da se prepusti veselju. Žestoko je gurnula od sebe svakoga momka i u sebi psovala svoju buduću nevjestu, zamjeravajući joj, što se tako ponaša. I Janko se držao po strani. Podbočio se i zurio na hrpu ljuštika, pod kojom se Eva davila sa Zecom. Najednom skoči, razgrne hrpu, povuče Zeca za ruku i gurne ga u stranu, a onda tiho iscijedi kroza zube:

»Kuja...«

Nitko ga nije čuo. Ali Eva je čula. Ležala je na leđima i nasmjehnula se, upiljivši u nj vatreno smeđe oko. Vlasi kukuruza isprepleli joj crnu kosu, izgledala je divlje, no bila je krasna. Jedan trenutak, onda skoči na noge i stade tražiti rubac, koji joj se omakao s glave i zameo. Nikako da ga nađe.

»Valjda ga je Blaž izbacio s ljuštikom kroz prozor!«

»Ne! Zec ga je spremio za svoju Slavu.«

»Reći će, da joj ga je kupio!«

»Žuljeve dobio za njega!«

»Na srcu!«

»Hi-hi!«

»Ha-ha!«

»A što nisi došla s Markom?«

»Bukva će se osušiti od tuge, što Marko sam sjedi.«

»Još će se naplakati, pa neka se naužije veselja.«

»Šteta, Janko, što si ih rastavio...«

»Ha-ha!«

»Hi-hi!«

»Ustrpit će se Marko za jednu noć, kad su krmci u kocu i krava u staji.«

»Štuje on takvu, koja se skrbi za gospodarstvo.«

»Makar na ljuštenju kukuruza ostavlja rupce.«

»Hi-hi!«

»Ha-ha!«

»Evo! obećaj meni, da te poslije smijem otpratiti... Naći ću ti rubac.«

»Ja ću kupiti novi.«

»Skuplji od koralu.«

»I od Jožina biča.«

»Hi-hi!«

»Ha-ha!«

Padale primjedbe, popraćene smijehom. Eva nije marila. Smjestila se među djevojke i prionula uz posao, a svijala se od smijeha, kad je Zec počeo tražiti svoje čizme. Baš se vrzao oko djevojaka, hvatao ih za noge, a one vrištale, povlačile noge poda se, bacale u nj zrnate klipove, štedeći mu samo glavu. Bude još veselije, kad je Gušić donio dva polića vina, a Kata ih stala nuditi vrućim odrescima kukuruzne izljevenke, posute čvarcima. Dora Zecova pobožno se prekrstila i stala trijebiti čvarke kao izbirljiva koka zrnje u pijesku. Navorano joj se lice razblažilo, ne samo nad čvarcima, nego i od ponosa. što njen Filip umije zabaviti toliko svijeta. Pravi ponos vjerne majke, pa ne možeš da se ne veseliš kao i mlade. Ostavi Dora starije žene, pa se pridruži k djevojkama, tik do Eve.

»Ne boj se, Evica... Ja znam, gdje je rubac. Blaž ga je sakrio« šapnu djevojci na uho.

Eva se samo smiješila i kradomice pogledavala u suprotni kut, gdje je Janko vezao klipove za sjeme, dva po dva zajedno, koji su najljepši.

»Eto ti dva crvena!« vikne i dobaci mu, ali on je tek toliko pogleda, da ga ne pogodi u glavu. Izgledao je nehajno i mrko, zaokupljen nekim tamnim mislima. Razjarivalo ga, što je došla, nadao se Beti, po nju je poručio. Ma da se ispri-

čavala poslom, nije mogao da je ne očekuje. Od rane večeri osvrtao se na prag, čim bi tko novi ulazio, nadvirivao preko glava, da nije gdje otraga. Pa što? Dočekao je Evu... Nametnula se nepozvana... Izazvala ga đavolskim pogledom... Htjela bi razvrgnuti sreću, otkinuti njegovo srce od Bete. Ne ćeš, ne ćeš, kuja! rekne sam u sebi tako odlučno, da mu se sve lice izmijenilo.

»Ajde... ajde Janko! Što se ti mrštiš? Veseli se, veseli!« ljubežno mu reče otac ponudivši ga zadnjega, da povuče iz polića. No Janko odbije, a Gušić slegne ramenima: »Kad ne ćeš, ne ćeš. Silom ne ću lijevati u te.«

Žalio se, što se Janko tako namudrio, da ne će ni gutljaja. Previše je ozbiljan. Nije to za momka, koji se ženi, pa još takovom djevojkom, kao što je Beta. Svaka čast ovima, što su došle, da ljušte kukuruz. Svaka je kao cvijet u jutro, kad s njega još miriše rosa, sve su kao livade u svibnju! Al sve nisu ono, što je njegova draga buduća snašica, Bog je blagoslovio!

»Kad sam se ja ženio, Janko... Pitaj mater! Ha stara?« okrene se k ženi, a ona potvrdi kimnuvši glavom. Bila je zabrinuta, da svakome ponudi čestit komad mirisne izljevenke, kako je sutradan ne bi svijet potvorao.

Kad se svi osladili masnim zalogajem i nakvasili grla, razveze se najprije razgovor o mladencima. Sva usta hvalila Betu, netko od srca, netko protiv srca, odobravali su mudroj Gušićevoj glavi i sretnom izboru Jankovu. Eva je za to vrijeme šutjela. Ne mogavši više podnijeti, propjeva iz svega grla. Sve se povede za njom, najprije nekoliko njih, a poslije svi, pa i sama Dora Zecova, ma da joj je glas zvučio kao da pišti.

Sjetan napjev razlijegao se nadaleko, pun neizvjesne čežnje, jake do bola, i silovita otimanja za radostima, te se činilo kao da se plaćući pod silu smiju. Jača od vodećih ženskih glasova bila je pratnja muških grla, koja je na kraju svake kitice zatutnjila kao ljetni grom. Kukuruzi su oštro šuštili u žuljevitim rukama, koje su ih skidale i čiste okomke bacale na gomilu, zlatnu i crvenkastu. Njihale se glave, upalila se mlada lica. Stana Milčekova, pjevačica na koru velikoseljanske crkve, podržavala je glas najdulje, mijenjala napjev svaki-put drugim zavijucima, prema potrebi srca, a svi se povodili za njom, svatko na svoj način, no istančanim sluhom ipak su

podržavala sklad. Taj sklad im je prijao, pjevali su od srca, kao da svatko proživljava što pjeva:

Ja bi tebe rad ljubiti
Da ne moram v tabor iti
Hojla rilala ra-la lala
Hojla rilala hojlala la-a-a-a.

Petrolejka se pod limenim tanjurom na tramu zamjetljivo njihala. Stana je, pjevajući da draga ide u tabor za svojim dragim, mislila na to, kako će i ona morati jednoga dana, kao i Stanko, da ostavi rođeni krov, a sve zato, da ostane više Marku i zlosretnoj nevjesti, pa joj se činilo, da izgara i njena mladost kao ta začađena petrolejka na tramu. Upiljila je u nju tužan pogled i predvodila bolno:

Kaj buš draga tam delala?
Bum ti dragi rupce prala.
Hojla rilala hoj-la-lala
Hojla hilala hojlala la-a-a-a.

Pjesma se širila kao razgoren oganj, nitko nije nikoga gledao. Umjesto objesti, utkala se u sva lica tuga jesenskog šumorenja opala lišća, čežnja opustjele zemlje za novim plodovima. Svi su oni dobri, svi se vole, sve ih prati jednaka neumoljiva sudbina, svi žele da im bude bolje, da budu junaci barem pjesme. Dublji su im osjećaji od riječi:

Moje ruke beli sopun
Moje ruke bistra voda.

Iza riječi krije se u osjećaju misao nesavladive izdržljivosti i pouzdanja u dvije siromašne ruke, koje su kadre braniti i hraniti. Nakon dovršene pjesme nastala muk. Svatko je ronio u sebe. To se nastavljala pjesma njihova života, teška, sumorna, ali ipak pjesma, koja se voli i koja teče kao rijeka. Stana Milčekova iznova pusti glas, a sve već poteče za njom, baci se u drugi napjev, još tužniji, još ozbiljniji i baš zato još više njihov:

Tiček slaviček po zraku leti
Se mило ogleda kak grešnik živi
Če lepo buš živel i lepo buš v'mr
Isus ti bude nebesa otrpr.

»Još jednom...! Još jednom, Stanika!«

»Još jedamput!«

Stanika ponovi još jednom, i svi s njome. Svi s njome, kao jato lastavica za vodiljom. Osjećali su međusobnu povezanost, tako tijesnu, kao da su svi jedno jedino srce, jedna jedina duša. Pa ne samo oni, nego s njima i oni zlatni kukuruzi i opore lisnate ljuštike, bijele, šušlave i čvrste kao koža, kukuruzi mirisni kao njihov svakidani hljeb i zemlja, koja ga rodila, koju su kopali.

Kad su dopjevali, usta im zanijemjela. Život dublji od riječi stisnuo ih u sebe, sjeta se slegla u oči i sijevala iz muklih pogleda. Kao da će se na njih spustiti crna oluja. Kao da im se život krši i kao da će se slomiti poput suhe grančice.

Prvi se oglasi Gušić:

»Ajde... ajde, ljudi! Nemojte šutjeti, kad je tako veseo posao!«

»Bome da! Neka je veselo naše Zagorje! Ne?« otegne Blaž, nastavi pripovijedati, kako se veseli svijet u Slavoniji: »Plešu oni nakon posla... Bože moj, da ti se zavrti od samoga gledanja. Svaki momak kraj svoje djevojke. A gajdaš tiska mje-hur, kao da bi pijetao lomatao krilima. Prebiru noge, lete ljudi, muško i žensko... Ne?«

»A što onda nisi ostao tamo, kad ti se tako sviđalo?«

»Glista misli, da se mi ne znamo veseliti. Hodi, hodi, Glista, za svojim... pak ti pleši na slavonsku.«

»A mi ćemo na svoj način.«

Zapjevaše ponovo, još snažnije no prije. Eva se primakla bliže Stani i potiše joj primjećivala, koji bi momak bio za nju.

»Drži se čuršaka. Crn je kao đavo. Lud je za Betom. Mislio ju naći ovdje. Samo da je vidi. Pogledaj, samo, kako je tužan.«

Migne na mladića, koji je sjedio u ljuštikama nedaleko od Gušića i na licu mu se zaista odražavala tuga. Više kao nevino dijete negoli momak, bezazleno je primao poglede djevojačkih očiju, odsutan srcem i mislima, pa je izgledao još više zanimljiv. Stana ga je već par puta uhvatila pod oko, ali na Evine riječi obuze ju bijes.

»Nisam ja prisiljena loviti...! Imam ja gdje biti. Drži ga se ti!«

Eva je široko pogleda i prividno se trgne. Vidjelo se, da nećujno pita: a moji krmci, a moja krava? Zato je Stana neštedimice odrezala, da još visi na klinu uže za njen rogati i nerogati miraz, samo treba da dođe po nj.

»Jesi mi lijepa zaova! Ha-ha! Morao je Marko isprositi tvoje dopuštenje...! Da se smije oženiti sa mnom. Ha-ha-ha!«

»Evica!« vikne Gušićka, ali od pjesme se nije čulo, pa je pristupila bliže i turnula joj u ruku modru ogrlicu. »Joža je ostavio... A znam, da je tvoje.«

»Bog vam platio... Jo-oj! Bog vam platio, kumice!«

Klikne i malo da ne poludi od radosti. Očistila je ogrlicu pljuvačkom i objesila je o vrat, stala grliti Stanu, zapitkivati je, kako joj se sviđa, kako joj pristaje, smijala se, obrazi joj preplanuli vatrom, stiskala Staninu ruku i poljubila je u lice, ne znajući ni sama, što radi. Zagrlila bi čitav svijet. Od obijesti je bacala kukuruz sad Janku, sad Glisti u nogu, Zecu u leđa, a ovi se okretali i htjeli pogoditi, iz čije ruke to dolazi. Glista je lukavo vrebao, dok mu nije uspjelo uhvatiti je u nišanu. Brzo je ponikla glavom.

»Badava ti! Tužit ću te Marku. Al će zarežati, kad mu po-kažem...« izvuče iz košulje modri rubac i digne ga uvis.

Eva poleti kao strijela, grčevito ga uhvati za ruku i stane se propinjati, da dosegne uzdignutu ruku. »Dugačak si, đavole, kao crkveni toranj! Vрати mi rubac... Ugrist ću te. Vрати-i-i!«

Janko uto priskoči i za tren oka dosegne rubac. Baci ga Evi ravno u lice i nešto promrsi. Eva upilji u njega razjaren pogled. Tiše izgovori: »Što ti režiš na me? Reži na Betu!«

»Kuja!«

»Ali ne gora od psa!«

Janko stisne zube i prezirno je ošine. Drugačije bi on obračunao, da su sami. Pekla ga ona ogrlica, razjarivalo ga previjanje njena tijela, njen glas mu rezao uši, bilo mu je kao da sve namjenjuje njemu, a on je pun odvratnosti i gađenja. Htjela bi u njemu izazvati ljubomor... Što, što bi ona sve htjela?

»Pošto si došla ovamo?«

»Na tvoje ne!«

Janko problijedi. U pesnicama ga škakljalo. Stajao je nepomično zureći u nju, kad najednom osjeti, da ga otac gleda. Brzo se okrene i lati se posla.

Eva povije glavu rupcem i uspne se k djevojkama tako mirna, kao da se ništa nije dogodilo. Nije ona imala razloga, da se srđi. Naprotiv, osjećala je zadovoljstvo i sjala od vedrine. Neka se Janko samo ždere. Neka je psuje. O da je hoće i nalupati!

Raspjevala se iz puna srca, u koje kao da su navalile bujice proljetnih voda. Sva snaga strasti prodirala je iz nje-na grla, sva sjeta zagorske pjesme i neizdržive čežnje, da su muška srca zadrhtala, a djevojke je gledale zajedljivom zavišću. I sam Gušić uzvrpoljio se na svom stolcu i kadikad se počesao za uhom, goneći od sebe grešne misli.

Lijepa je... Hoćeš, ne ćeš, lijepa je... Kao rascvala sunčanica. Neka je samo nečastivi ne mami za Jankom. Takva nije, da bude tek sinova, nego i očeva. Deset đavola je u njoj... I devet pameti... Kao u lisice.

»He-he!« glasno se nasmije, premda ga nitko nije čuo. Pjesma je tutnjila kao tanki i debeli grom. Gušiću se od tolike buke činilo, da će se srušiti zidovi. Pošao je u podrum po još dva polića. Nije to mnogo... za tolika usta, al treba štedjeti. I Kata stala još jednom nuditi, donijevši punu zdjelu velikih odrezaka.

Kad se tako okrijepili, posao je poletio od ruke tako brzo, da se oko pola noći već primaknuo kraju. Gušić je računao, da će potrajati do trećih pijetlova. Prevario se, dakako, i u broju ljuštača, došlo ih je više, nego je očekivao. Neka... neka! Ne žali.

»Još dva polića!« vikne i ponudi svakoga redom. Bilo je to dosta. Djevojke nisu pile. O ponoći nasta komešanje. Posao je gotov. Kukuruzi se talasaju kao zlato. A oni crveni... crveni, samo da ne progovore. Ljuštike šušte pod nogama, šušte od najmanjeg dodira i pokreta. Petrolejka je sva čadava, slabo svijetli, no svi se dobro vide. Momci sve lišće zgrnuli na hrpu, u sredini načinili jamu i pozvali djevojke. Sve se skanjivale, krijući lice jedna drugoj za leđa.

»He-he! Nema ništa. Svaka mora u zdenac, he-he!«
Nakon Gušića zapiskuta Dora Zecova:

»Sram vas bilo...! Tako mlade... Kad sam ja bila u vašim godinama... Baš sam prva skočila u zdenac... Pak što? Tko me izvukao iz zdenca, poslije me odveo i k oltaru... Gledao diku nebesku...«

Jedva Dora doreče, kad je spopale snažne ruke i u trenu se našla u zdencu. Djevojke zavriskaje, muški pohihotali, od smijeha samo da se ne zadave. Sirotu Dora čeprkala u ljuštikama, htjela napolje, al je jama bila duboka.

»Pošli vas crvi... i vrane pozobale! Nisam ja za udaju... ako sam udovica. Gazda... gazda! To smrdi po vašem mirisu... Sram vas bilo, ljudi! Sa starom sirotom pravite budalaštine.«

»Pa nisu budalaštine, kumice!«

»Sami ste rekli, da ste nekad prvi skočili.«

»Samo zovnite po imenu! Koji vas izvuče, mora s vama i pred oltar«, dovikne joj vragolasto Filip, a ona udri da ga kori.

»Barem si mi ti dijete... Sramota! No dobro. Kad je tako, onda prosim kuma Gušića!« Čuvši to, Kata samo zine, gluha na sav smijeh i šalu. Svi se svijali i grohotali, a njene se očice zavrtjele, kad je Toma, pošto se objema rukama počesao iza uha, pošao k Dori, obujmio je oko pasa i podigao, ogrljen oko vrata njenim košćatim rukama.

»No kad već stari luduju, onda nije grijeh ni mladima«, zlobno se Katica nasmije i migne djevojkama, dok je njen Toma sjeo zajedno sa Dorom i počeo joj udvarati, malo slano, malo neslano, pa je Kata malo pošutjela, malo pretrpjela, dok ih ne odluči rastaviti na taj način, što je Doru pozvala, da dođe za njom u kuhinju na čvarke.

Gušić je to razumio. Uhvati se za trbuh i zanjše se kao drvo na oluji. U vratu mu kipjelo i samo kipjelo, kao u rakijskom kotlu.

»Momci... momci... nemojte se ženiti! Moći je ženu prevariti u istini... Ali u laži nikako! He-he-e-e! Vidi vam ona čega nema, bolje nego mi. He-he-e.«

Smijao se on na tanko i otegnuto kao guslice, ali mladi ga nisu slušali. Sve je pohrlilo k »zdencu«. Eva je uskočila u nj i zvala Janka, da je izvuče.

»Ajde Janko!«

»Moraš! Sramota je odbiti.«

Gurali ga u rebra, nagovarali, značajno mu namigivali, no on se otrese, napola u šali, napola srdito:

»Ima vas dosta! Ja sam pod ozivanjem!«

»Pa i ona je! Što zato? Ne će ti naškoditi srcu!«

Janko samo slegnu ramenima i zatakne ruke u džepove od hlača. Svijetla bujna kosa zasjenjivala mu lice. Stao je postrance i motrio ispod oka.

Zec ih je sve odgurao i skočio u jamu. Eva se otimala i vikala:

»Ne ću tebe... Oženjen si... imaš svoju Slavu... Srami se... Neka bude makar koji drugi. Tebe ne ću... hi-hi... Ne škakljaj me... Jesi gluh?«

Zec ne popusti. Uhvati je oko pasa i snažno stisne, da je zacviljela. Klekne pred nju, zagrlji je i žestoko poljubi u sočne usne.

Uto najednom kao da se mora slegla na sve prsi. Stala je gasnuti volja za igrom. Muškarci se zagledali preda se ponikavši glavom, djevojke se nijemo zagledale, žalosne kao poplavljeno snoplje. S oženjenim čovjekom... a pred njom je vjenčanje? Ta nedovršena misao usjekla se svima u glavu.

Zamislio se i Gušić. Al ne hoteći, da mu vjerni ljudi odu iz kuće nezadovoljna lica, ponudi ih po četvrti put da piju, skoči sam u ljuštike i pozove sve djevojke da ga »izvuku« napolje. Čepkao je pod sobom, te je jama postajala sve dublja, stao lomati rukama kao da tone. Pa će i potonuti, ne bude li djevojačkih poljubaca, koji će ga »izvući«. Dakako, ni jedna djevojka i ne pomisli da ga spasava, ma da ih je sve dozivao. Tek su nagnule oko njega i obećavale, da će na godinu doći izbor na stare.

Gušić veselo iskoči napolje, radost ponovo poteče, ali novim putem. Djevojke su jedna po jedna uskakivale, i klečeći u zdencu imenovale svog odabranika, koji je morao na taj poziv unići, pasti na koljena i poljubiti je. Premda ih je vino malo preuzelo, igra je tekla u pristojnosti, kako ne bi bilo zamjere ni pred Bogom ni pred svijetom. Na svakom je mladiću cvalo ponos, što se svidio, pa ni zašto na svijetu ne bi sad uštinuo dobru djevojku, taj proljetni cvijet. Nije to još ljubav među njima. Ali odsad će jedno na drugo misliti i možda se istinski zavoljeti, a gdje bude sreće i poštenja, bit će i ženidbe.

Samo Stane više nije bilo u sobi. Sjedjela je na dvorištu i čekala dok izađu, kako bi pošla s njima. Da je nije strah, otišla bi sama. Toliko se raspalila.

Najednom se svine, kao da bi se htjela sakriti. Uz plot se na kukuruznom lišću pomakla neka sjena i zašumorila, kao da se ruši čitavo brdo suhe kukuruzovine. Mjesec je sjao, mogla je razabrati ljudsku priliku.

»Joža je...« rekne malo poslije Blaž. Zamalo da nije siromaha probo vilama. Sagnuo se k njemu i vidje mu u ruci šibu s dretvom. »Došao si po bič. Samo nemaš više ogrlice na njemu. Ne?«

Joža mu nije ništa odgovorio. Bilo mu je zacijelo milije, da ga ne smeta. Već je od rane večeri ovdje. Išao je cestom i čuo pjesmu. Krasnu... krasnu pjesmu. Išao je za njom, tražeći modru zmiyu. On zna, da je mora naći. A tamo, gdje se nalazi ta draga zmiya, tamo je sve lijepo, tamo se pjeva... Čuvši dakle pjesmu, osjeti, da bi tu morala biti ona... koju traži. Pjesma ga je vodila i došao je sasvim blizu kuće. Išao je prema pragu, kad se bosonog najednom o nešto spotakne, u nozi ga zaboli i pade. Kad se pridigao, a to — o Isuse! — njegov bič. Presretan povuče prstima po dretvi, odozgo do dolje, i dalje, dalje po zraku, dokle mu je samo sezala ruka. Nema je. Dugo nije mogao vjerovati. Kad je bič tu, mora da je negdje i zmiya. Ona je ljepša od svega... Tako krasna, da je poradi nje morao otići od kuće. Poradi nje je obišao mnogo kuća, pregazio mnogo njiva i našao krasnu krticu. Ali nije krtica, što je modra zmiya. Poradi nje ga ne bi nitko tjerao od one smrdljive bolesnice, koja ga jako voli i koju on jako voli. Beskrajno tužan tražio je izgubljeno po svemu Gušićevu dvorištu, dugo, tako dugo, da je konačno zaspao na krasnim ljuštikama i još ljepšim vlasima, koji ga podsjećaju na krtičino krzno.

»Pusti ga, Toma, za danas...« molila je Kata toplo, »neka prospava. U jutro ga sigurno više ne će biti ovdje.«

»Ako ga ujutro ugledam, na tvojim će se leđima slomiti njegov bič. Ne treba meni oko kuće takvih ljenivaca.«

»Gazda!« oglasi se Blaž, dirnut u srce. »Ima vam takvih po cijelom svijetu. Ne? Bog mi je svjedok, vidio sam takva siromaha i u Slavoniji. Narod veli, da ih dragi Bog hoće, jer su bez grijeha. Ne?«

Gušić se zamisli, a onda će preko srca:

»Dobro... dobro... Samo ne treba rasipati... Ne treba bacati, gdje ne treba. Danas je otišlo osam policia... a Dora se natovila čvarcima...«

Starci su otišli spavati, dok je Janko s Blažom čistio drugu sobu od kukuruznog iverja i ljuštike. Izbacivali vilama, a Blaž nije htio progovoriti ni riječi, samo da bude sigurniji za Jožin san. Od milja mu se topilo srce, jer mu je za vrijeme igre uspjelo doći u podrum, i sad mu je život tako lijep, da bi poljubio žabu.

JEDANAESTO POGLAVLJE

Jutrom živad nije htjela izaći iz svoga skrovišta, pa je Beta morala posegnuti za prutom i istjeravati je napolje nježnim udarcima i plašenjem. Kokoši izletjele i šćućurile se odmah oko praga od staje, a jato pura amo tamo šetalo i oćajavalo: pi-i, pi-i, pi-i, pur, pur, pur!

Gust dim jedva se kidao iz dimnjaka, lastavice letjele nisko, kadikad se činilo, da udaraju o samu zemlju. Jela se tužila na trganje u nogama i križima.

»Navalit će kiša... navaliti...«

»Baš je ne bi trebalo.«

»Ne znaš ti... Još si premlada. Rujanska kiša je zlato za njivu. Tko je sijao, neka hvali Bogu.«

»Ali nije dobro za vinograde« primijeti Beta zabrinuto. Majka ju je neko vrijeme samo gledala. Domislivši se, reče:

»Brineš se ti za Gušićev vinograd... Pa već ti je i dužnost... Kad si njihova... Aj Beta, Beta! Bog zna, jesmo li pametno izabrale. Možda bi ipak bolje bilo poći za Ćurkaša. Momak je čestit, a ima četiri jutra, par volova, kravu i tri krmka. Moglo bi se živjeti... U miru i slozi...«

»Da, gladi ne bi bilo. Ali sad je kasno... Sve je došlo tako brzo... Ja sama ne znam... Kao da sam prosnivala par sedmica, a kad sam se probudila, rečeno mi je, da me velečasni oziva s Jankom. Ja sama ne znam... kako je došlo do toga.«

»H! Sama ne znaš...? To ti je ono najgore. Kad ga ne bi voljela, onda bi znala... Aj Betika, Betika! I meni je tako bilo, kad me zaprosio pokojni tvoj otac. Bog mu dao duši lako, i svim pokojnicima! I meni ti je bilo, kao da sanjam. Sad ti to mogu reći, nisi više dijete... Kad djevojci ukrade netko srce, onda ona sanja... Bog je tako odredio... Samo me ipak malo strah, da se nismo prenaglile... Da je Ćuršak došao barem jedan dan prije Gušića i Lisjaka... Ne bi ga

sasvim odbile. Ali što se je moglo, kad smo Gušiću već dale riječ? Riječ je — riječ. Motali ljudi i smotali... I mene su smotali... prije reda: još nisi navršila dvadesetu, a ja pristala. Sada... u ime božje...! Krov ćeš imati nad glavom, kruha ćeš imati, bosa ni gola ne ćeš biti. A žensko trpljenje čekalo bi te svuda. Takva je već naša sudbina... Neka samo imaš utjehe u svom čovjeku... Zasad je momak vrijedan, hvala Bogu! Neka samo ostane takav. Htjelo se Evi, da je vuče iz zdenca... Blato kršćansko... ne zna za stid! Sirota Stana, naplakat će se dok živi... Ako ne bude božje milosti...«

Jela je, kao nikad dosada, nastojala da bude što više kraj Bete, pa su isti posao ponajviše obavljale zajedno. Pritom je mogla mladu opominjati, savjetovati, tješiti, a istu je stvar raspredala naširoko i u tančine gotovo svaki dan po nekoliko puta. Time je zapravo htjela utješiti samu sebe.

Beti nije trebalo utjehe. Nju je žalostilo samo jedno: rastanak s majkom. No o tome nije čula riječi. Višeput ju je majka uhvatila da plače, a kad joj je Beta rekla, zašto, onda je dobila prijekor, kao da je djevojčica sa krila. Zato je odlučila zatomljivati taj bol. Pred majkom ni da bi uzdahnula, kamoli pustila suzu. To joj je uspjelo to lakše, što se je nadala najboljem. U Janka je stekla povjerenje, voljela ga je, radovala mu se. Pogotovo od dana, kako joj je Stana pripovijedala, da nije htio Evu izvući iz zdenca. Bila djevojka najgora, momak je javno ne smije sramotiti. Janko je ipak to učinio... jer voli nju, samo nju... Namjerice nije posla na ljuštenje kukuruza. Nadala se, da će doći Eva, znala je, da će ga mamiti... Pustila je da vidi, hoće li Janko pasti u zamku. Na svoje oči ne bi to mogla gledati... A Janko...?

Kad pomisli na njega srce joj živilje kuca i obrazi joj procvatu od nagla žara. Dika njena... okrunjena grana njena, Janko, dobar, lijep, čestit... U mislima mu tepa najslade riječi, no odmah se zastidi i samu sebe prekori. Što bi rekla majka, da zna? Što bi rekao sav svijet? Ne pristoji se... ne pristoji... makar su i ozvani. Još uvijek nosi djevojačko ime... Još je ona Betika Borekova kao onda, kad je bila malena i voljela samo Isusa i Mariju.

Krijući svoje osjećaje za Janka, postala je šutljiva i zamišljena. Mati ju je ispod oka često motrila i kimala glavom ponosna i zadovoljna njenim držanjem.

»Betika! Djevojaštvo je najljepše. Samo je najkraće. Kao proljeće... Ali udati se za vrijedna čovjeka i u slozi živjeti s njime, to je proljeće, koje uvijek cvate. Udovištvo je najteže... Oh Bože...! Pa još gdje su dječica...!«

Glas joj bolno zavapi, oči postanu suzne i pogled im tako tužan, kao da gleda sve jade svoga života. Najmiliji njeni odlazili jedni u grob, drugi daleko, dom je postajao sve tiši, i sada će sasvim zamuknuti... Osjeća ona, kako taj muk sve više raste i nestaje preko bezdanih granica; kako se šljive i orasi iza kuće suše i ginu; kako venu gredice karanfila i katarinka u njenu vrtu. A ona ostaje sama... sama kao tužni panj odsječena hrasta usred mrtva polja... Ne, ne! Strese glavom i sklopljenih ruku podiže oči prema nebu. »Bog je tako odredio... hvala mu i dika budi! On zna, kamo nas vodi. Vidiš... Betika...«

Sjede do Bete na prag staje i nastavi pripovijedati:

»Kad je pokojni... tvoj otac obolio...«

Tu Jelka zamukne, dok se ponovo ne ohrabri:

»Sanjam ja jedne noći... Sanjam... Vidim lipu... Ti je se ne sjećaš. Bila si još sasvim malena, kad smo je posjekli. Rasla je pred kućom. Bila je tako velika, da su pod njom mogli naći hlada svi domaći i svi susjedi. Sanjam ja jedne noći, da sam se s njive vratila kući. Bila je tama kasne jesenske večeri. Upravo ja stižem pred lipu, kad najednom vidim, da je lipu našu pozlatilo sunce. Gorjela je krošnja... gorjela, ma znaš... kako da ti velim? Ma gorjelo sve od žara i svijetla. Sve me zaboljele oči. I mislim, kako to, Bože moj, naveče svijetli sunce? Dok ja tako mislim, začujem zujanje. Pa kako to, Bože moj, da naveče i u kasnu jesen zuje na polju pčele? Sve to tako mislim, i pogledam gore. Ah Betika! Ah, što sam ja vidjela? Usred lipe lebdi Majčica Božja. Sva je bijela. Opasana modrom trakom. Uz bok joj visi čislo. Roj pčela leti oko nje. I zuje pčelice, zuje... Meni odrvenile noge. Bilo me i strah i... onako lijepo mi bilo. Progovori Majčica Božja ovo: »Vidiš Jela... kakogod ove pčele oblijeću oko mene, tako će tvoja djeca obiljetati oko tebe.« Da... da... obistinilo se to... kome sam god ispriopovijedala taj san, svatko je rekao isto... Ono što se dogodilo... Moje dugo proljeće je svenulo... Jaram mi je pao na vrat... Vukla sam ga devetnaest godina... Ne znaš ti, što je to... Ali ja znam...«

Zamukne zagrenuvši suzdržljivo. Hrapavom rukom pri-
nese pregaču na oči, da otre suze. Pošuti malo, zamisli se, pa
će opet, a glas joj bio vedar:

»Sve sam podnijela... Bog mi je pomogao. Bio nam
uvijek na pomoći! Pođi sad s Plavkom dolje. Svinje ću sama
nahriniti. Povedi i tele... Neka njuši travu. Kraj matere će
mu omiljeti... pa će priviknuti na pašu.

»Samo da se ne izlije kiša!»

»Valjda još ne će... I Neža je s Liskom na pašnjaku.»

Iznijela Jela napoj i čistila kotac, a sve je jaukala, koliko
ju kod sagibanja boljelo u križima. Zrak je bio sparan, jugo-
zapadnjak šumorio u jesenskim krošnjama, djetelina uz ugra-
du sklopila svoje listiće, guske se s patkama odnjihale kolnim
putem pod brijeg i uz veliko se drečanje bacile u potok. Pure
su s kokama posjedale na ljestve, prislonjene na staju, šću-
ćurile se, kao da je tamna noć, a ne jutro. Jela ih je tjerala,
da same nađu barem vode, ali pure su s povrijeđenim bolom
i srditošću odgovarale: pi-i, pi-i, pi-i, pur, pur, pur!

Bit će kiše, bit će kiše. I nebo je tmurno. Sve je, sve
tmurno... Svinje rokéu kao bijesne, Jeline uši samo da se
ne razderu. Pomela kotac i malo ga nastrla šumskim lišćem.
Čim je Beta izvela kravu, Jela je već trčala u staju i na vi-
lama iznosila gnoj, brižno i polako, da se ništa ne raspe.
Šteta je svake mrvice, kao i hljeba.

Vjetar je rastao. Silovito je navaljivao na krošnju oraha.
Pod strehom kuće izgledalo je da se pomiču i sami kuku-
ruzni klipovi, dva po dva svezani bijelim trakama ljuštike
i prebačeni preko koca.

Pod brijegom je na pašnjaku Milčkovih sve oživjelo.
Krave se uzjogunile, razbježale se po pašnjaku, a telad ble-
jala za njima i dala se bezglavo u bijeg, kud koje, a rasko-
račenih nogu, kao da će popucati u koljenu i životinja pasti
ravno na trbuh. Svinje se grizle, cviljele, goneći jedna drugu
od slasna korijena u izdubinama, koje su izvrnuli jakim rilom.

I Beta i Neža čvrsto su držale uže u šaki, da im se
krave jednako ne pomame za trkom. Već su duvale na njuške
i sumnjivo podizale glave, da vide, što se događa blizu njih.

»Na-a... na-a... Plavka!«

»Na-a... na-a... Liska!«

»Pasi Plavka!«

»Žderi Liska!«

»Ne diži rep!«

»Ne duvaj!«

Nesretna Liska i Plavka, ne mare ništa. I jedna i druga
otela se iz ruku, potrčale zajedno s užetom, dižući rep i
stražnje noge uvis.

»Poludjele su, poludjele... Neža!«

»Pa jesu poludjele... lude... Ho-oj, Liska! Nesretna
Liska... krv ćeš mi ispiti!«

»Na-a Plavka, na-a! Jao, već se bodu s Milčkovima.«

Potrčala Neža, dok je Beta pridržavala tele i silom ga
umirivala. Dvojica pastira samo se podsmjehivala. Mogu oni
mirno ležati, dok Neža rastavlja krave. Pa i nije za šepavog
Milčeka da trči. Duboko je uvlačio iz lule i puštao dim kroz
brkove i bradu, ravnodušan na sav svijet, to jest na cijelo
Veliko Selo. Mladi se smijuljio, natečen od zubobolje, i spo-
kojno žvakao duhan, »da mu ubije prokleti zub«.

»Beta...! Beta...! Hodi kući! Došla je Rosa i Šarka!«
razlijegao se Jelin glas, donesen strujom vjetra. Nekoliko puta
čulo se isto dozivanje.

S teškom mukom uspije djevojkama umiriti i odvesti
krave svaka na svoj pašnjak. Al ne zadugo. Nebo se zacrnilo.
Sumorna tama legla na kraj, puna zapare. Vjetar je duvao
bijesno.

»Betika! Ne ćemo čekati, dok se izlije. Odvest ćemo ih.
Imaju i doma što jesti.«

»To se zna! Ne ćemo valjda čekati, da nam ih probodu
Evini rogovi...«

»Baš su se s njenom uhvatile u rogove.«

»Nije naučena na toliko društvo, pa goni i bode svako
marše.«

Djevojke pobrzale, goneći pred sobom krave. Pjegasto
tele držalo se matere tako tijesno, da je često bilo odgurnuto
njenim trbuhom.

»Što veliš?« kimne zuboboljni. »Da i mi potjeramo?«

Stari Milček sumorno pogleda. Iz grla mu se otkine
mukli:

»Ha?«

Nije to baš pitanje, nego tek da dokaže da je čuo. Srce
ga baš ne vuče kući. Ljepše mu je ovdje. Barem je u miru.
Otkad je na Marka prenio svoj imutak i otkad se Marko
oženio, jezik mu postao sjekira, a duži je od kravina repa.

Snaha je dobra, da mu jesti i oprala mu je košulju. Veli, da ne će da je grizu uši. H! Pa to ne će ni on, svekar, pak je stvar u redu. Bez uši se ljepše spava. Govorio je on to Stani. A Stana, kuja, postala gluha. Ne mari za dom. Veli, da to nije više njen dom. Pa kad nije — nije! Nek ide tamo, gdje joj je! Baš je nje trebalo na svijetu kao i trinaesto prase, koje mater za rep siše.

Ronio šepavi Milček u svoje misli i slasno dimio, te mu je pred licem neprestance ledbio oblak za oblakom.

Prenuo se istom onda, kad je počelo kišiti. Tek što je kanulo nekoliko krupnih kapljica, kad li se izlije nagli pljusak, popraćen divljim šumom zavitlana drveća. Milčeki su s brijega dozivali pastire, da dotjeraju blago i svinje. Ponad Borekovih je šuma tajanstveno i muklo hukala. S njiva su trčali muževi, žene i oveća djeca, napustivši okapanje zelja i vađenje krumpira.

Dora Gušićeva unišla je na dvorište Borekovih sva prokislila. Djevojčica joj na rukama drhturila, premda ju je mati čestito omotala velikim crnim rupcem, te joj je izvirivalo samo lice, sićušno i crveno kao u božićne jabučice.

Unišla je u kuću, ali vidjevši, da nikoga nema, okrene prema staji.

Jela je s Betom ogledavala Šarku i Rosu, gladila ih po vratu, svakoj pružala jednu ruku punu soli, da se nove priviknu na staru i pravu gazdaricu, a sve se smijala, kad su je hrapave jezičine lizale po dlanu. Vidjevši Doru, odmah pusti životinje i zaprepashteno joj pođe ususret:

»Zaboga...! Kumice! Što te nosi po tome nevremenu? Pa još s malom... i... I trudna...?!

»Ah stiglo me na putu...« tiho i kao nehajno odvratila žena. »A došle su vam s reje? Vidjela sam, kad su ih tjerali vaši iz Podolja.«

»Da... da... hvala Bogu! Lijepe sam dala, al još ljepše dobila natrag. A rekli su, da su im baš otelile takove male, da su baš jednaki materama. Hvala Bogu... hvala Bogu...! Dobro je ispalo za njih, dobro za me, pa smo se i lijepo razišli.«

»Da! Pa trebat će vam... Zar ne, Betika?«

Beta samo kimne i lako se osmjehne. Nije bilo vrijeme, da se zadržavaju u staji. Jela pruži ruke prema djevojčici, koja odmah udari u plač, otme je i nježno privine na prsa.

Zatim kimne Beti, da pomogne Dori preko kliskoga blata. Kroz žestok pljusak pobrzale su u kuću.

Jela se gotovo bezglavo vrzla, ne znajući ni sama, što da učini prije. Zna ona nevolju i opasnost trudne žene, pogotovo sirote Dore, koja još trpi od bolesti u prsima.

»A gdje si bila, kumice?«

»Na općini... U Velikom Selu... Morala sam platiti globu za maloga. Nije polazio u školu... A kako će siromah, klipsati, kad je bolestan? Škola pak jedan sat daleko... Ali veli mi bilježnik, da može dječak šetati do škole, kad može doma raditi... Kao da sam ja kriva, što ga otac tjera na posao. Tjera i mene. Pak što ću? A mislila sam, neka mi se dijete ne muči još i knjigom, kad se već mora mučiti poslom.«

Izgovori tiho, gotovo šapatom. Sjetne crne oči grozničavo su sjale ispod bijela čela i prebijela lica, na kojem se zarana urezali tragovi bolesti i patnje. Beta je naložila vatru, Jela iznijela staru rubeninu i nagovorila ženu, te se predjenula.

»I čizme izuj... i čizme! Pa se grij kod ognjišta. Neka ti se i noge ugriju.«

Nudila ju Jela toplo i zabrinuto, prigrijala mlijeko, nadrobila u nj kruha i pružila zdjelicu Dori na koljena. Beti je dotle uspjelo nagovoriti malu, da dopusti sa sebe skinuti mokri rubac. Ali djevojčica je, navikla samo na materinu blizinu i zaštitu, snažno plakala za materinim rukama.

»No... no... no! Sram te bilo, Ljubica!« namjerice pooštri Jela glas. »Već su ti tri godine, pa se još daš čuvati...!«

Dora jednom rukom prigrli dijete, dok je drugom držala mlijeko.

»Aha, jesi li čula?« rekne tiho i tješnje je privine na krilo, te je mogla nesmetano jesti, dajući i maloju svojom žlicom. »Nesto je preveć plačljiva. Bila je sinoć Magda Plečkova kod nas... Natrla joj je uši koprivom... Trla je trla, dok nije jedno i drugo uho počelo gorjeti. Kad je utrnulo, probola je iglom... I provukla navošten konac. Dobit će naušnice moja Ljubica... Je li? Naušnice! Je li? Mamica će joj kupiti kod Majke Božje Bistričke. Hoj, hoj, kako će Ljubica biti lijepa! Samo kad ponaraste. A dotle će Ljubica nositi končić. Je li? Hoj, hoj, mala moja djevojčica!«

Gukala Dora veselo, pa se mala smijala i jela tako tečno, kao da je najželjnija svakidašnjeg mlijeka. Jela je dotle stro-

go bdjela, da zajedno s Betom što više ugodí ženi, kako ne bi na oku dobile ječmenac. Za nju još kako tako. Al da Beta pod vijencem nosi ječmenac, ne dao Bog! A brinule se one i za još nerođeno djetešće, pa kad se mačka stala omotavati oko Dorinih nogu, poletjele su obje i istjerale je napolje. Samo da se ne zaboravi Dora i ne udari je svojom nogom. Od toga bi nerođeno zadobilo po tijelu mačje dlake. One doduše ne bi na to prisegle. Tek valja držati u pameti, što svijet govori. A kažu ljudi, da su vidjeli tako obraštene.

Uza svu savjesnu brigu, Jela je osjećala neki strah.

»Svrbi me desno oko... Bog zna, zašto ću plakati.«

»Da! Istina je... istina. Na dan Božjega Lica i mene je svrbjelo, tako da sam ga trljanjem gotovo iskopala. Oj naplakala sam se, naplakala. Nije me badava svrbjelo.«

»Sirota!« požali Jela.

»Sirota!« požali Beta.

»Da!« opet će tihi Dorin glas. »Potvorio me, da sam iz masti uzela meso... i žderala ga, dok je on bio kod Majke Božje Bistričke. A nisam ga ni ponjušila. Sve sam prekopala, ali ključa od podruma nigdje nisam našla. Oj Gušići, Gušići! Lakomi su oni. A moj Ivan je najgori. Kad sam porodila Ljubicu... drugi dan me potjerao na njivu, da mu gonim volove, dok je plužio. Tu sam ja uhvatila... Bio je vjetar... Istina, omotala sam trbuh gunjcem... Vjetar me prozeo... Do kosti... Odonda kašljem...«

Malo odahne, pa nastavi tužno pripovijedanje, a Jela i Beta malo da glasno ne proplakaše. Nijemo su otirale suze, sad jedna sad druga, tješile sirotu punim srcem, još jednom joj napunila zdjelicu, a Jela joj još napose savjetovala, da se pouzda u Boga. Ali Dora će bolno:

»Oh! Više se ne mogu ni moliti Bogu. Previše je toga... previše, kumice!«

»Nemojte, kumice!« ustraja Jela. »Svako vam stvorenje doživi vrijeme nevolja. Netko danas, netko sutra. Ali Bog ne ostavlja nikoga, tko kucne na njegova vrata. Jedamput je velečasni u crkvi pripovijedao, što je rekao Isukrst. Od Boga nitko ne odlazi praznih ruku. Rekao je Isukrst, neka samo kucamo. Neka kucamo, pa će se otvoriti.«

»Da!« Dora šapne. »Bog je dobar. Ali ljudi su zli. Od Ivana nema gorega. A baš ovih dana... kao da su svi vragovi uljezli u njega. Hoće požderati i sebe i druge. Zato, što

se Janko ženi... Tuče nas gotovo svaki dan. I mene i djecu. Samo još ovo pod srcem nije dobilo od njega... Oj Gušići, Gušići! Lakoma pasmina!«

Nemoćna je klonula glavom, kao da će proplakati. No nije u njenim očima bilo ni jedne suze. Sjao je samo teret sušice i velike patnje. Pripovijedanje ju izmorilo toliko, da je pohlepno udisala zrak, no taj ju je još više umarao, pun teških mirisa, kojima je odisala čitava niska soba sa zemljanim podom.

Kiša je s krova lijevala i pljuštala po malenim prozorčićima. Voda je ispirala dvorište, otjecala s gnojnicom niz brijeg, derala kolni put, a drveće se svijalo i gotovo lomilo od vjetra.

»Jesen se završava...« snuždeno izusti Jela. U sobi je vladao gusti mrak. Sve tri su sjedele kraj ognjišta, na kojem je pištalo još napola svježije granje. Osušivši se na žeravici, naglo bi planulo, a Beta je uto brzo pribacila novi rukovet, da se suši i da zahvati novi plamen. Tako im časom bila lica osvijetljena, a časom se nisu ni vidjele.

Dijete je drijemalo u krilu, uljuljavano topline, tamom, olujom i materinim rukama.

»Da... počela se završavati jesen« šapatom izusti Dora. »A danas smo mislile brati kukuruz.«

»Mi smo ga spremile« mirno će Jela. »Pred četiri dana. Rekla su meni moja križa, da vedro ne će potrajati dugo. Spremile smo i buče, hvala Bogu. Dvoja kola... Bolja je moja Plavka od svakoga vola. Potegnula ona na taj brijeg... Malo joj pomogla Beta, malo ja, malo Stana, malo Neža...«

»Samo da ne potraje ta kiša... Naše je još sve na njivi.«

»Ne će, ne će! Zebe nisu pjevale prije sunca, nego istom oko šest sati. Ni svrake nisu drečale.«

»Da...! Onda će se stišati.«

»Bog će dati« završi Beta. »Što bi sirotinja, da sve sa-gnjije?«

Ponovo su utonule u dubok muk, dok je oluja sve žešće bjesnila napolju.

Na mahove je do njih dopro krik, slomnjen i plačljiv. Nije ništa. Valjda je vjetar. Kiša pljuska o prozorčice, voda buči i dere, zemlja u sobi jače zavonjala.

»Što si rekla, kumice?« oglasi se Jela.

»Nisam ništa rekla« odgovori Dora kao iza sna, no Jela živo priupita:

»Prije si rekla, da su lakomi. Misliš — i Janko?«

»Janko je najbolji. Ali ja ne vjerujem ni jednome. Pa-metni su, istina... Al lakomi i vole suknje... Ja ne vjerujem... Ni jednome Gušiću.«

Čuvši to, Borekove uzdahnule tako glasno, kao da bi s prsiju htjele odvaliti težak teret. Zamislila se i Jela i Beta, a oči im zurile, kao da gledaju strašilo. Bilo kako bilo, to strašilo ne pretresaju sad prvi put.

»Znamo mi to, kumice!« rekne Jela odlučno. »Mnogo je takovih. Pa i Gušićevi... Ali stari zadnji put samo što nije proplakao... Baš proplakao, kad sam odbijala... Rekla sam, da je Beta premlada; da je ne dam iz kuće prije, nego navršši dvadesetu; da oni potraže bogatu u Podolju ima ih nekoliko; da ja nemam imutka, da ga dam Beti; da je teško siroti među bogatima. Sve sam to govorila. A on...? On je, kumice, prisizao... da ne će ništa, nego samo Betu. Stao je pred sliku Srca Isusova... koja mi tu visi na zidu. I prisizao, da ne traži ni jedne kravske dlake, ni jedne košulje; da će on kupiti Betiki sve, što joj treba; da će mladi s njime dijeliti svaki prirod: da njemu ne treba bogatstvo nego vrijedna i čestita snaha i dobra žena za sina. To je sve izbrojio... Oči mu se zalile suzama. Zvonar Petar je tvrdio, da je živa istina sve, što čujem. Još je rekao stari, da ga nikad više ne će biti pod mojim krovom, ako Betu dam drugome. Jedan molio, drugi tvrdio, a meni srce ne da riječi. Zaplakala sam. Sama ne znam od čega. Pokažem samo na Betu, neka ona rekne. Nije htjela. Nije htjela, zloća... Stidjela se... Al znala sam ja, što to znači. Bome bi ona i te kako rekla, da ne pristaje, kad joj se momak ne bi sviđao. Pa što sam onda mogla? Protiv takove ponude? Protiv Betina srca?«

Zamukne, i sve tri naćuliše uši. »Nije ništa... Vjetar huće.«

»Nije majko. Odozdo dopire vika.«

Jedva doreče, kad u sobu bane Stana. Voda se s nje cijedila, rubac sasvim privilegao uz glavu, bosonoga je bila, blatna preko gležnja.

»Otac je u kocu... Marko istjerao oca napolje... Zatvorio ga u kotac... Posvadili se... Meni je rekao, da me više

ne treba... Betika...! Idemo k velečasnomu. Da me primi u službu... Idemo. Zamotaj se... Uzmi kišobran.«

Lamala je rukama i bezglavo se vrtjela po sobi, naričući iz sve snage. Turnula je mokru ruku duboko u njedra, i izvukla blagoslovenu svijeću, spletnu u obliku molitvenika. »Stim je Stanek umro... Moj Stanek... Moj blizanac... Zajedno smo na tavanu dijelili kobasicu... Slagali smo se... Bog mi ga uzeo... Nema Staneka, nema više ni utjehe za Stanu.«

Užasan i jezovit plač kidao joj se iz srca, kao da će je zadaviti. I žene s Betom tiho zajecale, ne mogavši potresene odoljeti. Jela ustane i pođe prema njoj:

»Nemoj... nemoj... Stanika! Daj si mira. Ostani ovdje... Kod nas... Sad ne idite nikamo. Oluja je. Možda sutra... Prekosutra... Velečasni će se smilovati... Ima kod njega posla. Mamica mu je stara... Ne može ona... pak ćeš ti... Umjesto Betike... A zašto se ta pasmina posvadila?«

Stana se spusti na klupu uza zid i uz živo lomatanje rukama stade pripovijedati:

»Ne trpe se oni nikad. Pa svake im noći narastu na jeziku igle i noževi. Da se za dana imaju čime bockati i klati. Danas su se uhvatili... Netko je noću ukrao nevjestine krmke. Obadva... Nevjesta je vikala, da je to njena mati nekoga dobila... Netko od Krušnjakovih je ukrao. Marko da poludi! Htio je tući nevjestu... Ali ona je pobjegla. Bježala po dvorištu i vikala, da se ona ne da tući poradi stare kuje; da nije kriva, što joj stara zavidi...; što je lakoma i ne da kćeri, što joj pripada. Vikala ona, ali Marko ne vjeruje. Potrči za njom, uhvati je i hajd s njome u prazan kotac. Neka sad bude ona u kocu, dok ne dođu krmci. Tako odlučio Marko. Skoro se već primirio. Sjedio je kod prozora i zurio napolje. Vidjelo se, da mu je žao. Najednom izađe i zaputi se do koca. Izvuče iz željeza klin i otvorio vratašca. Sirotu nevjestu šćućurila se u kocu, sva zamazana svinjskom balegom. Plakala je kao ljuta godina. Nije htjela izaći. Marko ju je s teškom mukom izvukao, stao je tapšati po ramenu. Zna, da ona nije kriva. Odveo ju je u kuću, kad otac udri da ga psuje. Sve najružnije psovke... Zato, što tako postupa... Riječ po riječ... i najednom staroga uhvati Marko za šiju. Pa ga gurao opet do koca... I zatvorio ga. Znat će stari, tko je gazda. A stari više iz koca, da je Marko proklet... da ga je prevario... Moli

nevjesta, molim i ja za oca. Al Marko ni da čuje... Jer je stari neprestano vikao iz koca... Sve najružnije. Prijetio je, da će ga predati sudu... Ja više nisam mogla slušati... Potajno se odšuljam... I pustim oca napolje... Da je barem šutio, pa otišao u staju... Nego je još jače stao vikati... Nikad mu nisam čula tako jaka glasa... Marko izleti iz kuće, pogleda mene... I bjež za mnom... Jo-oj! Gotovo sam crkla od straha... Poslije se okrenem. Otac je opet u kocu... Bože, Bože!»

Otpijukala Stana bolno kao najbjednije pastorče. Lomila se, kao da će poludjeti.

»To ti je... To ti je« promuca Dora. »Kad je prenio na njega. Bio bi Marko pokorniji, da nije dobio vojke u šake.«

Jednako je ponavljala i Jela, okrstivši Marka ne samo blatom kršćanskim, nego i bijesnim psom.

»Kad bi dao da mu se što kaže...! Kako bi bilo, da idete k njemu?« drhtavim glasom izusti Beta, zaplakana malone kao i sama Stana. Jela slegne ramenima:

»Sama ne znam...«

»Ne idite... ne idite, kumice!« zamoli Stana. »Doživjeli biste sramotu... Uvrijeđeni su... Svi su Milčeki već pohodili nevjestu... A vas i Betike ni blizu... Vele, da ste ohole... Da ne znate za pristojnost... Da ste podigle glave, kao gizdave kobile... Zato, što Beta ide u Podbrežje. Vele, da vam je sada sve prenisko... Da se držite kao drvene svetece na oltaru... Kao sama Majka Božja Bistrička... A grijeh vam je na duši... Jer ste mamili pokojnog Staneka... Samo da bude više prosaca... I Staneka natjerali u grob...«

O još ima tih bodljika, samo plač nije dao Stani, da ih sve iznese. Čim je spomenula grob blizanca, pamet joj je otupila i hroptanje ju stalo gušiti. Tako nije bilo kada, da se Jela i Beta zadržavaju na klevetama. Tješile su Stanu, dok se ona nije umirila. Beta joj je obećala, da će, čim prestane oluja, poći s njome k velečasnomu. Sve se složile u tome, da je to ne samo jedini, nego i najbolji izlaz.

Trebalo je prigledati u staju i k živadi. Stana je pošla za Betom, da joj pomogne, a žene s djevojčicom ostale same. Mala se probudila još od Stanine vike i navaljivala na mater, da pođu kući. Vukla ju za rukav, za pregaču, plakala i cviljela, koliko joj samo dale njene malene prsi.

»Ta ići ćemo, ići...! Čekaj još malo. Nek se nebo još malo iscijedi. Bome ne ćemo ostati ovdje... Na teret i brigu kumici!«

»Pa nije teret... Što tako govoriš? Primila bih ja svakoga pod krov... A kako ne tebe, zaboga! Rod smo... Beti si jetrva. Ne žuri se napolje, dok se još malo ne stiša.«

Rekne Jela susretljivo i toplo, i pođe na prag, da vidi, što će biti s vremenom. U sebi je željela, da joj Dora što prije ode. Bojala se, da je čime ne povrijedi i ne zamjeri joj se, bojala se, da trudnu ne spopadnu grčevi pa još i porodi u njenoj kući, oslobodi je Sveto Trojstvo! Obrati se k njoj ljubazno i vedro: »Popravlja se, popravlja vrijeme...! Malo još pada... Al s kišobranom bi se moglo... ići. Samo moraš paziti, jer je klisko. A nadaš se skoro postelji?!«

»Pa tako...! Otprilike... za tri tjedna. Ako me ne prevari.

Jela je prevrtala po svojoj postelji i izvukla ispod slamnjače velik kišobran.

»To je od mog... pokojnika. Već ćeš mi vratiti po Betiki.«

Dora samo kimne, užurbana preodijevanjem u svoje ruho. Bilo je suho, tek se još među naborima zadržalo nešto vlage. No to ne smeta, pogotovo kad nema više razloga, da se zadržava ovdje.

Dosta je čula. Imat će Ivan što slušati. Možda će jednom prestati da vjeruje u oca. U takova oca, koji će s jednim sinom snahom »dijeliti sav prirod...« A drugi neka sam skrbi... Takovo nepoštenje...! Pa da se siromah Ivan ne žesti! A sve... Sve pada na njena leđa. Na njoj iskali srce. Uvijek mu je ona pametno govorila... Al nije on dao protiv oca. Tukao ju je za svaku riječ, čim bi samo pislula o staromu. Sad će vidjeti, da je imala pravo. Držat će s njom... A ne sa starim psom... koji sve plače za Betom, samo da mu dođe u kuću. Stari suknjaš... dakako voli mladu... Bome za njom, Dorom, nije prosuzio. Nije mu bilo tako stalo... Jer je ona poštena... Ne pretvara se kao Beta... Imaju Milčeki pravo...

»A zar zbilja još niste pohodili novu susjedu? Ili to samo brbljaju?«

»Nismo još bile... Zato, kumice, jer i Beta i ja previše poznamo Evu otprije.«

»Da! Bila je ona svačija...«

»Svačija ili ničija«, presiječe Jela oštro, »nas nije briga. Neka ona sama obračunava s Bogom. Ja joj ne želim nikakva zla. Samo joj se ne ću klanjati. Ja sam žena skoro u starosti. Pristoji se, da je ona pohodila mene. Pa kad nije, opet dobro. Ti za svojim plotom, ja za svojim.«

Uza svu oštrinu, kojom je izgovorila, Dora se ipak osmjeli da je opomene:

»Nije to pametno, kumice. Nemojte zamjeriti... Meni je do vas. Bolje je popustiti... Zna, kako je sa susjedom, s kojom se ne gledaš: danas ti nestane kokoš, sutra ti svinje podruju njivu, prekositra ti je iščupan luk... Ovdje šteta, ondje šteta. A što možeš? Na sve šuti i trpi. Ako veliš, još će izmisliti na te, da ti praviš štetu i kradeš. Svađa je tu.«

»Znam, kumice! Svađa i sudovi, očuvao nas Bog! Ali tu se ne može pomoći. Ako vam neprijatelj hoće potpaliti kuću, badava stražiti dan i noć. On će je potpaliti. Nije tako? zapita tvrdo, pa Dora više i ne pomisli da se protivi njenoj pameti. Šuteći joj preda djevojčicu na ruke, uhvati Doru pod ruku i stale se uspinjati na brijeg. Bosonogoj Jeli štrcalo blato među nožnim prstima, od kliskosti je često morala postajkivati, sve u strahu, da sretno izvede Doru na vrh, gdje počinje ravni put.

Obilna kišnica slijevala se u dolini niz kolnik, zapinjala gdjegdje o kamen, pjenušila se tu kao da se ljuti na zapreku, a drveće je izmučeno mirovalo, ispravno, izvitlano i napito od korijena do krošnje, te mu je sva kora bila od vlage crna. Zemlja se prohladila. Siva se jednolična prevlaka na svođu razvlačila, rastavljala i polako kidala, tu i tamo. Provirivale su vedre plohe, tako modre i jasne, kao da je i njih isprala čista voda.

Svi Milčeki opet otvorili svoje staje i koce. Oživjeli pašnjaci i dvorišta. Umjesto šepavoga Milčeka pazili su na blago tri dječaka i onaj zubobolni. No jedva je i trebalo pastira. I krave i junad grizla je sočnu travu pohlepno, da se jedva vidjelo, da premeću noge. Upile se njuške u zemlju i samo strigle. Utaživalo im i žeđu i glad.

Dvorištima se orio smijeh. Svi su već saznali, da je šepavi Milček u kocu. Stariji ga žalili, no opet nisu mogli odoljeti mlađariji, kojoj se udes s kocem previše svidio, pa su na račun toga zbijali svakojake šale. No kad je pala večer a šepavi Milček morao u kocu i spavati, najsmješniji događaj natjera starije u najveću ozbiljnost. Netko je krivio Evu, netko Marka,

netko Stanu, netko bedastu Milčekovu glavu, što je za života ovlastio sina za gospodara kuće i zemlje. No svi su ga složno žalili. Starci su pokušavali nagovoriti Marka, da s ocem tako ne postupa.

»Nije to zavrijedio... Zato, što ti je sve dao.«

»Pazi, da još tvoj sin ne zatvori tebe u kotac.«

»Grieh je to... Veliki grieh.«

No sve je bilo uzalud. Marko ne htjede popustiti. On je gazda! K tome nije u kocu tako zlo spavati. Bome mu ne će smetati u tijesnoj sobi. Ne bi mogao s Evom ni pravo govoriti. Ne treba njemu nikoga. Ni Stane ni oca. Šteta posteljine, da se vucara po klupama. Pa još za takove, koji mu se groze sudom! Kao da mu i sud može što, kad sve glasi na njega! Neka mu prijeti sav svijet. Ne boji se on. Nema se čega bojati. Neka mu zamjeraju. Njegova je duša mirna. Poslao je ocu večeru. Eva je odnijela. Jer ima on srca. Samo mu neka nitko ne pisne, da on ne bi bio gospodar. Sve, samo ne to. Pa kad stari još uvijek misli, da je on gazda, a ne Marko... neka zapamti. Barem dotle, dok ne dođe opet do krmka, kad će mu ustrebatu kotac.

Pokušala i Eva umekšati Marka.

»Reći će svijet, da sam ja kriva. Da si ih barem prije rastjerao... A ne sada, deveti dan što sam ja ovdje. Barem oca da ne tjeraš u kotac. On nije kriv... ništa nije kriv.«

»Gdje su krmci, gdje su krmci? Gdje su, ha?« uhvati je za ramena i strese svom snagom, da ju je zaboljelo do suza.

Otela mu se, odskočila i zamukla. Zasukanih rukava pro-sijavala je na sito kukuruzno brašno, a suze joj samo tekle niz lice. Kako i ne bi, kad joj srce hoće da pukne od bijesa! Htjela bi živjeti u miru, a oni se samo grizu. Htjela bi da gospodarstvo napreduje, da bude u kući koji dinar i nešto boljega prigristi. A krmci ukrađeni. Da su bar mrcine cviljele! Nego ništa. Valjda im je tat stisnuo gubicu... Ili je čvrsto spavala, pa nije čula. A što on nije pazio? Kad je gazda, mogao bi pripaziti i pogledati, zašto krmci cvile. A ne zavuci se pod perinu i ležati, dok i ona počiva. Jadn njen počinak... Od ljubomore samo da je ne zadavi. Zato, što je pošla na ljuštenje kukuruza... Stana mu je sve rekla... iscurile joj oči! I onim kujama, koje su je primile pod krov! Umjesto da su je otjerale... Umjesto da su je podučile, kako

treba da bude poslušna i radina... Ne bi onda sav kućni posao legao na njena leđa.

Jedva je Eva prosijala brašno, kad se dosjeti, da nema vode. Uze vedricu i pohiti na zdenac pod brijeg. Bila je večer. Psi su muklo lajali. Nekoliko Milčekovica uspinjalo se klizavim i blatnim putem, noseći ne glavi vedrice. Išle su raskoračeno i postajkivale, polako i oprezno opipavale bosom nogom, kamo će stati. Ljubezno se pozdravile s Evom, da saznadu, ima li što nova.

»A što me pitate za tu sramotu! Ne da mu spavati u kući... Ne da, pa ne da.«

»Tužnu sreću će postići...«

»I ti, sirota...! Stana radije pomaže Borekovima, nego nevjesti!«

»Baš su ti kod zdenca djevojke... Daj ti njima malo reci... Što ih ide...«

Čuvši to, Eva još više požuri.

Velikim čabrom, na koji je bio zabijen dug kolac, izvlačila je Beta vodu iz natkrivena zdenca, ozidana naokolo kamenom, dok je Stana nedaleko čučala i ostrim šašom trla staru vedricu, koje se uhvatio debeo talog spirina.

»Stana... Stana! Kakva si ti! Puštaš me sirotu samu, umjesto da mi pomažeš. I ti, Beta, nemaš toliko poštenja, da je otpraviš? Možda ćeš je uzeti i u Podbrežje, da ti bude sluškinja?«

»To se zna!« klikne Beta i nasmije se široko. »Već smo se dogovorile. Stana će mi biti sluškinja... A ja ću samo sje-djeti, jesti, piti i veseliti se. I vozit ću se u kočiji... Ne samo na Mariju Bistricu... Gdje ima krasnih ogrlica... Nego i podbrežanskim njivama. Ha-ha! Stana će kočirati, ha-ha-ha!«

Beta se sve svijala, koliko joj se svidjela ta dosjetka. Baš se je tako smijala, kao da ju je izustio tko drugi, kao da se i ne tiče nje. Stana je samo šutjela, ne hoteći se zamjeriti ni jednoj ni drugoj.

»Samo se oholi, Beta!« izusti Eva potiše, pozlijeđena ogrlicom. »Nisi prva... Bila sam veća sirota od tebe, pa sam se prije udala nego ti. Nisam zadnja...«

»Pa nisi zadnja! Bože sačuvaj! Samo mi nemoj još zamjerati, što ti je zaova pod mojim krovom.«

»Kad ste je namamile... Da vam badava radi. Dobro, dobro Stana! Radi ti njima. Ja zato ne ću crknuti. Ali gdje

radiš, tamo te neka i hrane i odijevaju. Uzmi svoje stvari... Oduzmi sve k njima. Kad sam ja tako malo vrijedna... Kad se kraj mene ne može živjeti... Potvorala si me pred Markom... Da ga oblaskaš. Htjela si meni, siroti, naškoditi... Dobro, dobro, Stana! Samo odnesi svoje stvari. Još danas. Dok ih Marko nije izbacao na dvorište.«

Izgovorila Eva tako mekano, da je Stana udarila u plač. Počela je sumnjati, da li je imala razloga pobjeći od kuće; držala je, da su je Borekove zaista zadržale da je iskoriste; da nevjesta nije zla, nego dobra; i konačno dom je — dom, ona ga voli, voli, voli...

»Nevjesti!« uspravi se i s pouzdanjem pogleda na Evu. »Ja idem kući... I sve ću raditi, što treba. Kao uvijek. Samo izmoli Marka, da me ne proganja i ne tuče... jer...«

»Ne... ne... ne! Samo ti ostani... kod koga si.«

Eva joj odlučno upade u riječ, ne hoteći ni čuti, da se vrati. Barem ne već danas. Neka osjeti, da se ispunjava riječ nevjesti, koja je u kući gazdarica. »Ja nisam zadnja na tom svijetu... Kao što bi druge htjele biti prve...«

»Nemoj se ljutiti, Eva! Pa još ćemo se zajedno voziti u Gušićevoj kočiji!«

»Ne laj!« ciknu Eva, ne mogavši više podnijeti Betinu dvoličnost. »Ti se vozi s njime... Ti si se polakomila... A ne ja... Ja sam pošla za siromaha... Kako se pristoji siroti... Nisam čekala, dok me bogataš odvede. Ti se vozi... Ti se vozi... Ti se vozi... kuja! Ajde Stana sa mnom. Ne ćeš njoj raditi.«

Potegne djevojku za ruku i lako je gurne preda se, ne hoteći joj dati ni svoju vedricu. Krenule su uzbrdo, pridignuvši bijele suknje. Eva se pridržavala uz plot, pa o stabla šljiva, da ne padne.

»Eva!« viknu za njom Beta, dostigavši je ubrzo. »Pa nemoj mi to uzeti za zlo. Bila je šala.«

»A-ha! Htjela bi, da ti dam Stanu! Ali ne ćeš je dobiti. Imaju Gušićevi novaca da ti plate težakinju... koja će raditi tvojoj materi... Onda kad se ti budeš vozila u kočiji. To ti je za laku noć!«

»Ha-ha-ha! Laku noć, Eva!«

Razlijegao se taj smijeh s poklikom, kao da zvonice ječi u ranu rosnu zoru; poletio kao da se ne će zaustaviti, kao da će preletjeti svim bregovima i brežuljcima, talasavim njivama

i poljima, da rekne svoj zemlji, koliko je velika radost Betina srca. Pa kome je to žao, neka se ljuti; kome je krivo, neka je kori; tko joj zamjera, neka je psuje. Svejedno je to, svejedno, kad se ona veseli, i samo veseli, te nema kada misliti ni na što ružna, ni na što zla. Bog bio s njome i Djevice Marija. Bili s njome i sa svakom travkom, svakom jagicom, svakim stabalcem, s pticama, nebom i zemljom.

»A gdje ti je Stana, Betika?« zapita Jela vidjevši je samu i s jednom vedricom na glavi, dok je drugu, praznu, držala za uho.

Beta kratko ispriopovijeda, kako je bilo kod zdenca, a smijeh je nije ostavljao. Stišala se istom nakon materine opomene:

»To je da plačeš, Bog ti se smilovao! A ne da se smiješ.«

Zašto bi plakala? Nije razumijela, nije ni pitala. Morala se uozbiljiti kraj materina držanja. Jela je bila šutljiva i žalostiva, zamišljena i škrt na riječima. Uvukla se u tajne misli kao puž u svoju kućicu. Pustoš je u njoj rasla. Ona je osjećala taj rast. Uzdahnula je i rekla u sebi: prošao je jedan dan opet...! Svrbi nju desno oko, svrbi... Već je krvavo od trljanja. Zna ona, zna dobro, zašto baš desno, zašto ne lijevo. Betu svrbi lijevo...

»Svrbi tebe lijevo oko, zar ne?« snuždena priupita tako tiho, kao da se boji.

Beta se nasmije:

»Ne! Ne svrbi me. Zašto mislite? A-ha!« klikne dosjetivši se, ali se zastidi priznati, koliko joj je drag Janko.

Jela samo kimne. U zemljanoj se zdjeli na stolu pušila pržena juha, zamaštena i zakiseljena voćnim octom, da je sve dražilo nosnice. Posjedavši za stol, prekrizile se i pošutjele malo. Beta je čekala, da mati započne glasnu molitvu, kao kod svakoga obroka.

Ali te večeri Jela je molila tiho. Povicom je, a sad je izgledala malena, koliko se zgrbila. Mladolice bilo sad ostarjelo, koliko mu se crte nategle. Jedva je i znala za šapat molitvene riječi. Na otanjenim joj usnicama molitva zamirala.

»Još će biti kiše...« rekne nakon molitve, kad je Beta nadrobila u zdjelu komad kukuruzna kruha.

»Da... Izgleda tako. Oblačno je.«

»Da...«

Opet muk. Težak kao mora. Psi su u dvorištu lajali, a jedan je nedaleko zavijao.

Evi se u prvi mah pričinilo, da je Joža. Odgurne s ušiju rubac, da bolje čuje. Čuje se... Nije Joža. Ili možda jest. Odškrinu vrata i isturi glavu. Nije, nije. Joža nije. Oh da je barem Joža! Pitala bi ga za krmke. Objašnjava bi mu tako dugo, da bi je morao razumjeti. Možda on zna... Možda dolazi od matere.

»Joža!« vikne, ali ne dobi odgovora. Uistinu je zavijao pas. Zavijao tako, te se uhvatila za glavu, a strah je obuze, kao da joj pod nogama nestaje tla. »Stana, hajdemo vidjeti, kako drži gubicu.«

Uzele su luč i pošle dvorištem prema staji, gdje je na velikom snopu kukuruznice sjedio mršavi žuti pas. Smeten razgorenim luči umuknuo je, pa su je stoga utrnule, baciivši je u blato. Postajale su malo, dok se zavijanje nije ponovilo.

»Okrenuta je k zemlji...« šapne Stana.

»Nije... ravno je drži.«

»Isnita, ravno...« potvrdi Stana da bude na njeno, premda nije ničega razabirala. »A nije to dobar znak.«

»Nije... oh nije...! Smrt... Možda mi mati umire... Stanika. Tako mi je čudno na duši... Da sam barem danas dospjela k njoj... Ali one kuje su te zadržale... Sirota mati... Nisam je vidjela već devet dana... Otkad sam otišla... iz kuće...«

»Što ćeš plakati, nevjesta? Možda joj nije zlo. Možda otac u kocu...«

Evi gotovo odlane. Pođe za Stanom i tiho se prišuljaju, te stanu prislušivati. Od straha i uzbuđenja unaprijed su čule najgore, premda je šepavi Milček spokojno hrkao.

»Oče! Oče! O-o-če!« zvala je i šakom lupala Stana po kocu sa svom snagom, da je i pas prestao zavijati. Dugo nije bilo glasa. Konačno ipak dopre iz koca, kao iz badnja:

»Ha-a?«

Razočarane se udaljile, a Milček se zadovoljno zavuče dublje pod hrpu hrastova lišća i zaspi, sretan što ga ne tjeraju napolje. Ne bi on išao ni za živu glavu. Čini mu se, da u svom životu nije tako slatko spavao kao u kocu.

DVANAESTO POGLAVLJE

Još je noću lijevala kiša, no jutrom su već lastavice letjele visoko i dunuo je istočni vjetar, a daleki se obronci gore isticali, bili tamni i ozbiljni, kao da su posuti čađom. Sve znaci lijepa vremena! Ptice su izlijetale iz šume, veselo cvrkutale i pjevale, križale se uzdušijem, kojim je talasao svježi uzduh, nošen vjetrom.

Miholje je prošlo, a lastavice još nisu otišle. Bit će dakle oštre zime, ali će i potrajati lijepa zagasita jesen.

Dan za danom posjećuju ljudi svoje njive, radi mlado i staro od zore do mraka. Kukuruzi još nisu svi pobrani. Beru ih u koševе, nose u kola i odvoze. Negdje sijeku kukuruznicu, kupe buče, žute i crvene, da bi ih od miline zamalo poljubio, tu i tamo leži u hrpama repa, na kojoj se ukovčilo požutjelo narezuckano lišće, i gomila krumpira, smeđega kao i zemlja. Čuju se udarci motika, škripanje kola, razgovor i veseo smijeh, što se odbija prema brežuljcima, gdje se propeli vinogradi, ogrijani toplim žarom. A kad pane noć, sa svom snagom zapjevaju zrikavci drhtavu pjesmu čežnje i cjelivanja mjesečeva srebra sa zemljom.

Krasna ta zemlja, talasava i išarana jesenskim bojama, bila je ljudima ljetos dobrostiva i darežljiva. Čestito je i bogato povratila sve ono, što je u proljeće primila. Gospodari to znaju i zahvalni su joj. Tek žali svatko, što nije šira, krivo je mnogima, što su međaši tako blizu, pa kraj sveg priroda još uvijek premalo dopane svaku glavu. Takovi se siromasi najteže smrače baš u vrijeme jesenskih plodova, kad vide, na čemu su, pa se više nemaju ničemu nadati. Što je tvoje pokupi pa šuti. Budi sretan s onim, što je rodilo. Znaju to oni, znaju, pa jesu sretni... Ne psuju, nego šute i prevrću utrobu zemlje pobožno, kao da joj se mole, strpljivo, kako su strpljivi njihovi dobri volovi, koji pod jarmom vuku cestom natovarena kola. Oko kuća se već nanizali plastovi sijena, sa zem-

ljenim loncem na vrhu roženice, plastovi kukuruzovine, koja šumori tek što ju dirne najslabiji povjetarac. Blago se po pašnjacima pognuto pripilo o zemlju i nebrojeno puta obilazilo istim tragom...

Sve je Velike Selo povezivao isti posao, a kad je svanuo dan nedjelje i isti razgovor: sve je govorilo o svadbi Gušićeva Janka s Betikom Borekovom.

»Je li istina, Beta, da je stari pozvao muziku iz Podolja?«, zapita Eva još sa praga. Beta samo ljubezno kimne.

Jedna se na drugu ne ljuti. Dan je, kad se sve zaboravlja i oprašta, barem naoko. Tko bi odolio gorućoj radoznalosti, kad se ona propne kao u Evinoj duši! Treba vidjeti svu pripremu, čuti svaku riječ. Kuća je puna žena i djevojaka, najviše Milčekovica, koje savjetuju i jedna drugu ispravljaju. Jedne odilaze, druge dolaze, dok se odabranice kite i veselo žagore. Došle su i sve tri Betine sestre, sve već u dobi, mukotrpna lica, osvježena tek vedrinom ljubavi. Sve se tri raduju i ponosne su Betom, najmlađom sestricom. Vrzu se oko nje, domišljaju se, što bi »maloj« bolje pristajalo, a Anica, vješta kićenju za mladenke, prebire i slaže cvijeće za vijenac.

»Rekla sam ja, da ćeš se ti još voziti u kočiji!«

Sve se nasmijale, tek je Beta, časom blijeda, a časom crvena, kao da će joj žarka krv probiti bijele obraze. Jednom bi htjela, da što prije prođe ovaj dan. A nije još ni počeo. Drugi put je podilazi želja, da zbaci sa sebe sve ruho i odgodi vijenac barem za jedan jedini dan. Neka sjeta utkivala joj se u dušu, sjeta koja ništa ne govori, nego sve samo šapuće, da je završen jedan život, bijelo proljeće, kako bi njezina majka nazivala nevino djevojaštvo. A što je svršeno — izgubljeno je zauvijek.

»Betika, zaboga! Pa tebi su oči suzne! Pa ne ćeš ... plakati ... sada?«

Potiho joj reče Neža, sagnuvši joj se do uha.

»A-a, ne!«, nasmije se Beta i živo se zagleda u svoju prvu podsnašu. Bijela suknja s oplećkom bila je gotovo na vlas jednaka Betinoj, puna pravilnih i sitnih nabora. Opasana žutim širokim remenom, bila je Neža tanana, te bi se, da je viša, moglo čovjeku činiti, da će se slomiti. Bijeli joj vijenac čvrsto sjedio ponad čela, orubljena kovčicama crne kose, dok su otraga padale s njega bijele i crvene svilene vrpce i

sezale do visine koljena. Stana ju je gledala zavidnim okom. Voljela bi, da je ona prva podsnaša, a ne druga, koja mora poviti glavu rupcem. Sva joj je utjeha, što je taj rubac svilen i njen. Beta joj ga darovala, ne tek za danas, nego zauvijek, da joj bude uspomena na njezin vjenčani dan.

»Bog zna samo, kakve će nam parove dovesti!«

»Svejedno...!«

»Lako tebi, Betika, reći — svejedno. Ti svoga znaš«, usprotivi se Stana, a Neža odmah stupi na Betinu stranu:

»Pa, istina je. Za nas je svejedno. Betika se udaje, a ne mi.«

»Da ... da!«

»A ona svoga zna...«

»Još od prvog okapanja repe u Podbrežju...«

»Bog je odredio — nek je blagosloveno«, javi se s praga stari Pohizek, tražeći očima Jelu, koja mu je iskazala čast, kad ga je pozvala, da bude kod svatova zamjenik pokojnoga Betina oca.

Jela se protisne do njega i pruži mu ruku.

»Hvala vam, što ste se potrudili... Bog plati — gospodin otac domaći!«, nazove ga, kako je red prema časnoj dodijeljenoj mu ulozi.

»I vama hvala, čestita ženo pokojnoga Nikole i čestita majko ... vrijedne ... djevojke mladenke, Betike Borekove. E-ej, Betika! Hvaljen Isus i Marija, čuvari tvog djevojaštva i vjerni tješitelji na tvomemu novom putu! Hvaljena mladenka, Božja miljenica!«

Beta ustane i brzo mu pođe ususret pruženih ruku. Izrukovala se s njime i zahvalila mu:

»Bog vam naplatio, gospodin otac domaći!«

Sijedi se starac tresao, no više od ganuća i uzbuđenja, negoli od staračke iznemoglosti. Još je on krepak, ma da je već prekoračio sedamdesetu. Danas pak osjeća se kao da je pomlađen. Od svatovskog veselja nema za nj veće radosti. Voli on sve, što je mlado i veselo, voli toliko, da mu se čini, kao da su svi njegova rođena djeca. Pogotovo voli Borekove. Malenim sivim očicama zagleda se u Betu, a od milja samo da ne propače. Potapši je po ramenu i opomene, neka samo nastavi svoj posao.

»Ako još što treba...! Ja mislim, da si okićena ... ljepše od proljetnih livada.«

»Nije još sve gotovo, gospodin otac domaći!«, klikne Anica i migne Beti, koja odmah spremno poslušala i smjesti se do sestre.

Još se uvijek susjede natiskivale preko praga, vraćale se one, koje su već bile otišle, da vide, što je odonda sve nova na mladenki. Tako se počesće navraćala i Eva, nasmijana i ljubezna nagovarala Betu, neka kosu dobro pričvrsti ukošnicama.

»Drugačije bi ti kite mogle pasti... To bi bio znak sramote.«

Sve se nasmijale ponešto sustežljivim hihotom. Znaju doduše, da je Beta čestita, ali na svaku se mladenku posumnja, ako joj se pod vijencem raspe kosa i izgube se ukosnice.

»Ne boj se, kumice!«, obrati se Anica prema Evi. »Kad nisu tvoje popadale, onda sigurno ne će ni Betine.«

Sad se razlegne zvonki hihot, no Eva se ni najmanje ne uvrijedi. Sve je prožimalo opće veselje, svetačni ugođaj i svadbeno slavlje. Anica je ipak još jednom premjestila Betine ukosnice, da joj nanovo pričvrsti kosu, razdijeljenu do tjemena točno po sredini.

Starije kćeri pomagale su Jeli u kuhinji. Nežina mati donijela je u pregači ružmarina i naslagala ga u sredinu prostrta stola, gdje je stajala čaša s blagoslovenom vodom, podalje dvije litre rumena vina, te naokolo poređani odrasci kukuruzna hljeba. Drugi stol u suprotnom kutu, gdje je prije stajala postelja s podnicom, bio je zapremljen nakitima umjetnim cvijećem i vrpčama.

Sve je najvažnije bilo zgotovljeno i spremno, kad iznenada dopre u sobu vesela koračnica »pleh mužike«. Poskakale žene, kao da ih je ubolo u noge, izletjele napolje, a u sobi ostale, kako se i pristoji, samo pozvane.

Beta se uzbudi. Naglo ustane i stade se okretati te ravnati nabore, u brizi da se od sjedenja nisu nakrivo ispresijecali.

»Nemoj sad... Sjedni... Dobro stoji... Već su tu... Hodi, da stavimo vijenac...«, zvala je Anica, zbunjena i sama, te je jedva znala, što bi prije uzimala u ruke.

Muzika je dolazila sve bliže, potom na neko vrijeme utihnula, da se najednom oglasi kod mladenkina plota, pa u samom dvorištu.

Pohižek i Jela izađu na prag otvorena hodnika, da se pozdrave sa svadbenicima i uvedu ih u sobu. Zvonar Lisjak prvi pristupi kao premnjak.

»Hvaljen Isus i Marija!«

»Navijeke hvaljen!«, jednoglasno uzvratila Jela i starac, a Lisjak nastavi:

»Molimo gospodina oca domaćeg i poštenu majku, da smijemo vidjeti kćerku vašu, odabranu mladenku Janka Gušića, po koju smo došli.«

»Slobodno«, jednoglasno je opet glasio odgovor, dok je kraj plota petorica muževa duvala u limena glazbala, a oko kuće se natisla gomila svijeta, muškog i ženskog. Lisjak dade znak, podigavši ruku. Za njim odmah krene mladenac, te djever Zec i svatovski starješina Pavao Čuršak, sva trojica u blagdanskim odijelima, no Jankovo uza to bijaše još i posve novo i baršunasto. Pristajalo mu kao saliveno, a smeđa boja skladno se podudarala sa zagasitim licem, u koje se utkalo zdravo rumenilo. Ispod mekana zelena šešira padao mu zasjen na oči, svijetle, vedre i plamene, te su skupljene djevojke zamalo trnule od njegova pogleda. On im se veselo osmješki-vao, no baš jednako kao i svakoj glavi. Misli su mu bile drugdje.

Čim je stupio u sobu, veselo skine šešir, no ruka mu se zaustavi u kretu. Pred njim je stajala Beta u vijencu. Stidljivo mu se osmjehnula, s nekom sjetom, porumenjela preko ušiju i pružila mu ruku oborenih očiju.

»Diko moja... Grano moja rascvala...«, šapne posve tiho, i snažno joj stegne ruku. »Barem me sad gledaj... Barem sada ... kad si moja.«

»Još nisam!«, klikne ona i otrgne se, pogledavši ga pritom s velikim žarom, da je zadrhtao. Bila je obijesna, svijesna ljepote i ponosna, a to mu je još više zavrtjelo mozak. Ipak ni ne pomisli, da je dirne. Obilazio je oko nje i ogledavao ju sa svih strana. A ona se smiješila i sve mu okretala leđa, da se ne susretne s njegovim pogledom.

Smiješili se i drugi nad tom igrom, uvjereni, da pristaju kao možda nitko u Velikom Selu. Betina je bijela suknja padala u bogatim i sitnim naborima do gležanja, odozdo ju rubio sićušan i jedva zamjetljiv lančić bijele čipke. U pasu ju je stegnuo široki žuti remen, proširen naprijed u oblike i boje šarenoga cvijeća. Čipkasti rukavci pokrivali joj oble i

jedre grudi, nad kojima se spustila tri niza ogrlice: jedna od crvenih stakalaca, druga od srebrnih i treća ona modra, Jankova. A vijenac — tek vijenac! Vršak mu se točno dizao nad razdjeljkom kose, a ružičaste boje još više oživljavale lice. Svi su cvjetići vijenca bili nježno rumenkasti, gdje gdje pomiješani bijelim zrnima, nalik na zob. Između cvijeća svjetlucale su na sve strane srebrne trepetljike, drhtave i tanke kao struna. A otraga se iz vijenca rasipale vrpce, svilene, crevene i baršunaste trobojne, padale niz leđa pa sve do ruba suknje.

Nikad još Janka nije prožeo toliki ponos. Zadovoljno se i sretno isprsi, te mu se leđa malne svinula u luk. Bilo mu je, kao da je njegov sav svijet, sve cvijeće i sva slatka proljeća sviju vjekova. Na časove i nije vjerovao tolikoj sreći, i činilo mu se, da Betu ne će nikada poljubiti. U zrcalo se ne smije huknuti, cvijet ne smiješ otkinuti. Časom opet uzburka se u njemu sva mlada snaga, te bi najradije da je već sada smije zagrliti i zagrljenu odvesti u Podbrežje.

Ponosila se i Beta njime, premda ga je tek kradom pogledavala. Neprestance joj se oči otimala za njim, a svagda joj se činilo, da ga se još nije nagledala. U njegovim je širokim ramenima ležala snaga, u pravilnom licu ljepota razbora i domišljatosti, te se ukratko mora reći, da mu se odmah vidi na licu, da je pametan. Pa još hod njegov! Pozna mu svaki korak. Da ih stotina hoda, prepoznala bi Jankov korak, siguran, pravilan i neobično lak, tako neobično, da ga je baš po tome tako dobro zamijetila. Ona se neugodno osjećala u čizmama. Najčešće bosonoga, teško je podnosila njihov pritisak. No Janko se bez napora kretao, kao da je bosonog. Još je uvijek držao šešir u ruci, vrzao se oko podsnaša, iz zahvalnosti svakoj primjećivao nešto laskavo, razgovarao sa svojim svastima, Betinim sestrama, a najposlije stupa hrabro pred nju i otvoreno joj se zagleda u oči.

»Moraš početi ... Betika! Vrijeme ide ... Da stignemo u crkvu odmah nakon večernjice.«

Izgovorio je glasno i svi mu odobrili.

Beta polako pođe k prostrtu stolu, uzme prvu najveću kitu ružmarina, veže uz nju uzanu trobojnu vrpcu i pričvrsti je Janku preko lijeve strane prsa. Načinila je to brzo, njemu se činilo odviše brzo. Potom primi jednu kitu iz majčine ruke, a drugu iz ruke očeva zamjenika.

»Kako je uvijek zelen ružmarin, tako i sreća tvoja neka ne vene ni zimi ni ljeti«.

Rekne najprije mati, a potom »otac«, našto Beta uz pomoć mlađe sestre stade na prsi pribadati obje kite.

Istom sada pođoše ostali svatovi k stolu, da po volji iza-beru ružmarin. Bile su to malene grančice, ali na veselje su i takve, kad je red, da se samo mladenci okite velikima.

Čim je završilo ovo kićenje, posjedaše svi oko stola, kako tko. Prije prisege svejedno je, kraj koga tko sjedi, pa se je Beta stisla do majke, na kraj klupe. Glavno je, da slušaju djevera.

Nije Jeli bilo baš drago, što su za taj posao uzeli Zeca. Držala ga je previše vjetrenjastim. No kad je djever počeo govoriti, i Jeline se uši napele.

»Hvaljen Isus i Marija!«, rekne Zec svečano, ustane i primi čašu natočenu vinom.

»Na sve vijeke!«, odgovore svi jednoglasno, a on nastavi:

»Skupili smo se pod ovim poštenim krovom Jele Borekove... Našli smo se za jednim siromašnim stolom. Al nije siromašan zato, što vidimo na njemu samo svakidašnji naš krušac i dvije litrice vina. Čekaju nas i svatovski tanjuri i viljuške. Ali, braćo moja, stol je taj siromšan, krov je taj siromašan. To je krov i stol Jele Borekove, sirote udovice... Sama je ostala na tom svijetu s malom dječicom. Mučila se i skrbila od rana jutra, prije nego propjevaju ptice, pa do večeri kasne, kad se od lajanja izmore psi. Ona je kopala, ona je branala, ona je sijala, žela, sadila, prela. Nikad ni s kime nije živjela u svađi. Na njenom je jeziku bila uvijek lijepa riječ. Na jeziku lijepa riječ, na rukama tvrdi žulj.

Tako je živjela Jela Borekova. U mucu i poštenju. Bez muške pomoći othranila je i odgojila djecu. Vrijedne kćerke sretno je poudala. Sve tri su poštene i marljive, kao i njihova majka. Samo joj je još jedna ostala pod krovom. Jedna golubica, da joj guče u samoći... Jedan cvijetak, da joj veseli oko. Al došao je dan, da joj i ta mora otići... Bilo je suđeno, da se golubica sastane s golubom. Pa kad je tako, mi nemamo ništa protiv toga. I mi smo se tu sakupili, da ih ispratimo u njihov ženidbeni stalež. U to ime ja podižem ovu čašu...!«, klikne Zec zaokruživši pogledom i rukom naokolo, a sve su oči bile uprte u njega kao u sveti oltar. Ponosno i hrabro nastavi on: »Neka je najprije čast majci, poštovanoj Jeli

Borekovoju, koja ju je rodila, othranila, odgojila. Poslije nje neka je čast grobu Nikole Boreka, njena vrijednog muža i oca naše mladenke, koga zastupa za svadbenim stolom poštenu gospodin otac domaći. Poslije njega neka je čast mladencu, našem Janku Gušiću. Vrijedan je sin Tome i Katice Gušić, a bit će još bolji muž ženi, koja je to zavrijedila«. Potom djever podigne čašu prema Beti, a lice mu se gotovo preobrazi: »Poštovana naša mladenka!«, klikne čvrstim glasom. »Neka je čast tebi, koja si stupila pod vijenac. Mi ćemo te otpratiti pred oltar, a Bog svemoguću neka te dalje prati... Od zipke do vijenca vodila te mati. Od vijenca do crkve vodit ćemo te mi. A od crkve dalje vodit će te tvoj muž. Bog vam bio u pomoći, da živite sretno i zavrijedite poslije smrti diku nebesku. Hvaljen Isus i Marija!«

»Na sve vijeke!«, zakliknuli svi jednoglasno, tek je još premnjak Lisjak dodao: »Dejo gracija!«

Primivši čašu, najprije se mladenka kucnula s djeverom, zatim mladenac, a tek potom svi ostali. Bili su svi tronuti, a Jela samo da glasno i ne zarida. Običaj je doduše, da se na svakoj svadbi govori slično, slušala je ona već mnoge djevere, al nikad je nije tako uhvatilo za srce... Pa još taj mudri Zec... umije ovako...? O, Bože, Bože...! U tih nekoliko časaka proživjela je ponovo sva svoja tužna ljeta. Oj, kako bi ljuto zaplakala, da se ne uvlači u nju ponos svečanošću svoga doma. Hoćeš ne ćeš, moraš se veseliti, makar na silu. Mladenkina si mati, pa — hoćeš ne ćeš!

»Prigrizite... prigrizite...«, nutkala ih toplo, no glas joj je ipak podrhtavao.

Svatko je uzeo svoj odrezak kruha. Muški ga zalijevali vinom, dok su djevojke poskrnule tek toliko, da se vidi, da ne odbijaju i ne prave sramote. Nežica Crlenjakova sjala je pod vijencem prve podsnaše kao da je dan namijenjen njoj. Bila je zato rječita i bogata smijehom. Zamukla bi i na čas se zamislila tek onda, kad bi joj pred očima zatalasali bijeli zubi nasmijana ogarena lica svatovskoga starješine Pavla Čuršaka. Mladić je izgledao veselo, kretnje mu bile žive i gibljive, kao da nema u njemu kosti, nego je sav od strune. No najednom bi otežao i ukočeno se upro o stol. Tužan pogled, pun ljubavne gladi, bacao je kradom na mladenku. No brzo se trgnuo i redom ih sve pogledao, da pročita na licima, jesu li ga vidjeli, i pokazivao je još veće veselje i živost. Da je

sretan, ne bi ga danas bilo ovdje. Nitko to ne zna. Nitko i ne treba znati. I nikad ne će znati. Pohlepno iskapi na dušak punu čašu, nanovo i posljednji put natočenu. Kruh su pojeli, litre su prazne, sve je obavljeno, i vrijeme je da se pođe.

Poustajali od stola, povukli se dalje od sredine, a mladenci stupili pred Jelu. Naslonjena na stol, nijemo ih je gledala dugim pogledom, dugim, kao da ga nikad ne će otkinuti. Niz lice joj klizile suze i kvasile joj svileni rubac, svezan pod bradom. Muk i tišina. Tad prođe sobom njen dugi i teški uzdah. Sporom kretnjom uzme sa stola malenu kitu ružmarina, umoči je u čašu s blagoslovenom vodom i dva puta zamahne nad mladencima u znaku križa, šapnuvši tako tiho, te se jedva čulo:

»U ime Oca... i Sina... i Duha svetoga...«

»Amen!«, zapečati premnjak Lisjak, mahne rukom i krenuše. Snažni zvuci »pleh-mužike« poletjeli krajem, izmamili na kolni put sve Milčeke, uznijeli se na brežuljke posute kućicama, uzbunili čitav kraj uzduž i poprijeko. Psi su letjeli unutar plota, neki se posakrivali, a neki, povrijeđeni, zavijali kao da bi htjeli nadjačati silnu zvučnu pjesmu limenih duvaljka, koje se blistale i sjale na suncu kao suho zlato. Osobito je bas prednjačio i sjajem i glasom i veličinom, krasno zavinut kao ogroman perec, kome manjka čestita polovica, ali zato se gore divno proširio, te iz njega tutnji kao grom. O, joj, kolika snaga praska iz njega! Praska na sve strane, ravno u noge, da ih osokoli te stupaju hrabro, da sve zemlja tutnji. Crni klarineti prpošno predvode, kajde su im kratkotrajne pa dišu brzo, a tako umiljato, sjetno i u isti mah veselo, te je premnjak stao ijujukati i mahati šeširom na sve strane, mimo kuća, gdje su istrčali Velikoseljani i udivljeni pozdravljali svadbenu povorku. Žurili se svatovi, vođeni »pleh-mužikom«, gonjeni opomenom klarineta:

Naprijed ide jih-jih-jih, jih-jih-jih!

Bas je čvrsto potvrdivao:

Tak, tak! Tak, tak! Tak, tak!

Tutnji cesta, tutnji, kako oštro stupaju momci, utaknuvši ruke u džepove hlaća. Vrpce mladenkine na mahove raspraminja vjetar, pa se zavinu i pritom ošinu Jankovo lice. A njemu se čini, da se to rasipa glavica šarena cvijeta. Bulji

on u Betina leđa, pokrita baršunastim i svilenim trakama, bulji u zaobljene bokove, koji se dižu i spuštaju pod naslagama suknje. Magli mu se od rasipanja sitnih i bogatih nabora, pod kojima prebira crne čizmice. Zavidan je široku remenu, koji ju je čvrsto opasao i stisnuo toliko, te su joj grudi izgledale još punije. Oj, sretni Janko, kad ti je Bog dao toliko pameti, da si našao taj cvijet! Samo da nije tako škrt! Volio bi zaviriti u njene oči, što su modre kao jetrenka u šumi. No prošli su već preko polovice puta, a Beta se ni jednom nije okrenula od želje, nego tek onda, kad je morala poradi drzovita vjetra, koji je dizao njene vrpce. Pritom ga je gledala samo letimično, pocrvenjevši toliko, da je ružičast vijenac na njoj izgledao izblijeđen.

Osjećala je ona, da su otraga uprte u nju njegove oči. Zamijetila je i da njen svatski starješina počesto ispod oka zavirkuje na nju. Ali sve ju to nije toliko zabavljalo, koliko one radoznale skupine, koje se sjatile pred svakom kućom. Sve zato, da vide nju. Pa joj se veselo smiju i domahuju joj, a ona uzvraća svakom ljubeznim smiješkom. Osjeća, da je vole i da ona voli njih. Danas ih bez razlike sve jednako voli. Samo ne će da im maše. Objema je rukama na pasu stiskivala malen rupčić, a lakti joj od uzbuđenja koji put pritisli bokove, od čega se još više uspravila i okrunjenu glavu dizala punim djevojačkim ponosom. Sunčano nedjeljno popodne svetkovalo je po svim brežuljcima, njivama i pašnjacima, gdje je paslo blago. Klijeti su u vinogradima tiho gledale u doline, a od vjetra su sa istoka šumorile jesenske šume, išarane crvenilom i žutim bojama. Šumorile šume i još neposjećena strnjina na smeđoj njivi. Tresli se mali jagnjedi, zasađeni uz cestu neda-leko od velikoseljske crkve, a srebrno lišće, čvrsto kao da je od kože, udaralo jedno o drugo.

To je pljeskao vjetar... svadbenoj povorci... Cesta je tutnjila od snažnih koraka, prodorna »pleh-mužika« parala zrak i dizala na noge sav svijet Velikoga Sela. Iz Trbuhekove krčme izletjelo napolje sve živo. Marko Milčekov, pijan malone do besvijesti, mumljao je kao da rokće, naslonjen na stablo velike lipe. Eva ga je vukla za rukav, psovala ga i molila, da ide kući:

»Hodi... hodi...! Sve ćeš zapiti u krčmi... Umjesto da čuvaš za me... Obećao si mi naušnice... A ždereš ti... ždereš moje naušnice... Za Trbuhekov džep...

»O-ho-ho...! O-ho-ho! Gazda... ja sam... O-ho-ho...«
roktao je Marko krvavih očiju, a iz usta mu zaudaralo kao iz
bačve, pa je Eva s odvratnošću okrenula od njega glavu i
udaljila se prema župnikovu plotu, puna jada i čemera.

Naprijed ide jih-jih-jih, jih-jih-jih...

Tak, tak! Tak, tak!

Da poludiš od veselja! Marko bacio šešir u zrak, gospodin
Trbuhek rastezao zavnuti kolutić crnoga brka i na cementnoj
se stepenici pred vratima dizao na prste, da što bolje vidi
svatove. Kita blanjevine, što je visjela u sredini nad vratima,
njihala se od vjetra amo-tamo baš ponad njegove glave.
Gomila muškaraca stajala je pred njim, na ledini između
krčme i ceste, sve njegovi stalni i dobri njegovi, koji mu
pune krčmicu svake nedjelje i blagdana. Voli on njih, svim
srcem voli... Ne trpi samoće.

A voli njih i gospodin Silberschein. Duboko je nabio na
glavu kockastu kapu, počesljao ispranu prosijedu bradicu i
smotao se među seljački svijet, da ih i time uvjeri, da je on
njihov... i ne gadi se na njih... Pa zašto da se gadi? Svi
smo ljudi, bili kršteni bili nekršteni. Ne stidi se on razgovarati
s njima, da sazna, kad će mu platiti dug za petrolej, šećer...
Kad mogu nositi Trbuheku, pošteno je da se sjete i njega,
makar im za petrolej služi ljekarska bočica od stotinu
grama... Pravednost iznad svega! Živjeti se mora. Danas si
ovdje, za godinu dana stisnut ćeš se negdje u gradu u kakovu
jednokatnicu... Pa ti nema, brate moj, više spomena, da si
živio ovdje, među poštenim seljačkim svijetom. Zaboravit će
te krštena braća, kao da si im bio pas i glodao ih do kosti.

Kad se povorka približila, skine gospodin Silberschein
kapu, pozdravi se sa svatovima, a napose se pokloni mla-
dencima, koji su mu ovih dana čestito praznili vreće s brašnom
i škatulje sa šećerom.

»Bilo sretno!«, vikne, ali »pleh-mužika« je sve zaglušila.
Mladenka se samo smiješila, a muški skidali šešire.
Naročito se gospodski klanjao Janko, podižući zelen šešir
visoko i smjelo, dok mu se glava zamjetljivo trgnula natrag,
a bujna plava kosa se rasipala i talasala kao zlatna pšenica.

Za Židovom se povel i ostali te stali klicati svatovima,
razigrani nešto vinom, a još više muzikom. U crkvenoj ogradi
bjelasala se na jednoj strani skupina žena i djevojaka, koje

su nakon večernjice strpljivo čekale dolazak svadbene po-
vorke. Drugu polovicu prostora ispunio je velikim dijelom
muški svijet, zabavljen razgovorom o ovogodišnjoj ljetini i
gatanjem Betine budućnosti. Naokolo je po zidu trčalo pet
malih Trbuheka. Igrali se lovce i kamenčićima nišani na
vrapce, koji su se sunčali i brbljali na krovu od sive šindre,
pa ulijetali pod strehu crkve Svetoga Križa.

Istom je kod crkve muzika utihnula. Pred samim pragom
zamijeni se svatovski starješina s mladencem. Janko s Betom,
a za njima ostali krenuše k oltaru.

Betina su koljena klecala. Drhtala je svim tijelom. Tišina
i polusjena, puna hlada crkvenih zidova, prožimala ju nekom
teškom tajanstvenošću, od koje nije znala, što se njome zbiva.
Svake nedjelje i blagdana proklećala bi tu po čitav sat, a
danas joj se čini, kao da je prvi put stupila na to sveto
mjesto i sve joj je novo.

BETIKINA MOLITVA PRIJE VJENČANJA U VELIKOSELJANSKOJ CRKVI:

O Bog moj mileni, Bog moj srčeni! Gdo bi mislil, da bum
ja danas klećala ž njim pred tvojim svetim licem... On s ki-
tom ružmarina... A ja... z vencem na glavi... Stokrat sam
ga tirala s pameti moje... I stokrat mi je nazaj došiel v pamet.

O, Bog moj mileni! Kaj sam sirota drugo znala neg mami
mojoj reći »Je! Ja niš nemam protiv njega«. Da ni bil on,
došel bi drugi... Jen bi me otpelal letos ili k letu. Ti pak,
Bogek, jedini znaš, gde je moja sreća. A ja znam, da gde god
bila, poštena morem biti i moram, dobra morem biti i moram.
Materin bum navuk do smrti obdržavala... Tvoj i materin
navuk. Bogi moj Isus, drugo te ne prosim neg za tu milost, da
v zakonskom staležu živim po svetoj tvojoj volji. Za grehe me
moje milostivo kaštiguju... protulet moja nek cvete s njegovom
v Podbrežju na sve leta. Čuvaj ga napasti, da bu mi verni...
Verni kak verna bum ja. Blagoslovi naše ruke, da buju skrbne
i da nas prekrižiju tripud na dan... Če si nam dosudil dečicu
malu... o, Bog moj, daj da im bummo pravi otec i mati... Da
ih othranimo i prav odgojimo, pa buju ljudi kak se šika
pred tobom i celim poštenim svetom. Ti ravnaj naše pute...
Tvoj lampuš nek nam svetli... Tvoja ljubav nek nas krepí.
I Majčica Božja, sveta Marija, budi nam na pomoć.

Pogled je beskrajna pouzdanja upiljila Beta u oltar, pred kojim su gorjele dvije svijeće. Oštri miris izvijao se iz bijelih i crvenih katarinka, koje su stisle raščupane glavice, malo sparene od minulih kiša. Zuri Beta u noge Propetoga, koji visi na križu. Zuri u te unakrst pribite noge i bez dizanja glave vidi čitava Isukrsta i osjeća srce goleme Ljubavi, šire od Velikog Sela i dublje od neba nad njim.

Janko ju je laktom lako dodirivao. Grčevito je isprepleo prste svojih ruku i trudio se da moli do dolaska velečasnoga. Uspjelo mu odšaputati jedan Očenaš, pa i taj je bio ispresijecan pomamnim željama. Da nisu u crkvi, najradije bi mladenku stisnuo oko vitka pasa. Nikad je nije osjećao tako blizu. No ozbiljnost časa i svetost mjesta svladavala ga, to više što je na njenom licu vidio, da je pobožna.

Najposlije je došao i velečasni, i nakon nekoliko časaka izašli su svatovi iz crkve. Sada je Janko išao uz Betu u prvom redu, sav rumen od sreće i ponosan, svijetovao se i dogovarao s ostalima, a najčešće se obraćao k mladenki, da ona odluči, hoće li se poći u krčmu.

»Što me pitaš to?! Red je red«.

»Za tvoju volju, Betika... ja fućkam i na red. Samo ako ti hoćeš...«

Beta se razdragano nasmije i pogleda ga zahvalno. Al ne htjede kršiti običaja, pogotovo kad su ostali zahtijevali, da se pođe k Trbuheku.

»Hvala Bogu, nismo zadnji, da ne bi mogli platiti koju litricu«.

»To se zna, da nismo zadnji«.

Klikne jedan, klikne drugi, i povorka se svrsta, muzikanti dunu. Veliki priliv Velikoseljana pohrli za njima, ravno Trbuhekovoju krčmi, gdje je već čekao mladence prostrt stol, a gospođa Trbuhekovića nanovo pomela njihovu sobu i sasula za ugao kuće punu lopaticu pepela i čikova.

Krčma se napunila svijetom. Trbuhek je posluživao, iznoseći pred njih svagda po tri litre vina, dok se gospođa krčmarica vrzla oko drugih stolova i s velikom žurbom nastojala, da svima što prije utaži žeđ. Sirota jedva je disala. Krupna i okrugla sa sviju strana, protiskivala se teško kroz gomilu tjelesa, a kraj svega je još morala brigati o papučama, da joj se ne omaknu s nogu i da ne izgubi koju u tolikoj stisci, i strepiti zbog nove zelene bluze, da je ne popraska vinom. Bila

bi to prevelika nesreća, jer same žute čipke po prsima, valovne odozgo do pasa, stoje ne samo pedeset dinara, nego i pedeset straha i pedeset krađa. Bog oprostio njenom Antunu, koji joj ne da to veselje... A sam bi htio biti gospodin...

Stao on iza leđa mladenaca, sagnuo glavu među njihove glave, pa primjećuje nešto sad Janku, sad Beti, rukuje se s njima i želi im zdravlje, veselje i mnogo djece. Beta odvrća lice i obraća se namjerice prema premnjaku Lisjaku. Čavrljaju svi, veseli su svi i piju, piju, piju... U čast Janka Gušića i njegove Betike. Naizmjenice prilazi jedan po jedan k njihovu stolu pa im nazdravlja, podižući čašu visoko, koliko samo može, da se ne prolije vino. Nema zavisti niti zlobe. Svoji su oni, svi kao jedan. Čemu se veseli jedan, veseli se i drugi. Svatovski ružmarin i vino divno mirišu...

Ugrijali se i muzikanti, posegnuli za svojim zlatnim cijevima i dunuli. Zatutnjilo, zapištalo, uzviknulo. Završnuo tirolski valcer i momci poustajali kao mahnuti. Pohvatali djevojke, a kome je izmakla, uhvatio se s drugim momkom. Samo da ne miruješ, kad ne možeš mirovati. Za svatovskim stolom bilo je prazno. Svatovski se starješina Čuršak vrtio s prvom podsnašom Nežom, a njene se vrpce raspraminjale i letjele kao da ih diže oluja. Djever Zec stisnuo je oko pasa Stanu, drugu podsnašu u svilenu rupcu, i promicali se među parovima gurajući jedni druge.

Beta se za stolom otimala Janku, ne hoteći da pleše.

»Ne znam ja... Ne znam. Idi ti... Ja se ne ću sramotiti... kad ne znam...«.

»Pa nije sramota! Beta...!«, molio ju i uranjao u njene oči, razigran do mahnitosti.

»Ne mogu... Ne mogu... Janko...! Nažuljala me čizma, da vidim sve zvijezde«.

Nije bilo druge, nego da prikovan ostane za stolom. Približi joj se tako tijesno, te je osjećao vatru njena tijela. Lice svoje primicao k njenome, šaputao joj najslade riječi, a ona je odmicala glavu i jogunasto se smiješila, mameći ga očima zaljubljene žene.

Miris duhana i modrikasta magla dima ispunjali su prostor. Teško je vonjao znoj ugrijanih tjelesa, koja se pomamno vrtjela, omamljena vinom i muzikom. Nakon tirolskog valcera utihnuli muzikanti, tek toliko, da mogu okvasiti grla. Jedva poispíše, odmah ponovo dunuše iz sve snage »Oberštajersku«,

sad polagan stavak, a sad brz, tako brz, da je od nogu sve tutnjilo i krčma se tresla. Sad se parovi vrtjeli na mjestu i okrenuvši jedan drugome leđa svijali se oko pruženih desnica, jedan pa drugi, sad se opet uhvatili oko pasa i poletjeli tije- snim prostorom, ugibajući se jedan drugomu, koliko je samo bilo moguće. Mnogi se nisu ni na koga obazirali, pa su navalnim guranjem gonili sve ispred sebe. Potkovane čizme udarale su o pod, kao da će probiti zemlju. Buka, stiska, vonj, smijeh, muzika tresli su Trbuhekovom krčmom. Prozori su bili pokriti glavama, koje se natisle jedna do druge i virile unutra.

Marko Milček sjedio je napolju pod lipom. Ispijao je iz litre. Što će mu malena čaša? Na mahove je propjevao i zamalo nadjačao »pleh-mužiku«.

Eva je stajala kod župnikova plota, snuždena i potištena, pa su joj smeđe oči izgledale pod suzama još mekanije, još tužnije. Čekala je velečasnoga, da mu rekne, neka bi pošao k njenoj materi, koja je na smrtnoj postelji. Noge su je boljele od samoga trkanja selima, gdje je ispitivala, nije li tko vidio Jožu. Mati cvili za njim, a ona bi joj htjela ispuniti želju, da joj ga dovede, te bi ga prije smrti mogla još vidjeti. Obećala je, da će ga tražiti, dok ga ne nađe. Propitkivala se za nj kud je god prolazila. Ali nitko ga ne vidje i ne zna ništa o njemu. Mati joj to ne će vjerovati, kad joj rekne. Mislit će, da ju je nasamarila obećanjem... Zato da joj dragovoljno dopusti odvesti krmke natrag u Markov kotac. A ona, Eva, makar je krmke već otjerala k Milčkovima, još uvijek očaja- java za Jožom i žao joj je majke. Dublje od muzike dopire joj u dušu tajanstveni šum i svijanje vitkih čempresa, koji se rasuli po groblju iza crkve. Vjetar ih svija... Vjetar je jak... Sa ceste podiže prašinu, pravi bijele oblake. Sve je tako tužno, tako tužno... Bože, najradije bi proplakala... Svud je na- okolo sama smrt... Ona je samo osjeća. Nešto joj stiska grlo, te jedva diše.

Velečasni je išao cestom sa Židovom. Približio joj se, čim ju je spazio, a ona jecajući zamoli, da pohodi njenu majku.

»Dobro je... Doći ću večeras... Prije toga moram još k jednome bolesniku... U Podolje«.

»Samo bih molila što prije... Da ne umre... I ove je noći užasno zavijao pas... A u ormaru je pucketalo i nešto samo da ga ne raznese... Na stotinu komada«.

Velečasni samo kimne i još jednom ponovi obećanje.

Eva ga smjerno pozdravi i nestane je prema lipi pred Trbuhekovom krčmom. Od mnoštva svijeta jedva se protisnula do Marka. On je spavao. Glava mu ležala na stolu, podložena objema rukama, koje se u laktu raširile, pa je zapremio čitavu stranu stola. Hrkao je, a odjekivalo to kao da krmak rokće. Evu spopane bijes. Snažno ga povuče za ruku i strese njome, našto se on malo pridigne i tupo pogleda u nju. Pijan je nije raspoznao. Ničega nije razlikovao. Teška glava ponovo mu klone na stol.

Iz krčme se sad umjesto muzike razlegne pjesma. Zagor- ska pjesma, puna tuge i onda, kad je najveselija. Raspjevana se srca utapljala u toj sjeti, na mahove puštajući iz sebe vrisak i svatovsko ijujuškanje. Činilo se, da će od te sjete poumirati. No onda opet prsne vedrina iz »pleh-mužike«, vrata se širom otvore, a svatovi i ostali svijet nagrne iz krčme.

Zaputila se povorka cestom i nestajala u oblaku prašine. Kresali momci potkovicama, a svima pod nogama škripilo. Beta je jedva premetala nogama. Nije ju doduše nažuljala čizma, kako je bila rekla Janku, no izmorio ju težak zrak u krčmi i buka, od čega joj je u glavi šumjelo, kao da je pijana. Sreća, što se nije prisiljavala da pije, nego je svagda samo obliznula rub čaše. Ipak je osjećala zadah vina i smučavalo joj se, pa je bila ponešto bljedahna.

Janko je tik do nje stupao hrabro i ponosito. Bio je tri- jezan. No maglilo mu se pred očima od pomisli, da je Beta njegova žena. Hvatao ju za ruku i čvrsto stezao, nazivao ju svojom dikom i okrunjenom granom zelenom. Usporavao je korake zbog bojazni, da je ne bi od prebrza hoda previše boljele noge. Vikao je premnjaku neka ide polaganije.

»Ne... ne...! Idemo samo... Ne boli me više...«, upa- dala je Beta i požurivala.

»Onda si me prevarila... Da ne moraš plesati...«

»Ne, nego me bilo strah od tebe...«

»Da te pred svima ne poljubim?«, šapne joj u uho, od čega je protrnula po svem tijelu, ali da prikrije slabost, odmakla je glavu za tren, okrenula lice prema brežuljcima i vrlo se uozbiljila. Sunce je već bilo utonulo, no zapad je gorio od žarka rumenila. Nad zasjenjenim plavim dolinama lebdjela je laka magla.

»Gledaš li, kakvo će biti vrijeme?«

»Da«, rekne tek da nešto odgovori.

»Bit će lijepo... I sretno... Kad bude kod Majke Božje Bistričke prvo proštenje, poći ćemo i mi s hodočasnici... Ja moram kupiti svijeću... I zahvaliti... Da nema Majke Božje Bistričke, ne bismo mi sad išli ovako... Betika?«

Izgovorio je tako čvrsto i toplo, da mu se morala okrenuti. Al oči im se nisu srele. Njegov ju je pogled zahvatao kao iz daljine, dižući se od lica na vijenac, kojemu su srebrne kitice trepetljika svjetlucale pod crvenim odrazom užarena neba, a ružičasti cvjetići i zrnca nalik na zob postala zagasita. Gledao on tu glavu, kao da se moli pred svetom slikom. Stalo ga ispunjati čuvstvo uzvišenosti, pa je šuteći išao uz nju sve do njene kuće.

Tu se red povorke nešto izmijeni: djever ostavi svoju podsnašu i stupi naprijed, na mjesto premnjakovo. Povišenim glasom povikne pred zatvorenim vratima:

»Je l' doma, je l' doma otac domaći?«

»Doma je!«, klikne Pohizek iznutra, a djever nastavi:

»Bi li ja smio da primim svojom siromašnom rukom vašu srebrnu kvaku. Ako nije srebrna, ali je za srebro kupljena.«

»Slobodno!«, oglasi se opet Pohizekov glas, našto se vrata otvore i svi redom uniđuše.

»Hvaljen Isus i Marija!«, pozdravi Janko stupivši pred Jelu, da joj pruži ruku u znak, da je priznaje odsad svojom majkom.

»Blagoslovio te Bog i sveta Djevica Marija!«, potihom će Jela, ganuta do suza. Lako mu je stisnula pruženu desnicu, a potom zagrlila Betu, priljubivši lice uz njeno.

Djever Zec strogo se držao svatovskoga običaja i nastavljao:

»Ja bih lijepo molio jušicu, da okrijepim moju dječicu.«

»Sjednite za stol, pripravljen za vašu dječicu«, uzvratu gospodin otac domaći, našto Jeline kćeri pohitješe u kuhinju, da se malo zatim pokažu s punim zdjelama. Stol je zaista bio dostojno pripravljen. Stolnjak je sjao od bjeline, a po njemu bili pravilno raspoređeni plitki i duboki tanjuri, viljuške, noževi, žlice i ubrusi, sve posve novo. U sredini se žutjeli debeli odresci kukuruznoga kruha i hrpa zemljčaka, sve složeno na veliki limeni tanjur plave boje. Litre napunjene vinom blistale se od čistoće. Među njima se krila pitoma čašica s blagoslovenom vodom i kiticom ružmarina. Njeno

mjesto je ovdje dok su i svatovi za stolom. Njen blagoslov je mladence otpratio u crkvu, pa treba da je uz njih i do drugoga odlaska, kad će ih ponovo otpratiti, posljednji put. Ona je kao živa duša, koju se poštuje i voli. Zato je i djever, čim posrkaše masnu govedsku juhu sa žemljom, stao uzvisivati svaku stvarcu na stolu, a ponajprije tu najmanje zamjetljivu čašicu. Red je da nakon svakog jela pokaže on svoju govorničku vještinu i da zabavlja svatove, a nakon toga muzikanti, skupljeni oko stola na suprotnoj strani, razvesele srca žestokim duvanjem i vještim prebiranjem na svojim zlatnim glazbalima.

Beta je s Jankom sjedjela na čelu stola. Obrazi im plamtjeli rumenilom, radost sjala iz očiju. Ponosito držanje izgledalo im nadmoćno i gospodsko, pa su se jedno drugome još više svidjeli i potihom izmjenjivali izraze slatkih osjećaja. Isprva se Beta nešto sustezala, no poslije je dopustila, da je njegova ruka kadikad obujmi oko pasa i lako stisne. Kadikad ju je lako pomilovao po mekanim baršunastim vrpcama, koje su joj pokrivala leđa i talasale se u živim bojama, crvenobijelo-plavima, kadikad se samo poigravao svilenim, koje plamte od crvenila, ma da je u sobi slabo svijetlo.

Ponad svakog je stola visjela na tramu jedna petrolejka s limenim zaslonom. Jelo se glasno. Svinjski gulaš išao im u slast, paprika ih malo škakljala, pa su kašljucali i podražena grla umirivali vinom. Djever je budno bdio, da stol bude pun i da svatko bude zadovoljan. Zato je odmah, čim posrkaše gulaš, podigao obje prazne zdjele i držao ih visoko svaku u jednoj ruci. Takav je običaj, hvala Bogu. Bilo bi grehota propustiti svatovske zalogaje. Ne nasiti se čovjek tako slasno svaki dan.

A Jelin stol je bogat iznad očekivanja. Svi se iznenadili, kad vidješe pred sobom pečenu sa salatam.

»Rekao sam ja«, klikne djever Zec, »da čekaju nas svatovske viljuške i tanjuri! Ako je ovdje bilo siromaštva na veselju, ali skrbne ruke poštovane Jele udovice privrijedile su svakog dara Božjega. Pa tako nema ni gladi ni žeđe. Pa tako smo ovdje kao u gospodskoj palači. Poživio Bog Jelu Borekovu... Blagoslovio njene žuljeve. Nama na okrepu, njoj na diku i čast!«

Svi za Zecom podignu čašu prema Jeli, muzika zaszvira nazdravicu i sva grla s njome propjevaše:

»Kol'ko kaplic tol'ko let, Bog joj daj na svetu živeti«.

Sirota Jela udri u plač. Tolika čast i slavlje bilo je pre-mnogo za njeno malo jednostavno srce. Pokrila je lice bijelom pregačom i lila suze, a široka joj se ramena trzala.

»Nemojte... nemojte, majko!«, tiho je mirile kćeri, dok je Beta za stolom već prosuzila i već zamalo sama briznula, ne mogavši podnijeti, da joj mati plače.

No Jela se ohrabrila. Otrla je lice pregačom, uzela sa stola napunjenu čašu i redom se kucnula sa svima. Pritom je tek Betu površno pogledala, kao da je izbjegava. Osjećala je Beta zašto. I samu ju je stiskivalo oko srca od pomisli, da se dijeli s njome i ostavlja je samu.

Pošto poispíše, djever ponovo napuni čaše, svi posjedaše, a Jela osta stajati. Zavlada tišina. Sve se oči upru u nju, a Betine s ponosom, kao nikad u životu. Započe Jela drhtavim glasom:

»Ne znam ja govoriti kao naš poštovani djever. Ženska sam glava... pa niti sam se izvježbala u krčmi niti u općinskom odboru. Ali kad je takav dan... onda i u mome srcu klije... I ja mislim takve misli, da slobodno govorim. Ne će od mojih riječi biti sramote... Niti pred Bogom niti pred poštenim svijetom. Jer ja nemam drugo reći, nego da zahvaljujem svima: Janku Gušiću, mome zetu... koji mi je iskazao čast, kad je odlučio uzeti za ženu moju kćer Betiku; premnjaku Petru Lisjaku... koji ih je poveo pred sveti oltar; svatskom starješini Pavlu Čuršaku... kome Bog nije dosudio, da sjedi danas na Jankovu mjestu... pa se pošten momak zadovoljio da sjedi kraj poštene djevojke Nežice, prve podsnaše; djeveru Filipu Zecu, koji vodi brigu nad svima... kao pastir nad svojim blagom... a meni iskazuje čast kad otvori usta; Staniki Milčekovoj, drugoj podsnaši... poštenoj i vrijednoj djevojci. Svima vama hvala i od Boga plaća«.

»U ime Nikole Boreka«, brzo se javi stari Pohizek, »u ime Jelina muža i oca naše mladenke, koga moja osoba zastupa za ovim veselim stolom, ja svima velim: hvala, i Bog poživio naše mladence, da budu sretni i da posijede u sreći«.

»Dejo gracija!«, završi Lisjak, našto svi ustanu i držeći pune čaše u ruci ponovo zapjevaše s muzikom istu nazdravicu, samo sad namijenjenu mladencima, pa Jela više nije plakala, nego je tek ganuto žmirkala očima. Nesretne joj suze ipak išle silom na oči, ali umjela ih je potisnuti. To lakše, što je trebalo

da se veseli kao i svi ostali. Dobra ih volja obuzela sve. Djever ih redom častio, ali ne više po istini, nego po šali, jer je trebalo polaskati dugonosoj Staniki Milčekovoj i njenoj kući, zatajivši pritom njena oca u kocu; zatim poželjeti Nežici, da od podsnaše postane snaša i da je do godine odvede svatovski starješina Čuršak, koji se ne može nagledati mladenkine vijenca, i sve misli, kako bi crvenkast pristajao Nežici bolje nego bijeli. Svi su mu povlađivali, premda je malo tko vjerovao, da je upravo tako. Djeverova se riječ primala pod gotovo. Pogotovo im nije dala sumnjati zlatna kapljica vina, kojim su se već dobrobrano ponapili i bili od njega čestito ugrijani. Nakon pečenke sa salatom došli su na stol izabrani kolači, punjeni orahom i makom i sirom. Ženske ruke posezale za njima, jedva ih dočekavši, jer im vino uz najbolju volju nikako nije išlo u slast. No i meso je još stajalo na stolu, pa su tako naizmjenice prigrizali, tko jedno, tko drugo, a sve u razgovoru, šalama i dosjetkama. Djever je marljivo punio svoju lulicu, pušio i brbljao koješta, samo da bude zabavno i da se smiju. Ne možeš drugačije, kad si sit, a nikad, mili Bože, nije Zec bio sit kao te noći. Naslućivao je on, da će biti »nešto tako«, pa se je zato i ponudio Gušiću, da ga primi za djevera svome sinu. A tko se ponudi, taj je već siguran za uspjeh, jer odbiti — značilo bi pravu uvredu.

Ponudio se tako i Čuršak, samo ne starome Gušiću, nego Janku. A Janko ga zagrlio kao najboljega prijatelja. Pa i ostati će prijatelji. Svi oko svadbena stola moraju do smrti ostati vjerni mladencima. Takav je red. Ali jedva on i gleda Janka. Sva mu je utjeha, što će moći u kuću i barem vidjeti Betu, te progovoriti s njome koju riječ.

Siromah Čuršak posezao je sve češće za čašom. Nitko mu to nije branio, a i nitko nije zamijetio, koliko je već mamuran i sumoran.

Iza ponoći banule na vrata krabulje. Djevojke vrisnuše, muški prasnuli u grohotan smijeh. Jedna je krabulja bila ružnija od druge, a svih šest nasrtale najčešće na djevojke, koje su se najviše ustrašile. Beta je za stolom bila dobro zaštićena, pa se je hrabro smijala, no Stana i Neža umirale od straha, pa se jedna stisnula uz svog djevera, a druga uz svatovskoga starješinu, koji su tjerali nasrtljivce i prijetili im, da će ih raskrinkati. Za neko je vrijeme to pomoglo: krabulje se odmakle prema sredini sobe, gdje je bilo prazno.

Svima je lice sakrivala čađa ili papirna krinka. Tri muške bile su odjevene u bijele gaće i košulju, a napunjene sijenom, te su bile okrugle, šire nego duže. Ženske su imale obične suknje s oplećkom, no jednu je oko čela sapeo vijenac od kopriva, a drugu vijenac od čička, dok je treća imala na glaví rubac od vreće. Sve krabulje bile su na prsima okićene stručkom žive koprive. Bilo je očito, da predstavljaju svatove, samo nitko nije znao, ima li to biti nečija poruga ili nevina šala. Beta je pomislila na Evu. Stala je već očima i tražiti, koja bi krabulja mogla biti Eva. No odviše ju bunilo, što su muške imale posve ženske kretnje, a ženske se vladale kao muški. Bilo kako bilo, smijali se svi, a krabulje bez glasa oponašale svatove, pa je svatko za stolom mogao znati, što ga pogađa. Ona s vijencem od kopriva pretjerano se svijala kao zmija, dizala glavu visoko, te joj je brada stršila uvis, a u rukama je držala veliko čislo.

»To misli tebe«, šapće Janko Beti, kad najednom prepozna u drugoj krabulji i sebe: odjevena u muško udarala se čvrsto po torbi, u kojoj je zveckalo kao da je puna novaca. Udarala rugoba po toj torbi i mamila tako svoju mladenku, a mladenka se isprva stidjela i odvrćala glavu, da malo potom raskrili ruke i zagrlili svog mladenca. Svi prasnuse u smijeh, pa i Beta, ne mareći za ruglo, dok je Janko samo stisnuo zube i stao polako ustajati.

»Čekaj ti... Da vidimo barem, tko si?«, protisne kroza zube i na silu se nasmije, idući oprezno između stola i klupe. No još nije stigao na kraj, kad one dvije krabulje pojure k otvorenim vratima i izlete napolje.

»Pobjegle su, pobjegle!«, govorele susjede i znanci ulazeći u sobu, da se nauživaju veselja i svatovskog zalagaja. Jela je doista svakoga ljubežno darivala, koga kolačem koga batkom, koga krilcem, koga košakom pečena purana, dok je gospodin otac domaći išao kroz stisku noseći u jednoj ruci vino, u drugoj čašu, da natoči svakome bez izuzetka, kako se i pristoji. Danas nema štednje, nema računa, makar sutra ne bilo kruha.

Čavrljalo se, smijalo i pjevalo, a kad bi umukla pjesma, zagrmjela bi »pleh-mužika«, te se činilo, da se tresu stari zidovi i da će se porušiti drven strop. Pištali klarineti natanko, rog ih u žurbi lovio, a krupni bas ponavljao bez prestanka u svakome napjevu jedan te isti: tak-tak, tak-tak...

Razlijegala se zvučna pjesma niz Milčekov brijeg i letjela širom kraja, nad kojim je već blijedjelo nebo. Iz dvorišta u dolinama i na bregovima kukurijekali pijevci i veselo lepetali krilima. Istok je plamtio od crvena žara, rosno rano jutro disalo svježim mirisima zemlje, šuma, livada... Još jedan obrok, i svatovi se stali dizati od stola. Noge im se ukočile, nekome od sjedenja, nekome i od vina, pa su stajali nesigurno i pomalo teturali. No svadbeno ih je veselje držalo sve u nekoj živahnoj groznici, hrabrilo im mišiće i dizalo ih iz mamurnosti.

»Ej, još sjednimo časak!«, vikne djever. »Još nismo darovali mladence«.

Svi se ponovo spuste na klupe, a muški velikodušno posegnuli u džep. Zec je obilazio svakoga redom, noseći u ruci pogačicu, povitu ubrusom:

»Darujte, darujte tu mladu nevjestu i mladoga ženika!«, molio je on i sam prvi bacio na pogaču jedan zlatnik. Ostali se povelili za njim i darivali kako tko: Čuršak i stari Pohizek jednako zlatnik, Lisjak nekoliko srebrnika, a muzikanti nešto sitniša, tek u znak da poštuju običaj i nemaju ništa protiv mladenaca. Drugo se i ne traži.

Djever stavi pogaču s novcem pred mladence, koji se sve smijali nad tako obilnim darom. Janko je odmah spremio novac u džep, da se ne izgubi u Betinu rupčiću, koji nosi u ruci.

»Gdje je taj Zec samo smogao dukat?«, potiho se čudila Beta. »Drži se kao najveći siromah«.

»Valjda mu ga je dala mamica. Ne trka ona badava u Podbrežje, da joj ne bi izmakla koja zarada. Dospije na svaki posao. Pa kupila od mog oca dukat... da se podiči njen Filip... Kao djever«.

Rekne Janko tiho i prvi ustane, a svi za njim. Bilo je vrijeme oproštaja. Buka se sve više stišavala. U sobi zavlada tišina. Janko sabere misli i pogledavši ih redom zaustavi oči na Jeli, te progovori polako i sabrano:

»Poštovana majko. Vi ste nam pripravili ovaj svoj sveti dom... Da se nauživamo svakoga dobra, što ga samo ima pod vašim krovom. Hvala vam na toj ljubavi... I od Boga plaća. Ali sad mi moramo krenuti... Novim putem... U novi život... U novi dom, koji nas čeka u Podbrežju. Molimo vašu ruku, da nas blagoslovi... A ja vam obećajem, da će vaša

Betika imati u meni vjerna i dobra muža... Na ponos moj, na radost njezinu i na veselje vama, poštovana i draga majko!»

Zvonkim glasom završi Janko, povede Betu za ruku i stupi pred Jelu. U sobi nastaje živo komešanje. Muzikanti izašli pred kuću, a na njihovu su stolu pripremale žene darove u hrani, što su pripravile pojedine kuće, u rodbinstvu i stalnom prijateljstvu s Borekovima.

Stojeći pred majkom započne u Betinoj duši tiha lomljava. Bude joj kao da je osjetila najednom sva ona neizmjerena dobra, koja je primala od nje tijekom devetnaest godina, a ta dobra leže sva u ono nekoliko blagih crta na njenu licu i govore iz njenih očiju, što gledaju na nju kroz blistavu navlaku suza. Da, sva dobra su — to dobro materino lice. Beta je osjećala, u grlu ju stiskivalo, i najposlije, ne mogavši se svladati, stane tiho plakati.

»Nemoj... nemoj...«, prošapta Jela, boreći se, da se i sama odrva. Mlada mora plakati... Plaće svaka, kad se zauvijek oprašta i odlazi iz svog doma... Ali prava mati mora biti hrabra, da kćer utješi, a ne da joj još poveća tugu. »Nemoj Betika!«, ponovo će Jela na silu, pa joj je glas zvučao strogo. »Mora doći i takav dan. Svaka ga djevojka doživi...«

»To je Božja odredba«, rekne Janko smijući se. Izgledao je divlje, koliko mu je golemo bila sreća, a oči mu blistale od vatre, kojom je izgaralo snažno i zdravo njegovo tijelo u žudnji, da već jednom bude s Betom nasamo. »Vrijeme je, da se pođe. Ako ti je teško sa mnom, onda... kako bi bilo, da ostaneš ovdje?«

Beta ga pogleda, no protrne i zadršće, sastavši se s njegovim očima. Nemoćnim glasom izgovori:

»Ti ne razumiješ... Lako tebi...«

»Pa da, ne razumijem. Al daj onda razumij ti, pa nemoj plakati. Ne mogu gledati tvoje suze... Druge mladenke se smiju.«

Jela se značajno osmješkivala, čuvši taj boj.

»Svi ste vi jednaki, svi... I momemu se Nikoli tako žurilo. Ne mislite vi na drugo, nego da što prije odvedete ženu. U ime Božje... djeco moja. Živite u slozi i ljubavi. Neka vas prati Isus i sveta Djevica Marija.«

Jela mahne kitom ružmarina, s koje se prosule kapljice blagoslovljene vode, blještave i sjajne kao rosa. »U ime Oca i Sina i Duha svetoga...«, izgovori glasno, a potom se s Betom

izljubi u oba obraza i lako se zagrli sa zetom, dirnuvši i njegovo lice usnicama, što joj je Janko uzvratio žestokim i glasnim poljupcem. Svi nagrnuli na vrata i požurili za muzikantima, koji se uspinjali na brijeg i stignuvši na ravan put dunuli bez prigovora, da je zadrhtao čitav kraj.

Šepavi Milček probudio se na tavanu koca, sjeo, protrljao oči, malo prisluhnuo i oprezno skliznuo niz drvenu stijenu. Odšepa na svom štapu do kuće i tiho odškrine vrata. Eve nije bilo, a Marko je na postelji tvrdo spavao razbacanih ruku i nogu. Na njemu je još bilo svečano odijelo. Starac upilji oči na stol, gdje se žutjeli svatovski kolači, pruži ruku i zahvati ih nekoliko, te ih turne u njeđra. Izađe oprezno i sjedne pod murvu kod plota, iza kojega se nalazio povrtnjak Borekovih. Pas ga spazi i brzo doštekće k njemu. Isplazio jezik, koliko se izmorio lajanjem na »pleh-mužiku«, ali je još uvijek bio spreman, da stisne laloke, podigne gubicu i — zavine.

»Mir! Ha?«, opomene ga Milček i baci mu u gubicu komad kolača.

Šutio Milček i slasno mljaskao potulivši rutavu glavu duboko k zemlji. Bio je vrlo gladan. Od jučerašnjeg podneva nije okusio ni mrve kruha, a u kuću nije mogao, jer je bila zaključana. Čekao je do kasne večeri... Eva se vratila od matere... Molio ju, da mu da nešto večerati. No bila je zle volje. I tužna i bijesna. Nije bilo druge, nego izaći. Ali dugo Milček nije mogao zaspati. Nije želudac dobio žderati, pa je zato počeo žderati njega: zavijao je, grčio se i... svijao se, a boljelo to čovjeka, da je potihom psovao i kleo. Ne ljude ni sudbinu. Samo želudac.

Nedaleko od koca prošla Eva, zakrabiljena. Prepoznao ju po glasu. Prošla je mimo, a s njome još netko. Milček je zarežao na nju i tražio, da mu da jesti. Al kuja se nije ni osvrnula... Hm... Žurila se na svadbu k Borekovima. Hm...!

Mislio Milček i mljaskao slasno, sjedeći sa psom pod murvom. U dubokim kravskim otiscima svjetlucala se po dvorištu gnojnice, rastočena od minulih kiša. Sunce je već prodiralo kroz krošnje i rastapalo modrikastu prevlaku prvoga mraza, pa se s lišća cijedile kapljice i padale na zemlju.

U šumi se od toga čulo glasno šuškanje. Suho lišće se glasilo na svaki pad te male kaplje, za koju narod veli, da je nebeska suza.

No kad se mrzaz još nije otapao, kad su na nebu još sjale zvijezde, Evi se činilo, da se među šumskim stablima promiče smrt. Plašila se, ma da je šum dolazio od njenih nogu. Drhtala je po cijelom tijelu i počesto joj se noge skamenile od straha, te nije mogla koraknuti. No uto bi do nje dotalasal zvuci muzike, rasparali joj uši, a njoj bude, kao da joj je raspolovljeno srce. Strah je svaki zamro, raspalila se mržnja i noge poletjele noseći je šumskim putem, poprečnim stazama i još neprohodanim skraticama.

Na Gušićevim prozorima bila je noć. Starci su spavali. Glista se potajno otklatario u selo Krušnjakovih. Svake nedjelje pobjegne on noću k njenoj sestrični. U dvorištu je tiho kao u grobu. Čuje samo svoje srce, kako lupa, a žila joj se na vratu nadimlje, te je nešto hoće zagušiti.

Uzbuđena se tresla kao u smrtnoj groznici. Nije znala, bi li da pođe naprijed ili će zamrijeti na mjestu i ukočiti se kao drven stup. Mislila je i mislila, borila se i borila. No sve su te misli i sva borba bile sve gore, što je dalje odmicalo vrijeme. Ona ne može oprostiti ni Janku ni Beti... Ova kuća je zidanica... Okrečena vapnom... A njena je omazana ilovačom... Nekad je grlio nju, mahnitao za njom... Danas je prezire... I drugu vodi pod svoj krov... krasan taj krov od crvena crijepa... Da pod njim istim rukama privija drugu... Cjeliva drugu... Betu, Betu zmiju... Iscurile joj oči...! Ne doživjela slasti ni sreće!

Sijevnuše Evine oči kao munja, bosonoga se brzim koracima primakne k pragu, čučne i uprijevši svu snagu, koja je sad bila jača nego ikad, otkine dasku na prednjoj strani povišena praga. Čavli su odmah popustili, jer je drvo bilo trulo. Izvuče iz njeđara dva rđava noža i zarine ih duboko u zemlju. S grozničavom ih brzinom još malo obaspe sitnim grudicama, ponovo pričvrsti dasku, nasuvši i oko nje nešto zemlje, te je čvršće stajala.

Drhtavim joj usnicama prođe brzi šapat:

»Živjeli u svađi i na noževe se klali... na noževe klali...«

Oj, kako je to slatko. Dosta je poželjeti i podmenuti noževe u prag, kojim će proći... Dosta je to, pa da se nadaš, da će doista i biti klanja i svađa. Upamtila je to Eva još od svoje bake, a što su iskusili stari, živa je istina. Istina, oj, slatka istina!

Zakrenula Eva za kuću, pretrčala preko šljivika, pojurila cestom, pa ilovim putem prema selu Krušnjakovih. Bila je svježa i puna snage, rukama bi podigla sve šume, da ih je moguće obujmiti. Otrgnula je grančicu na bukvinom krošnji, pokidala lišće i sisala drvce, kao da bi mu htjela doći do krvi. I gutala je sok, gorak i rezak, a omamljivalo ju to, kao da srce najslade vino. Oj, grizla bi, grizla svu zemlju, da je samo može zahvatiti zubima. Htjela bi čuti vrisak, stenjanje, jaukanje... a sve to da dolazi od njenih zubi. Da se lomi, pucketa, o, jo-oj! Bilo bi to baš kao i muzika, koja se diže iz jarka na brijeg, bježi za njom, progoni je i hoće joj ponovo derati već razderano srce. Ne će, ne će...! Razderat će se njihova srca... njihova sreća... na komadiće... I opet ovi komadići na komadiće. Niti će Janko prepoznavati Betu, niti Beta Janka... Noževi će im poklati sreću... Drugo nisu zavrijedili. Jer su oni zaklali njenu sreću... Beta joj otela Janka, Janko ju ostavio na cjedilu... Mislila ga predobiti, da se oženi njome... Radije bi u Podbrežju proživjela pola godine, nego u sramotnoj Markovoj potleušici hiljadu proljeća. Iz zla je došla u zlo, pa i u gore... jer se već Markove nasrtljive ljubavi zasitila preko grla, pa ga psuje u sebi, kad je on grlio... A ona... kuja došla iz stare podrtine... u podbrežjansku zidanicu... Ledena svetica topit će se kao snijeg, kad je poljube slatke Jankove usnice...

»O, jo-oj, prokleta muzika! Trubi cijelu noć...«, zalomata rukama banuvši u materinu sobu.

Bolesnica je ležala u postelji, zatrpna šarenim perinama i jastucima, te joj je izvirivao samo nos, da može disati. Na Evinu buku izvuče mršavu ruku i odgurne jastuk s lica, te se tupo zagleda u nju. Nije mogla razumjeti, na kakvu se to muziku tuži Eva, nije se mogla domisliti, tko su to Borekove. U njoj je gasnuo život. Nije više osjećala ni vatru utrobe, koja ju je još jučer palila te je izgubila svijest. Rekli su joj susjedi, da je noću bio kod nje velečasni... Ona ne zna to. I da je rekao, da će opet doći. Ujutro. To su joj rekli. Toga se sjeća.

»Je li jutro... ili... noć?«, zapita nejasno i tako tiho, da joj se Eva nagnula sasvim blizu, ne bi li uhvatila koju riječ.

»Što ste rekli? Što ste rekli? Majko, što ste rekli!«, molećim je glasom navaljivala, želeći da ponovi, želeći da je čuje,

da joj učini po volji sve, što samo zaište. Pomogla bi psu, kad bi skapavao, kamoli ne bi materi, kad umire. Nisu se one slagale baš uvijek... Uvijek se ona bojala, pa ju prekoravala u strahu, da joj ne donese u kuću sramotu... A kakvu sramotu?! Nije Eva luda. Dok je u Velikom Selu primalje, ne će ona zatrudnjeti ni kao žena, makar se Marko požderao od želje, da mu rodi sina. »O, joj, majko...!«, zastenje i baci joj se na prsa. Izvana je doprla vesela muzika. Dolazila je sve bliže, a činilo se Evi, da se trese kuća i ruši čitav svijet, zajedno s bregovima i gorama. Sve se ruši i pada ravno na njenu glavu, da je satare i ubije.

»Al ne će im Bog dati sreće... Ne će! Poklat će se na noževe... ha-ha-ha!«

Plakala je i smijala se, ali nije mogla odoljeti želji, da ne otvori vrata i pogleda ravno.

Povorka se uspinjala prema križanju. Naprijed se blistala glazbala, kao da su načinjena od komadića sunca. Iza »plehmužike« stupali svatovi, okićeni, veseli i rječiti. Blistale se trepetljike u Betinu vijencu, obijesno se smijao Janko i nešto joj brbljao, Neža ponosito nategnula vrat i podizala glavu s bijelim vijencem. Vrpce se prelijevale na leđima Nežinim i Betinim, Čuršak je pijano ključao pred Zecom, koji je jednako jedva dizao noge. Svi su muški bili pijani, izuzevši Janka. A otraga je za njima nagrnulo čitavo jato žena, kao bijelo jato gusaka. Svaka nosi na glavi toranj darova, svezanih u bijeli i šareni stolnjak s velikim crvenim kockama: odozdo gibanica, na gibanici naduvak, na naduvku pogača, na pogači pečena purica, tako da se je toranj sve više suzivao i na vrhu bio šiljat. Najzadnja je, odmah iza svojih kćeri, teškim korakom gazila Jela, pritiskujući pod prsi živi dar — kokoš. Bez živa dara ne smije biti. Kokica znači sreću ne samo kod živadi, nego i kod sveg blaga, rogata i nerogata. A kad ovo napreduje, napreduje onda i sve gospodarstvo. Zna to Jela, pa je izabrala najljepšu kokicu, bijelu kao golubicu. Al nesretna ta golubica izgubila svaki stid i uprljala Jelu po bijeloj pregači. Srećom se nitko nije okretao, pa je stisnula kokicu među čizme i preokrenula pregaču na drugu stranu.

»Nesreća besramna...! Nemoj se barem dalje ovako ponašati...«, opsuje ju nemalo ljuta nad nepravilnom. Tješila ju pomisao, da ne će nitko zamijetiti da joj je pregača naopako

okrenuta, i da je, štoviše, dobro obući nešto nakrivo, jer tad uroci gube svoju moć.

Gušić je u to vrijeme šetao po sobi, koja je danas sjala od čistoće. Drveni se pod žutio kao slama, a sve slike bile okićene novim papirnim ružicama.

Ivan je smrknut sjedio na klupi i podbočivši se na koljena turio glavu među ruke. Stara se Katica vrzla s Magdom oko štednjaka, a svakog je časa zaječala koja žlica ili tanjur. Žurba i uzbuđenost pokretala ih sve, tek Ivan je sjedio nehajno, namršten kao crna oluja. Otac ga više puta omjerio ispod oka, al ne htjede mu ništa reći. Šetao je gore dolje.

Ivanu je bilo, kao da mu svaki taj korak lupa po mozgu. Dugo je šutio i razmišljao. Najposlije ustane i uzme šesir s klupe.

»Kamo ćeš?«, zapita Gušić oštro.

»Idem kući. Ovdje i onako nemam što tražiti.«

»Gle, gle! Nema on što tražiti! A što bi ti htio?«, porugljivo se starac osmjehne i stupi pred njega. Kako je bio nizak, izgledao je pred Ivanom, kao da stoji pred gorostasom. Zato se je jače isprasio i gledao mu u lice hrabro, ne trenuvši okom.

»Što ti hoćeš? Ha?«

Ivan odsiječe oštro:

»Pravicu!«

»A kakvu pravicu? Imaš osam jutara. Četiri si dobio po ženi, četiri sam kupio ja. Sve je u jednom komadu. Imaš lijepu kuću... Imaš tri dojne krave. Dvije su moje. Nije ti to dosta?«

Upilji u nj oštar pogled, no Ivan se ne smete. Zagrmi čvrstim glasom:

»Magdi ste dali tri junice... A što ja imam, nije sve od vas. Vaša su samo četiri jutra. Sad promislite, koliko meni donesu ta četiri jutra, a koliko će nositi Janku čitavo Podbrežje. Rekli ste, da ćete prirod dijeliti s njime na polovicu. Dakle polovica, i još će vas k tome krasti, pa se lijepo obogaćivati. A gdje je moja polovica? Koga ja mogu okrasti? Od čega se ja mogu obogatiti? Prosudite po poštenju.«

Starac pocrveni i plane:

»Ti ćeš mene učiti poštenju... ti? Ti ćeš mene siliti, da razdijelim Podbrežje...? I da vam ga pobacam u lakome gubice... I da dospijem u kotac... kao bedasti Milček? Ej,

nisam ti ja budala! Prije ćete vi u kotac... nego ja. Jesi li čuo, prije vi, nego ja. Dok sam ja živ, ne dam ni pedlja zemlje. Dok sam ja živ, dotle sam ja gospodar. Ja, Toma Gušić... I nitko drugi. Ako mi se prohtije, dat ću Janku sve. Ako mi se prohtije, dat ću Magdi... Ili crnom ciganinu pod vrbom...«.

»Bogme ne ćete!«, presiječe Ivan gorko, a starac još više pobjesni i stane psovati i proklinjati, da je utrčala Kata i Magda, obje u strahu.

»Toma...!«, klikne starica. Kakva sramota...! Svatovi dolaze, a vi...«.

»Šuti!«, izdere se Gušić. »Zar sam ja kriv? Lijepo sam dao pustiti žilu... Lijepo sam htio da živimo, kako treba... Opa-metio sam Janka... Vrijednu ženu vodi nam u kuću... Ruke joj vrijede suha zлата... I lijepo sam mislio, kako ću u sreći zaklopiti oči... Nadijeliti djecu po pravici... Pa ti onda dođe vrag... Dođe vrag, da ti veli, da nisi pošten... da pošteno ne radiš i pošteno ne misliš. Nego je pošteno drugačije... Tako da dospiješ star u kotac. Oj, Bože, Bože...! To ti čovjek doživi...! Kad bi trebalo da se veseli...«.

»Umirite se, oče!«, bojažljivo izusti Magda. »Već su bli-zu... Što će svijet misliti, ako nas nađe ovako«.

»Nisam vas htio uvrijediti. Mi smo se uvijek slagali...«, ispričavao se Ivan mekano, jer je držao, da je pametnije popustiti.

Starac se zaista umirivao. Godilo mu Ivanovo popuštanje i pobjeda njegove volje. Nema mu ništa gorega, nego vidjeti, da netko pruža papke za njegovom zemljom, pa mu spočitava nekakvu nepravdu. I baš se na to dosjetio Ivan, koga najviše voli. Budala. Al ako ga i voli, ne će zato biti nepravedan prema Janku. Voli on i njega, makar je kipio na njega... Bila je kriva prokleta harmonika... Neposlušnost. Sasvim je drugo, dok Janko sluša njegovu volju. I u kuću mu dovodi Betiku...

»Ne... ne! Ne ću se ljutiti... Treba da se veselimo«.

Još se malo ogledao Gušić pred zrcalom, prigladio oba brka i izašao na pometeno dvorište, gdje se već sakupljali znanci i prijatelji — seljaci i seljakinje. Svi se navirivali prema cesti i gorjeli od želje, da ugledaju mladence i što više se provešale kraj slasnih darova svadbenog stola.

Ali nitko se nije uzbudio kao Gušić. Povorka je unišla u dvorište, »pleh-mužika« zagrmjela, starica i Magda izletjele iz kuće, a starac stupio pred mladence i pružio Beti odrezak pšenična hljeba i litru bijela vina najbolje vrste. Ruke mu drhtale. Oči bile vlažne od ganuća. Smiješio se dobroćudno kao nevino dijete, a usta mu se zalijepila, ne mogavši progovoriti riječi.

Beta se s darovima uputi kroz širom otvorena vrata u sobu, a za njom svi ostali. Sustane kod stola, podigne darove i mekano izgovori:

»Hvaljen Isus i Marija«.

»Navijeke hvaljen!«, prolomi se iz svih grla, našto ponovo nasta tišina i Beta rekne:

»Ja sam čula takav glas, da je Isus i Marija kod vas. Donašam vam zato kruha i vina, Bog nam dao Božjega mira«.

»Bog nam dao! Živjela mladenka!«

»Živjeli sretno u ljubavi i slozi!«

»Neka vam nikad ne uzmanjka u životu kruha ni vina«.

»Dvorište vam bilo puno živadi i svakojake marve«.

Klicalo se gromovito i još se dugo ponavljale jednake želje, nakon čega se Beta toplo izljubi sa svekrvom Gušićkom i zaovicom Magdom, a starome svekru i šurjaku Ivanu samo pruži ruku. Istom tada posjedaše za stol, dok je ženska pratnja u drugoj sobi skidala s glave povite darove i napunila čitav veliki stol, te je izgledao, kao da su ga pokrili ogromni sirci.

Obje su sobe bile pune svijeta. Zamorilo se, pripovijedalo, klicalo, nazdravljalo. Sve je mirisalo na ruho, pogaču, vino i ružmarin. Isprva se najjače čuo djeverov glas. Morao je on obavljati svoju dužnost, pa kao što je prije hvalio Jelu i Pohižeka, sad je najljepšim riječima kitio domaćina i domaćicu. Dora Zecova natezala vrat iz kuta da bolje vidi svog Filipa, diku i ponos svoj, a sve joj suze vrcale iz očiju i usnice se trzale.

Lijepo je to... Bože moj, lijepo! Lijepo je, kad njen Filip zabavlja toliko pametnih glava i sjedi s njima za istim stolom. Svi ga slušaju, svi mu odobravaju. Mladenka cvate pod zrcalom. Ona se ističe među svima. Sva joj je leđa vidjeti u zrcalu, koje visi ponad stola u kutu. Raspraminjale se svilene i baršunaste vrpce iz vijenca, blistaju srebrne trepetljike, smiješe se cvjetići kao da će progovoriti, još jače pomodrile svijetle oči i zažarile se usne na ružičasto

bijelome licu. Cvate... cvate Betika... A Janko, zelen bršljan, svijeta se k njoj svjež, krepak, snažan. Pristaju, pristaju jedno uz drugo... misli Dora, misli stara Katica, misli Magda, misli Gušić. Misle svi, samo svatko na drugi način. Tko ih se još nije nagledao, zuri u kut, da se naroni ljepotom blijeska, crvenila, mladosti i talasanja prekrasnih vrpca.

Blaž se smotao među znanice i Gušićeve prijatelje, koji su za drugim stolom sjedjeli s muzikantima, i zanosno im pripovijedao, da pod nebom nema ljepšega kraja od Hrvatskoga Zagorja.

»I dajte vi meni palaču... i konje... i kočiju... Da se samo vozim i lijepo živim. Badava! Badava sve, ako to nije pod našim nebom. Ne?«

»Tako je! Živio Glista!«

»Tako je! Bog te poživio!«

Ispijali pune čaše, a Blaž da poludi od sreće, što mu je stara kapljica divno klizila niz grlo. Doživio je dan, da se čestito okrijepi. Ne treba mu krasti... Sjedi za stolom i sve mu je na ponudu. A ne makar štogod, hi-hi...

»Dična svito!«, zakipi Gušić kod drugog stola i ustane, a svi zamuknuše i podigoše glave prema njemu. »U ime Božje, ja dižem ovu čašu... I pozdravljam vas: hvaljen Isus i Marija. To je pozdrav naših djedova i njihovih djedova... To je pozdrav nas seljaka iz Hrvatskog Zagorja. Bila naša kuća bogata ili siromašna, svaka ima zaštitnika u nebeskom Ocu, Sinu Isusu i svetoj Djevici Mariji. Njima dika i čast budi na sve vijeke!«

»Tako je!«, izgovore potiše sućutnim glasom.

»Da, tako je!«, klikne Gušić. »Pa kad je tako, da mi iskazujemo čast Bogu i svetoj Bogorodici Mariji, onda mi nismo najgori ljudi, onda mi znamo, što koga ide, a što ga ne ide.«

»Baš je tako.«

»Nikako drugačije.«

Upadali pojedinci, a starca je to još više podizalo. U svečanom se zanosu osjećao malone kao da raste.

»Da, znamo mi, što koga ide, a što ga ne ide. Zato ne ću ni ja lagati. U moju je kuću došla danas Betika Borekova. Došla je s vijencem na glavi. Preljepi taj vijenac... na još ljepšoj glavici... He-he-e... Pa to je dična svito, kruna djevojke, koja je živjela u poštenju, radu i u strahu Božjem.

Zavrijedila je ona tu krunu... I kad sam ja saznao, da se otimlju mnoge kuće, da im dođe s vijencem na glavi, ponudio sam joj i ja, u sporazumu s mojim sinom, svoj krov. Ponudio sam, jer sam znao, kome nudim. Danas moram da joj pred svjedocima zahvalim, što je s vijencem na glavi prekoračila moj prag i sjela s mojim sinom za stol. Bog poživio moju snahu Betiku Gušić!«

Završi starac s poklikom, podignuvši čašu prema Beti, koja je sva protrnula čuvši prvi put svoje novo ime. Stidno se i ljubezno nasmiješila svekru, koji je svojom čašom zveknuo o njenu tako čvrsto, da se je iz obiju prolilo vino.

»Čekaj... čekaj... Ne ćemo piti iz prazne... Nego iz pune... He-he...«

Smijao se, dolijevao u čaše i neprestance nešto govorio, no nije ga mogla razumjeti, jer je muzika zaglušila svu kuću. Kroz prozor su dopirali sunčevi traci, napili se dima i lebdjeli ponad glava kao modre i strogo odrezane trake. Najviše je pušio Zec. Kisela pržena juha naročito mu prijala i ponovo otvorila tek, te se pohlepno nabio butinom, slanom i sušenom na dimu, za kojom se moglo i slasno piti i slasno pušiti. Prednjačili su i drugi kraj tako mirisna zalogaja, da ti se nozdrve šire i nadimlju kao kravi, kad vidi sol. Pa i oni, što su stajali u kutovima, na pragu, u predsoblju i u drugoj sobi, slasno su mljaskali pogaču i pobožno čijali komade mesa. Brižljiva je domaćica nadarila s Magdom svaku glavu, malu i veliku, dobro poznatu i malo poznatu. Jedini čuršak nije okusio hrane. Ispružio noge pod stol, zatakao ruke u džepove od hlača i duboko zavaljen u klupu pomalo pio, pomalo drijemao, klonuvši glavom na prsi pokraj kite ružmarina. Tko bi mu to zamjerio? Mlad je, nenavikao vinu, pa ga preuzelo. Glavno je, da nikoga ne vrijeđa.

Svijale se malo noge i pod Glistom. Svijale se nesretnice, a jedva im gospodar popio u svemu oko jedne litrice. Što je jedna litra, kad je takav dan? Treba zato sjesti. Ne smije se ići za nogama... Nego slušati glas dobre volje. Ne?

Promislio Blaž i odlučio, sav blažen i omamljen.

Zveckale čaše i tanjuri, uznojila se tjelesa, letjelo iz usta jato šala i smješica. Nikoga nije morila dosada, sjedio ili stajao kraj ženske ili kraj muške glave. Bili su svi kao jedno.

Gušić je cvao od ponosa, crven se isprasio i kao otac radošno gledao na veliku porodicu. Ne bi oni mljaskali, da nema njega, ne bi bilo vinca za sva ta usta, da nema njega. Sve po njemu, pa da bude i za njih, kad je takav dan. He-he! Srce mu se topi od miline. Podigne on malene očice prema Beti, pa se samo smješka. Pokušava joj dobaciti koju ljubeznu, koju očinsku. Al buka sve proguta.

Najednom se svijet stao stišavati. Umjesto vesela čavrljanja čulo se od praga pobožno pozdravljanje:

»Hvaljen Isus i Marija!«

»Uvijeke...! Uvijeke!«, odzdravljao velečasni i protiski-
vao se naprijed.

Na trenutak zamukne sva soba i sve se glave okrenu prema vratima, gdje se među bjelinom seoskoga ruha isticala crna pojava. Isprva se osjećali neprijatno, kao da im je najednom postalo tijesno. Trebat će jezik držati malo za zubima... Bog zna, što ti može izletjeti, a ne bi bilo na svome mjestu.

Pomislio je na to i Gušić. Pošao mu ususret malo nespretnim koracima. Koracima, koji nešto misle... i nešto prikrivaju. Pozdravio ga malo sustežljivim glasom i izrukovao se s njime.

»Ne ćete mi zamjeriti, gazda, što sam vas pohodio. Bio sam kod Krušnjakice, Evine majke. Umrla je, hvala Bogu. Bolje to, nego da pati. A oдавle čujem napolje muziku, pa hajde, odlučio sam, da vas pozdravim i zaželim mladencima sreću od Boga«.

»Živio velečasni!«, klikne Gušić pištavo, a za njim ostali.

Ponovo zatalasa živo veselje i poteku nazdravice. Velečasni je stajao pokraj domaćina i nazdravljao mladencima, koji mu sjedili nasuprot. Hvalio je Betu i njenu majku, hvalio Janka, koji mu je za Tijelovo bio dovezao prekrasne vitke bukvice, dičio je domaćina i domaćicu, te sve ostale zajedno, rekavši da na njihovim žuljevima počivaju njive i domovi, da od tih žuljeva ima zašto dolaziti proljeće i sjati nebesko sunce.

»Bez vas ne bi imalo što proklijati ni cvasti ni dozrijevati. Bez vas ne bi bilo kruha ni ruha. Zato vas sve blagoslovio Bog, a našim lijepim mladencima cvala još ljepša sreća i živjeli u zadovoljstvu do groba. Kad vas pak Bog pozove na račun, neka biste sa sobom imali ponijeti dobra djela, koja ste činili u životu. Živjeli!«

U sobi se prolomi gromko klicanje, al nije se znalo, kome je namijenjeno. Stariji su bili tronuti i gotovi da zaplaču. Gušiću se oči napunile suzama.

»Velečasni!«, obrati se k njemu, a glas mu podrhtavao. »Ja sam pred mojim šurjakom Petrom Lisjakom obećao, da ću vam darovati barilče vina. Prosim lijepo... bez zamjere... Mi smo seljaci... Poslovi su me zategnuli... pa nisam još mogao održati svoju riječ. Al danas još... izjavljujem pred svjedocima, vino će biti pod vašim krovom. Bez zamjere... prosim lijepo... Mi smo seljaci. Vi nas razumijete. Jeste«, vikne snažno. »Vi nas volite, pa nas zato razumijete. Ima u Velikom Selu gospode... im ih i drugdje... koji se gade na seljake... koji nas drže za glupane... Oni nas ne razumiju... Jer nas ne vole... A... s dopuštenjem... Bez zamjere... prosim lijepo... Ima i takovih svećenika. To je najgore... Velim vam, najgore. A vi... velečasni! Bog vam naplatio na vašoj ljubavi!«, završi Gušić tronuto, a dvije suze mu se otkotrljale niz crveno lice.

Pružio je velečasnomu natočenu čašu, pohvalio svoju kapljicu, koja prija i onima, koji nikad nisu okusili vina, pa je velečasni zažmirmio i ispio nadušak.

Veselju nije bilo ni kraja ni konca. Osjećali se svi kao jedna jedina duša, a Gušić se sve smijuljio, razblažen kao u nebu. Prigledavao je k muzikantima, da im stol bude pun, natakao im vino i nudio ih, pa im značajno namigivao i trljao ruke. Razumjeli su oni taj mig, pa duvali, duvali... duvali, da im je već duša išla na jezik. Najteže je bilo basistu, jer je njegov ogromni perez tražio sva pluća. Al zato je na mahove poduže počivao, a sve bez zamjere, jer je svijet mislio, da to traži pjesma.

Svirali muzikanti pomamno; čim bi utihnuli, iz svih se grla razlijevala pjesma, kao snažna oluja prodirala napolje, širila se podbrežanskim njivama i zalijetala se u zlatne jesenske šume.

Eva je kadikad izašla na prag i suludim se pogledom zagledala u daljinu. Talas svadbenog veselja prošao bi joj mimo uha, no opet bi sve utihnulo. I kraj i njeno srce izlomljeno je burama i velikom tugom. Nekoliko je Krušnjakica pritjecalo s brijega prema putu i ulazilo u kuću. Eva im se nije ugibala s praga.

Zadah mrtva tijela širio se u niskoj i bijednoj sobi. Evina mati ležala je na postelji žuta kao vosak. Nos joj se zašiljio, tanke usnice postale još tanje. Preko ispucanih žutih ruku rasulo se čislo s velikim izrezbarenim zncima crne boje. Na nogama joj ležao zelen Jožin šeširić, pun rupa.

Gdje je Joža, Bože?! Sve bi Eva dala, da joj ga je mogla dovesti. Prekoravala se i patila, što ga je otjerala... Nije mislila tako zlo... Udarila ga u naglosti, razjarena što vuče njenu ogrlicu po selima. A prokleta ta ogrlica... ta nevjera, to ruglo... Ne zavređuje da visi o njenu vratu. Povukla ju, da se sva rasula, i zgazila je njena zrnca nogama. Utisla ih u zemljani pod, smrvljene u prah. Na zemlji je pokraj ognjišta vidjeti modru prašinu. Gdje je Joža, Bože?! Pa da dođe na sprovod mater! Zvala ga je umirući... Nije zvala nju. Nije ju ni prepoznavala. Nije marila, da je vidi. Pritiskivala je na lice šeširić, pun rupa... možda su ga zvijeri pregrizle... Pritiskivala šeširić i plakala... Pa je zvala milenoga...

Oj, nesretne daljine! Velike ste i gluhe. Prenosite samo svadbeno veselje, a za tugu i bijedu ne marite. Primaknite se, šume, bliže! Možda imate Jožu. Stisnite se, polja! Što ste se proširila kao naborana suknja? Možda vaše živice imaju Jožu. Oj, nesretne daljine! Velike ste i gluhe.

Eva ništa ne misli. Eva sve osjeća. Šćućurila se na pragu, utisnula glavu među ruke i ukočenim pogledom zurila u daljine, tamo nekamo prema obzoru, koji modar kao ona ogrlica gleda u nju beskrajno velikim okom. Zjena mu je sunce. A to sunce ne grije, to plavetnilo ne umiruje. Hladno je sve, kao i njena mati.

Bože, gdje je Joža? Kogagod je pitala, nitko joj nije znao reći. A ona je kriva, što ga nema. Kriva je, što je mati nije prepoznala... Kriva je, što je plakala i u plaču zauvijek zaklopila oči.

Eva dublje zarine glavu među koljena i zaplače u zagasite ispucane ruke. Na svaki joj se zvuk muzike ramena jače zatresla.

Žene su prolazile mimo nju i spuštale joj na glavu ruke.

TRINAESTO POGLAVLJE

Veliko su Selo još grijali posljednji sunčani dani. O podnevima, kad je bilo najtoplije, prolijetale su poljske ševe ponad pokošenih livada i mrkih njiva, dizale se visoko i u jat u otplovile beskrajnim modrim prostorima. Malene vitke pastirice još su skakutale po brazdama i kljunom otvarale grudice zemlje, ne bi li gladne našle hrane. No crvi su se već zavlačili duboko u zemlju, i ptice se digle, zaokružile nad dragim krajem i odlazeći u nepoznate daljine bacale mu odozgo svoj posljednji pozdrav.

Zajedno je sa selicama nestalo i sunčanih dana. Zemlja je opustjela. Hladni dani svitali su kasno, jutrom puni modrikasta mraza, a danju sive magle. A preko neba se razastrla teška siva prevlaka.

U Jelinu su vrtu katarinke još cvale, bit će ih do blagdana Sviju Svetih, samo su im se laticice ukovrčile, te su izgledale kao svenute. Jela ih je pažljivo ogledala dan na dan, dok je radila u vrtu i pokrivala lišćem povrtne zimske usjeve. Teško je njoj išao posao od ruke, nije imala prave volje ni za što. Vrzla se sumorna sporo kao i teška magla nad krajem. Osjećala je umiranje zemlje i kako gasne zlatna jesen. Posljednji su dani ovogodišnjeg života. Doći će zima, studena, ledena... I potrajat će ljetos dugo... Jer ima u listopadu mnogo magle. Jer je kuća opustjela...

Prebrala je svu Betinu rubeninu. Napunila je škrinju izabranim rupcima, pećicama, suknjama s oplećkom, pregačama, rukavcima. Od svake je vrste bilo toliko komada, da su Milčkovice prisizale, da je Beta opskrbljena barem za pet godina. U svako su joj doba punile kuću, da se na svoje oči uvjere, kakav li će biti Betin miraz. Svi su rupci išli redom iz ruke u ruku, a oči su zavidno pasle naročito po onim svilenima, koji se blistali i prelijevali, da bi čovjeka zaboljele oči. Marno su vjerne susjede ogledale i dva para

Betinih čizama, pokuckale na potplate, kako zvuče, vagale im težinu i hvalile dobru robu, ma da im nije išlo od srca. A Jela je samo šutjela i kimala glavom, jednako ravnodušna na dobru kao i na neiskrenu riječ. Nikakove pritužbe nije bilo od nje čuti. Tek joj se na licu odražavala velika borba i tuga, a kad je Blaž s dvojicom Milčeka odnio na kola škrinju, dvije joj se suze otisnu niz lice, ispresijecano sad crtama uzduž i poprijeko. Stisnuvši usnice i prekrstivši ruke na pasu stajala je na pragu ukočena i nijema. Iza škrinje su među ogradu od dasaka stavili krmaču za rasplod, a potom otraga privezali za kola Šarku i Plavku, sve kako je prije odredila, ali ništa je nije toliko zaboljelo kao ona škrinja. Bilo joj je, kao da u toj škrinji odvođe od nje Betu... I odvest će je zauvijek... Mrtvu ili živu, sama ne zna. Mora vjerovati, da je živa, da je sretna, da su je prigrlili s ljubavlju, pa ipak je za nju Betika mrtva.

Ošinuo Blaž konje, zaškrinula kola i povukla za sobom Plavku i Šarku. Krave se otimale, mukale i sjetnim se očima obraćale k Jeli. No ona nije gledala. Zatvorila je oči i grčevito stisnula ruke na trbuhu, pa tako stajala sve, dok joj u ušima ne zamre posljednji Šarkin i Plavkin pozdrav.

Tad prođe Jelinim trnjakom ledeni dah samoće, uvuče se u kuću i zarije se u dubinu Jeline duše.

Istoga je dana uveče silazila niz strmi brijeg pod gorom. Za njom su ostajale male kućice, stisnute na okupu kao gljive. Nekoliko puta sustala je Jela i zagledala se prema valovitoj i prostranoj kotlini. Magla je sakrivala vrhunce i zastrla daljine, pa se nije moglo vidjeti nego tek do nedalekih sela. Ali Jela je kroz svoj bol pogađala pravac prema Podbrežju i gledajući u duhu Betu osjećala studen pustoši i grobni muk svoje osamljenosti. Izgorjela joj je i posljednja radost. Sama, sama, sama... Pod stare i posljednje dane sama...!

»Hodi Julček!«, snažno povuče dječaka za ruku. »Ti ćeš biti kod mene... dugo...«, rekne čvrsto, no nježno i toplo, pa se mali nasmiješi i bosonog je kraj nje brzo prebira malim crvenim nogama. Malo ga je zeblo, hlačiće mu dosezale nešto pod koljena, pa se stisnuo u svom odijelcu i pomalo drhturio, ipak sretan i presretan, što ide k baki. Voli on i majku i oca i svoje dvije sestre, makar one slabo mare za njegove odlučne zapovijedi, no voli on naročito baku, tako naročito,

da ide s njome daleko, daleko, tamo gdje na brijegu drijema pod šumom njena kućica.

»A zar ću i u školu ići od vas?«, priupita tiše, kao da se boji odgovora.

»I u školu, Julček... Čuj, kako umire jesen... Pst...«

Popostanu, a mali napne uši i strašljivo se zagleda u baku. Čuo je samo palagano sipanje kiše i šum vjetra, koji je dolazio s gore. Od velike se njegove snage talasale krošnje, pa je izgledalo, kao da su se pomakli svi gorski obronci i stali se valjati jedan prema drugome.

Jela zagrabi velikim koracima, žureći se, da što prije stignu u zatišje. Dječak je brzao za njom i na mahove ju hvatao za okrajak crne surke. Tajanstveni šum ispunjao ga stravom, to više, što se je spustio mrak. Bude mu još neprijatnije, kad su stali u šumi na podnožju gorskoga uspona.

»Ne boj se!«, šapne Jela i povuče ga do sebe sklonivši se pod krošnjatu bukvu. »To samo jesen završava... Zadnje ciklame... Vidiš li ih? Umiru... Crveno lišće pada na njih... Baca ih vjetar sa krošanja...«

»Vidim...«

»Sve se pomiče... Možda bi htjelo živjeti... Ali treba da počine... Da uzmogne cvasti novo proljeće...«

Govorila Jela tiho, tiho, a dječak je tek po glasu razumio, da je baka bolna baš kao i ta jesen, za koju veli, da umire.

Šumorile su krošnje sve jače i kiša pljuštala sve jače. Dokle će potrajati ovako? Dugo ne mogu ostati tu. Zatekla bi ih noć.

»Ružno je tu... Kad jesen umire...«, šapne dječak, i zamoli baku, da pođu. »Ljepše je na kiši... Vani... Na otvorenu...«

Jedva doreče, kad mu se oči najednom izbulje. Jedan je tren zurio, potom se tijesno priljubio uz baku prihvativši objema rukama njenu ruku.

»Ne boj se... Idemo... Što ti je?«

Dječak nije odgovarao. Jela se okrene i hrabro pogleda.

»Joža...? Joža? Joža!«, vikne prepoznajući sjenu, koja se šćućurila pokraj ljeskova grma. »Što te ovud nosi, Joža!? Pođi sa mnom... Pođi... Kuća ti je prazna... Mati u grobu... Pođi, sinko, da ne umreš od gladi... I zime... Zar ne vidiš, da jesen umire...? I dolazi zima... Dođi... Ja ću te voditi...«

Slušao je Joža, slušao, sjedeći nedaleko. Ni da makne nogom. Ni da trene okom. Davno već nije čuo ljudskoga glasa. A već je nekoliko dana, kako luta gorom i nikako ne može naći puta. Možda u svoj gori nema drvca ni kamenca, kraj kojega nije prošao. Svuda je tražio ogrlicu... I nadao se, da će je naći. Bila bi to za nj neizmjerena sreća, jer on zna, da se je jedne crne noći našao poradi nje pod otvorenim nebom, da su ga od udaraca boljela rebra i da je jedan glas vikao na njega tako strašno, da ga je posvud čuo svih ovih dana. No što bi se zapravo dogodilo, da on tu ogrlicu nađe? Ne zna, što. Zna tek, da bi bio sretan. Jer gora više ne bi odjekivala onim glasom... Gora bi bila tiha. Umorna je ona, pa bi zaspala. Pa bi spavala, spavala... I onda bi ju jedne noći pokrila divna snježna perina... koja svjetluca od srebrnih zvjezdica. Pod njom bi joj bilo toplo. I snivala bi gora, da s neba slijeću anđeli... I jedan nosi na rukama božićno Dijete... Pa ga polaže njoj pod noge... Dolje, u dolinu, gdje svakog dana zvone zvona.

Ne zvoni li i sada? Gora se ljuti, bijesna je, huče i fijuče, ali nešto zvoni... Upire Joža pogled na Jelina usta i sve misli, da iz njih zvoni.

»Hodi Joža!«, nagovarala ga toplo i poslala k njemu, te mu pružila ruku. »Pođi, sinko, odavle. Vidiš, da jesen umire... Ptice su otišle... Doći će zvijeri...«

Čuvši to, Joža se nasmjehne s beskrajnom radosti, premda nije ništa razumio. Bio je uvjeren, da to zvoni zvono i zove ga, da pođe za njegovim glasom.

Brzo ustane. Noge ga jedva držale, koliko se nagladovao. Prepusti se ruci, koja ga je vodila, dok se je Julček stisnuo uz baku s druge strane i grčevito je držao za ruku.

Vjetar je na mahove zahujao s tolikom žestinom, te su morali stati i prignuti glave. Joža se tad hvatao za glavu misleći, da će mu odnijeti šeširić. Zaboravio je, da ga i nema na glavi. Jela ga sažalno pogleda, obujmivši ga očima od pete do glave. Poderine su na hlačama otkrivale golo meso, na leđima, laktima i nogama visjele same krpe i njihale se na vjetru kao lake vrpce. Dronjci, sami dronjci, pomisli u sebi, pa ipak je na njegovu licu radost... Luđačka radost?

»Ah, ne, Joža!«, ote joj se glasno. »Pametno je tvoje nevino srce... Mi smo jednaki siromasi. Tvoja je kuća prazna. I moja je prazna... Tako je bilo suđeno. Hvala Bogu, Pođimo!«

Prigne glavu i obojicu nježno povuče za ruke. Vjetar im je oblijevao lica kišom, prokisli su malone do kože, zeblo ih je po svem tijelu. Ali nije to ništa. Navikli su na oluje, baš kao i drveće, što se svija i odolijeva... I ono malo drvce mlade bukve, i ono veliko i ono najveće...

Tako je mislila Jela, pogurila se i grabila velikim koracima. Kad dođu u prvo selo, sklonit će se pod čiji krov. Ali od mraka i kiše nije se ništa čulo ni vidjelo. Tek je gorski potok bučno jurio i vjetar vitlao krošnjama nad opustjelom zemljom.

BILJEŠKE O PISCU.

Sida Košutićeva je seljačko dijete, a rođena je 20. ožujka 1902. u Radoboju, u Hrvatskom Zagorju. Premda je svršila učiteljsku školu, nije se mogla radi slabog zdravlja posvetiti svome zvanju. Počela je pisati godine 1925., i to najprije pjesme u prozi (ciklus »Osmjesi«) i manje crtice. Prvo joj je veće djelo drama »K svitanju«, u tri čina, koju je izdala u vlastitoj nakladi god. 1927. Zatim slijede: god. 1928. roman »Portreti« (izdanje Matice Hrvatske); god. 1930. biografija srednjovjekovnoga mistika bl. Henrika Suza »Sluga vječne mudrosti« (izdanje »Duhovnog Života«) i god. 1933. roman »Jaslice« (izdanje »Knjižnice Dobrih Romana«). Uz ta veća djela napisala je još i niz novela iz dječjeg života (»Mimoza sa smetlišta«, »Njegova lastica« i dr.), kojima je postigla lijep uspjeh.

